TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ERGENLERDE REAKTİF-PROAKTİF SALDIRGANLIĞI YORDAMADA KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ, DUYGUSAL VE DAVRANIŞSAL SORUNLARIN ROLÜ

Sümeyra AK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ERGENLERDE REAKTİF-PROAKTİF SALDIRGANLIĞI YORDAMADA KİŞİLİK ÖZELLİKLER VE DUYGUSAL-DAVRANIŞSAL SORUNLARIN ROLÜ

Sümeyra AK

Danışman: Doç.Dr. Fulya CENKSEVEN ÖNDER
Jüri Üyesi: Doç.Dr. Oğuzhan KIRDÖK
Jüri Üyesi: Doç.Dr. Raşit AVCI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2019

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Eğitim Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Fulya CENKSEVEN ÖNDER

Üye: Doç. Dr. Oğuzhan KIRDÖK

Üye: Doç. Dr. Raşit AVCI

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

…/…/2019

Prof. Dr. Serap ÇABUK

Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. …. / …. / 2019

Sümeyra AK

ÖZET

ERGENLERDE REAKTİF-PROAKTİF SALDIRGANLIĞI YORDAMADA KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ, DUYGUSAL VE DAVRANIŞSAL SORUNLARIN ROLÜ

Sümeyra AK

Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı
Danışman: Doç.Dr. Fulya CENKSEVEN ÖNDER
Ağustos 2019, 130sayfa

Bu araştırmada ergenlerde görülen reaktif-proaktif saldırganlığın kişilik özellikleri, duygusal ve davranışsal sorunlar tarafından ne oranda yordandığını incelemek amaçlanmıştır. Araştırma Mersin ili Tarsus İlçesinde yer alan yedi lisenin 9, 10, 11 ve 12. sınıflarına devam eden 559 kız, 432 erkek olmak üzere toplam 991 öğrencisi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Ergenlerin reaktif-proaktif saldırganlığına ilişkin veriler "Reaktif-Proaktif Saldırganlık Ölçeği" (Raine ve ark., 2006), duygusal-davranışsal sorunlara ilişkin veriler "11-18 Yaş Gençler için Kendini Değerlendirme Ölçeği" (Achenbach ve Edelbrock, 1991), kişilik boyutlarına ilişkin veriler ise "Hızlı Büyük Beşli Kişilik Testi" (Morsünbül, 2014), kişisel veriler ise araştırmacı tarafından hazırlanan "Kişisel Bilgi Formu" kullanılarak elde edilmiştir. Araştırmada çoklu regresyon analizinden yararlanılmıştır.

Araştırmada saldırganlık toplam puanı ile dışsallaştırma sorunları, içselleştirme sorunları, deneyime açıklık ve dışadönüklük arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişkiler olduğu; duygusal denge, uyumluluk ve sorumluluk arasında anlamlı ve negatif yönde ilişkiler olduğu belirlenmiştir. Reaktif saldırganlıkla dışsallaştırma sorunları, içselleştirme sorunları ve deneyime açıklık arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişki olduğu görülmüştür. Reaktif saldırganlıkla duygusal denge, sorumluluk ve uyumluluk arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler olduğu belirlenmiştir. Reaktif saldırganlıkla dışadönüklük arasında ise anlamlı ilişki olmadığı görülmüştür. Proaktif saldırganlıkla dışsallaştırma sorunları, içselleştirme sorunları, deneyime açıklık ve dışadönüklük arasında anlamlı ve pozitif yönde, proaktif saldırganlıkla sorumluluk, duygusal denge ve uyumluluk arasında ise negatif yönde anlamlı ilişkiler belirlenmiştir.

Araştırmadaki tüm değişkenler (dışadönüklük, duygusal denge, sorumluluk, uyumluluk, deneyime açıklık, içselleştirme sorunları, dışsallaştırma sorunları) birlikte, saldırganlığın toplam varyansının %45'ini açıklamaktadır. Dışsallaştırma sorunları, duygusal denge, deneyime açıklık, sorumluluk, dışadönüklük ve uyumluluğun saldırganlık toplam puanının anlamlı yordayıcılarıdır. Araştırmadaki tüm değişkenler birlikte, reaktif saldırganlığın toplam varyansının %42'sini açıklamaktadır. Reaktif saldırganlık ise hem içselleştirme, dışsallaştırma sorunları tarafından hem de duygusal denge, deneyime açıklık, dışadönüklük, uyumluluk ve sorumluluk tarafından yordanmaktadır. Son olarak araştırmadaki tüm değişkenler birlikte, proaktif saldırganlığın toplam varyansının %26' sını açıklamaktadır. İçselleştirme sorunları, dışsallaştırma sorunları, deneyime açıklık ve sorumluluğun proaktif saldırganlığın anlamlı yordayıcıları olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Reaktif- proaktif saldırganlık, beş faktör kişilik özellikleri, duygusal ve davranışsal sorunlar

ABSTRACT

THE ROLE OF PERSONALITY TRAITS AND EMOTIONAL-BEHAVIORAL PROBLEMS ON PERCEVING REACTIVE-PROACTIVE AGRESSION IN ADOLESCENTS

Sümeyra AK

Master Thesis, Department of Educational Programs and Teaching
Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Fulya CENKSEVEN ÖNDER
August 2019, 130 pages

In this study, it was aimed to investigate the rate of reactive- proactive agression seen in adolescents is perceived by personality traits and emotional and behavioural problems. The survey was conducted on a total of 991 students, 559 girls and 432 boys,who continued to the 9th,10th,11th,12th grades of the 7 high schools in the province of Mersin and Tarsus city .The data related to adolescents' reactive and proactive agression were obtained from "Reactive-Proactive Agression Scale"(Raine ve ark., 2006). The data related to emotional -behavioural problems was collected through using "Evaluation Scale for Young People" (Achenbach ve Edelbrock, 1991).The data related to personality extent was collected through using 'Quick Big Five Personality Test (Morsünbül, 2014) and also the data related to personal information was collected through using 'Personal Information Form' which was developed by researcher. The data was analyzed through Multiple Regression Analysis.

The result of this study revealed that there was a meaningful and positive direction relationship between reactive-proactive agression total score and externalization problems, internalization problem, openness to experience and extraversion. Moreover, there was a negative and meaningful relationship between emotionality stability, agreeableness and conscientiousness. It was revealed that there was a negative direction and meaningful relationship between reactive agression and emotionality stability, conscientiousness and agreeableness. There was no relationship between reactive agression and extraversion. It was revealed that there was a positive and significiant relationship between proactive agression and externalization problems, internalization problem, openness to experience, extraversion. In adition, it was

determined that there was a negative relationship between proactive agression and conscientiousness, emotionality stability, agreeableness.

All of the variables in this study together explained 45% of the total variance of total aggression (extraversion, emotionality stability, conscientiousness, agreeableness openness to experience). Externalization problems, emotionality stability, openness to experience, conscientiousness, extraversion and agreeableness were the main predictors of total score of reactive-proactive agression. All of the variables in this study together explained 42% of the total variance of reactive aggression. Besides, it was revealed that reactive agression was predited by both externalization, internalization problems and emotionality stability, openness to experience, extraversion, agreeableness, conscientiousness. Finally, all of the variables in this study together explained 26% of the total variance of proactive aggression. It was determined that internalization problems, externalization problems, openness to experience and, conscientiousness were meaningful predictors of proactive agression.

Key words: Reactive-proactive agression, five factor personality traits, emotional-behavioural problems

ÖNSÖZ

Araştırma süresince beni bilgileri ile yönlendiren, araştırmamı tamamlama konusunda beni cesaretlendirip motive eden değerli tez danışmanım Doç. Dr. Fulya CENKSEVEN ÖNDER'e teşekkür ederim. Araştırmama değerlendirmeleriyle katkıda bulunan değerli juri üyeleri Doç. Dr. Oğuzhan KIRDÖK ve Doç. Dr. Raşit AVCI'ya teşekkür ederim.

Fedakarlıkları, özverileri ve bana duydukları güvenle bugünlere gelmemde en büyük katkıları olan haklarını asla ödeyemeyeceğim başta babam İbrahim ODABAŞ ve annem Zeynep ODABAŞ' a, bana kattıkları tüm değerler için sonsuz teşekkür ediyorum. Her zaman yanımda olarak beni destekleyen, süreçte de yanımda olup beni motive eden kardeşlerim Oğuzhan ODABAŞ ve Şeyma KEMER'e teşekkür ederim. Birçok noktada yardımımıza yetişen, neredeyse bütün zamanını bize ayırıp yetişemediğim diğer tüm sorumlulukları üstlenerek bu süreci daha hızlı ve verimli bir şekilde tamamlamamda büyük desteği olan kayınvalidem Hatice AK'a, oğluma oyun arkadaşlığı yaparak annesinin teze odaklanmasını sağlayan görümcem Elif Gökçen AK' a teşekkür ediyorum. Verilerin analizinde yardımlarını esirgemeyen Yasin YILMAZ' a teşekkür ederim. Bu süreçte beni sabırla dinleyen, motive eden, desteklerini esirgemeyen isimlerini buraya sığdıramayacağım bütün arkadaşlarıma çok teşekkür ederim.

Araştırmamın bütün sürecinde benim yetişemediğim bütün işleri üstlenen, desteğini, anlayışını, bana duyduğu güveni sürekli hissettiren sevgili hayat arkadaşım Ömer AK'a sonsuz teşekkür ederim. Son olarak yüksek lisansa başlarken henüz dünyada bile olmayan süreci tamamladığımda ise bir yaşında olan canım oğluma, farkında olmadan varlığıyla annesine kattığı bütün güzellikler için yürekten teşekkür ediyorum.

Tezimi bilim ışığında hayat sürmesini umut ettiğim canım oğlum Batur Alp'e ithaf ediyorum.

Sümeyra AK

ADANA /2019

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET ..... **iv**
ABSTRACT ..... **vi**
ÖNSÖZ ..... **viii**
KISALTMALAR ..... **xiii**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **xiv**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **xv**
EKLER LİSTESİ ..... **xvi**

BÖLÜM I
GİRİŞ

1.1. Problem 1
1.2. Araştırmanın Amacı 9
1.3. Araştırmanın Önemi 9
1.4. Sınırlılıklar 11
1.5.Sayıltılar 11
1.6. Tanımlar 11

BÖLÜM II
KURAMSAL AÇIKLAMALAR VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Kuramsal Açıklamalar 13
2.1.1. Reaktif-Proaktif Saldırganlık 13
2.1.1.1. Reaktif ve Proaktif Saldırganlığa İlişkin Kuramsal Açıklamalar 16
2.1.1.2. İçgüdüsel Davranış Olarak Saldırganlık 17
2.1.1.2.1. Psikanalitik Yaklaşım 17
2.1.1.2.2. Etolojik Yaklaşım 19
2.1.1.3. Engellenme – Saldırganlık Kuramı 21
2.1.1.4. Sosyal Öğrenme Kuramı 24
2.1.1.5. Sosyal Bilişsel Süreç Modeli 26
2.1.1.6. Diğer Yaklaşımlar 32
2.1.2. Kişilik 33

2.1.2.1. Kişilik Kavramı Üzerine 33
2.1.2.2. Kişiliğin Tanımlanması 34
2.1.2.3. Kişiliği Etkileyen Faktörler 35
2.1.2.4. Kişilik Kuramları 38
2.1.2.5. Ayırıcı Özellik Kuramı 39
2.1.2.5.1. Gordon Allport' un Özellik Kuramı 40
2.1.2.5.2. Cattell'in Özellik Kuramı 41
2.1.2.5.3. Eysenck'in Özellik Kuramı 43
2.1.2.5.4. Beş Faktör Modeli ve Tarihsel Gelişimi 46
2.1.2.5.4.1. Beş Faktör Modeline Göre Kişiliğin Boyutları 48
2.1.2.5.4.2. Beş Faktör Modeline Yönelik Eleştiriler 50
2.1.2.5.4.3. McCrae ve Paul Costa'nın Beş Faktör Teorisi 51
2.1.3. Duygusal-Davranışsal Sorunlar 52
2.1.3.1. Duygusal-Davranışsal Sorunların Nedenleri 55
2.1.3.2. Duygusal-Davranışsal Sorunların Sınıflandırılması 60
2.1.3.2.1. İçselleştirilmiş Davranış Problemleri 61
2.1.3.2.2. Dışsallaştırılmış Davranış Problemleri 63
2.2. İlgili Araştırmalar 64
2.2.1. Reaktif-Proaktif Saldırganlıkla İlgili Araştırmalar 64
2.2.2. Kişilik ile İlgili Araştırmalar 69
2.2.3. Duygusal- Davranışsal Sorunlar ile İlgili Araştırmalar 75

BÖLÜM III
YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli 78
3.2. Araştırma Grubu 78
3.3. Veri Toplama Araçları 79
3.3.1. Reaktif-Proaktif Saldırganlık Ölçeği 80
3.3.2. Hızlı Büyük Beşli Kişilik Testi 81
3.3.3. 11-18 Yaş Gençler için Kendini Değerlendirme Ölçeği (YSR/11-18) 82
3.3.4. Kişisel Bilgi Formu 83

3.4. Verilerin Toplanması 83
3.5. Verilerin Analizi 83

BÖLÜM IV
BULGULAR

4.1. Reaktif-Proaktif Saldırganlık ile Kişilik Özellikleri ve Duygusal-Davranışsal Sorunlar Arasındaki İlişkiler 86
4.2. Ergenlerde Reaktif-Proaktif Saldırganlığın Yordayıcısı Olarak Kişilik Özellikleri ve Duygusal-Davranışsal Sorunlara İlişkin Bulgular 89
4.2.1. Ergenlerde Toplam Saldırganlığın Yordayıcısı Olarak Kişilik Özellikleri ve Duygusal-Davranışsal Sorunlara İlişkin Bulgular 89
4.2.2. Ergenlerde Reaktif Saldırganlığın Yordayıcısı Olarak Kişilik Özellikleri ve Duygusal-Davranışsal Sorunlara İlişkin Bulgular 90
4.2.3. Ergenlerde Proaktif Saldırganlığın Yordayıcısı Olarak Kişilik Özellikleri ve Duygusal-Davranışsal Sorunlara İlişkin Bulgular 91

BÖLÜM V
TARTIŞMA VE YORUM

5.1. Reaktif-Proaktif Saldırganlık ile Kişilik Özellikleri ve Duygusal-Davranışsal Sorunlara İlişkin Tartışma ve Yorum 93
5.2. Ergenlerde Saldırganlığın (Toplam) Yordayıcısı Olarak Kişilik Özellikleri ve Duygusal-Davranışsal Sorunlara İlişkin Tartışma ve Yorum 97
5.2.1. Ergenlerde Reaktif Saldırganlığın Yordayıcısı Olarak Kişilik Özellikleri ve Duygusal-Davranışsal Sorunlara İlişkin Tartışma ve Yorum 101
5.2.2. Ergenlerde Proaktif Saldırganlığın Yordayıcısı Olarak Kişilik Özellikleri ve Duygusal-Davranışsal Sorunlara İlişkin Tartışma ve Yorum 104

BÖLÜM VI
SONUÇ VE ÖNERİLER

6.1. Sonuç 107
6.2. Öneriler 108
6.2.1. Uygulamaya Yönelik Öneriler 108

6.2.2. Yapılacak Araştırmalara Yönelik Öneriler 109

KAYNAKÇA 110
EKLER 128
ÖZGEÇMİŞ 131

KISALTMALAR

HBBKT: Hızlı Büyük Beşli Kişilik Testi

FFM : Beş Faktör Modeli

FFT : Beş Faktör Teorisi

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1. Öğrencilerin Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımları 78
Tablo 2. Öğrencilerin Anne Babaların Eğitim Durumuna Göre Dağılımı ve Yüzdeleri 79
Tablo 3.Öğrencilerin Reaktif-Proaktif Saldırganlık Ölçeği, Hızlı Büyük Beşli Kişilik Testi ve 11-18 Yaş Gençler İçin Kendini Değerlendirme Ölçeği'nden Aldıkları Puanların Çarpıklık ve Basıklık Katsayısına İlişkin Değerler 84
Tablo 4. Öğrencilerin Reaktif-Proaktif Saldırganlık Ölçeği, Hızlı Büyük Beşli Kişilik Testi ve , 11-18 Yaş Gençler İçin Kendini Değerlendirme Ölçeği'nden Aldıkları Puanlar Arasındaki Korelasyon Katsayısına İlişkin Değerler 87
Tablo 5. Saldırganlığın (Toplam Puan) Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonucu 89
Tablo 6. Reaktif Saldırganlığın Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi 90
Tablo 7. Proaktif Saldırganlığın Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonucu 91

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1. Beş Faktör Teorisi Kişilik Sisteminin Bir Temsili. 51

EKLER LİSTESİ

Sayfa

Ek 1. Kişisel Bilgi Formu..... 128
Ek 2. Reaktif- Proaktfi Saldırganlık Ölçeği 129
Ek 3. MEB İzin Yazısı 130

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Problem

Saldırganlık sonuçları açısından ciddi endişe uyandıran, yaygınlığı gün geçtikçe artan hem bireysel hem toplumsal bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Okulda, hastanede, aile içinde, sokakta, televizyonda kolayca karşılaştığımız bir problem haline gelen saldırganlık davranışını, toplumun her kademesinden ve değişik yaş grubundan insanların çeşitli şekillerde sergilediklerini görmekteyiz.

Okul ve ev bağlamında ciddi sorunlara yol açan saldırganlık davranışı, terapi ve ilgili yardım servislerine başvuruda bulunan çocuklar arasında en sık karşılaşılan davranış sorunlarındandır (Armbruster, Sukhodolsky ve Michalsen, 2004; Mathieson ve Crick, 2010; Uz-Baş, Öz ve Topçu-Kabasakal, 2012). Okul çağındaki çocukların yaklaşık % 10-15' inin yaşıtlarının saldırgan davranışlarının sık ve sistematik mağdurları olduğu bildirilmiştir (Kochenderfer ve Ladd 1996; Olweus, 1991). Dünya Sağlık Örgütü (2002) verilerine göre, ergenleri ve genç yetişkinleri içeren saldırgan davranışlar; ölümlerin, yaralanmaların ve fiziksel sakatlıkların önde gelen nedenleri arasındadır (akt: Krug, Dahlberg, Mercy, Zwi ve Lozano, 2002). Türkiye'de de medya aracılığıyla öğrenciler arasında yaralanmaların ve hatta ölümlerin sık gerçekleştiğini izlemekteyiz (Yavuzer ve Üre, 2010).

Türkiye'de yapılan araştırmalarda saldırganlığa ilişkin veriler farklılık gösterse de düzeyleri sorunun ne kadar yaygın olduğunu ve ciddi boyutlara ulaştığını göstermektedir. Alikaşifoğlu, Erginöz, Uysal, Kaymak ve İlter (2004) lise öğrencilerinin % 42'sinin, yıl içerisinde akranlarının sürekli fiziksel şiddetine maruz kaldıklarını bulmuşlardır. Uz-Baş ve Topçu-Kabasakal (2010) tarafından 4 ve 8.sınıf arasında öğrenim gören 951 öğrenci ile yürütülen çalışmada, öğrencilerin en son öğretim yılında % 40'nın fiziksel bir kavgaya karıştığı, % 20'sinin bir grup kavgasına karıştığı, %7'sinin kesici bir alet taşıdığı, % 6' sının kesici bir alet ile arkadaşını yaraladığı sonucuna ulaşılmıştır. Yaşları 16 ile 19 arasında değişen 803 öğrenci ile yapılan araştırmada Pekince (2012), ergenlerin saldırganlık düzeyini % 45.3 olarak bulmuştur. Saldırganlıkla ilgili çalışmaların ergenlik döneminde yoğunlaştığı görülmektedir (Celbiş, Karaoğlu, Eğri ve Özdemir, 2012; Durmuş ve Gürgan, 2005; Ögel, Tarı ve Eke- Yılmazçetin, 2006).

Tüm insanların belli boyutlarda gösterdiği ve sonuçlarından çeşitli şekillerde etkilendiği saldırganlık davranışının (Tuzgöl, 1998) biyolojik, fiziksel, psikolojik ve sosyal değişimlerin yaşandığı bir geçiş evresi olan ergenlik döneminde (Steinberg, 2007) arttığı görülmektedir. Fiziksel güçte kontrolsüz bir artış ve duygu durumunda hızlı değişimlerin yaşandığı ergenlik döneminin çeşitli zorlukları ile karşılaşan ergenler davranışsal alternatife sahip olmadıklarında saldırganlığa yönelebilmektedir (Abalı, 2006; Yavuzer, 2011). Ergenlik döneminde ergen için akran grupları ile sosyalleşmek daha önemli hale gelmekte, ergenler girdiği çeşitli akran gruplarında arkadaşlarının onayını kazanmak, statü elde etmek gibi nedenlerle saldırgan davranışlarla birlikte çeşitli risk içeren problem davranışları da sergileyebilmektedir. Aileden bağımsızlaşıp kendi kimliğini kazanmaya çalışan ergen, istekleri reddedildiğinde aile ile çatışmaya girip saldırgan davranışlara yönelebileceği gibi, toplumsal norm ve kurallara uymakta zorluk yaşayıp çeşitli suç içeren riskli davranışlara da yönelebilmektedir. Ergenlik döneminde saldırgan davranışların çocukluk dönemine kıyasla daha fazla antisosyal davranışlarla ve depresyon gibi duygusal sorunlarla ortaya çıktığı söylenebilir. Bu durum ergenlik döneminde saldırganlığa sebep olan faktörlerin daha iyi anlaşılmasını, bu kapsamda önleyici çalışmaların yapılmasına ağırlık verilmesini gerekli olduğunu göstermektedir.

Bağırmaktan yaralamaya kadar farklı hetorejen yapıda ve çeşitlilikteki davranışların saldırganlık olarak tanımlanması saldırganlığı incelemeyi zorlaştırmaktadır. Araştırmacılar saldırgan davranışları daha iyi anlamak ve müdahale etmek amacıyla saldırganlığın kökenlerini, gelişimsel evrelerini ve türlerini anlamaya çalışmışlar (Barhigt, Hubbard, Swift ve Konold, 2017), saldırgan davranışların temel işlevlerine, motivasyonlarına ve sonuçlarına bakarak; reaktif ve proaktif saldırganlık olmak üzere saldırganlığın iki ayrı biçimde sınıflandırılabileceği sonucuna varmışlardır (Vitaro, Brendgen ve Barker, 2006). Fite ve Colder (2007) proaktif ve reaktif saldırganlığın farklı etiyolojik kuramlar tarafından açıklanabilecek farklı saldırganlık türü olduğunu ifade etmiştir.

Reaktif saldırganlık, tehdit edici ve ya kasıtlı olarak algılanan davranışlara karşı saldırgan bir tepkidir (Fite ve Colder, 2007). Reaktif saldırganlıkta kışkırtmaya ve tehdidin kaynağına yönelik verilen tepki derhal ve dürtüsel şekilde gerçekleşir (Vitaro ve ark., 2006). Reaktif saldırganlığın bir örneği, akranı ona çelme taktıktan sonra akranını yumruklayan bir çocuğun davranışında görülebilir (Fite ve Colder, 2007). Bu saldırganlık türü, saldırganlığın engellenmeye karşı öfkeli ve düşmanca bir tepki

olduğunu öne süren engellenme-saldırganlık modeli (Berkowitz, 1978) tarafından açıklanabilir. Engellenme- saldırganlık kuramı, hoş olmayan olayların öfkeli saldırganlığın temeli olduğunu, tehdit edici olarak algılanan hoş olmayan olayların bir korku uyandırdığını ya da bireyde kendini uyaranlara karşı savunma ihtiyacı oluşturduğunu öne sürer (Fite ve Colder, 2007). Engellenme kuramına göre (Dollard, Doob, Miller, Mowrer ve Sears, 1939; akt: Polman, de Castro, Koops, van Boxtel ve Merk, 2007) iç ve ya dış faktörlerin bir sonucu olarak bireyin hedefleri engellenirse, bireyde düşmanlık ve öfke duyguları tetiklenebilir. Bu artan olumsuz duygular, kendini savunmak için saldırganlık gösterme ya da engellenme kaynağına zarar vermek için harekete geçme durumunu tetikleyebilir. Engellenen hedef ne kadar önemliyse, engellenme ve saldırgan dürtü de o oranda artar. Reaktif olarak saldırgan çocuklar, belirsiz bir durum kendileri için olumsuz bir sonuca yol açtığında, düşmanca atfetme eğilimi bir başka ifadeyle, diğerlerinin düşmanca niyetinden şüphelenme eğilimi gösterir (Crick ve Dodge, 1996; Dodge ve Coie, 1987).

Proaktif saldırganlık; bir akranı etkilemek ve ya baskı altında tutmak için kullanılan provoke edilmemiş, kasıtlı, hedefe yönelik davranışlardır (Hubbard, Dodge, Cillessen, Coie ve Schwartz, 2001). Proaktif saldırganlığın bir örneği, istediği bir nesneyi elde edene kadar akranına zorbalık yapan bir çocuğun davranışında görülebilir. Başka bir deyişle bireyler saldırır, çünkü saldırganlığın hedeflerine ulaşmak için yararlı bir strateji olduğunu öğrenmişlerdir (Fite ve Colder, 2007). Proaktif saldırganlık kavramı, saldırganlığın sosyal öğrenme modeline (Bandura, 1977) dayanır. Sosyal öğrenme modeli; saldırganlığın pekiştirme ihtimallerinin yönettiği, edinilmiş bir davranış olduğunu ileri sürer. Bu görüşe göre proaktif saldırganlıkta eylemler, beklenen ödüller tarafından yönlendirilmektedir. Daha fazla kişiye yönelik olan proaktif saldırganlık, bir akranı korkutma ve ya baskı altına alma hedefine sahiptir ve bu yüzden zorbalık örneklerini de içerir (Hubbard, ve ark., 2001). Proaktif saldırganlık; yıkıcı, merhametsiz ve içselleştirilmiş doğasından dolayı genellikle iki saldırganlık alt tipinin daha ciddi olanı şeklinde düşünülür (Uz- Baş ve ark., 2012).

Reaktif saldırganlık, genellikle olumsuz sonuçların ortaya çıktığı belirsiz durumlarda düşmanca atfetme eğilimi ile ilişkiliyken; proaktif saldırganlıkta ise saldırgan çocukların, sosyal durumlarda kendilerine kişisel kazanımlar sağlayacağını tahmin ettikleri saldırgan stratejilere yöneldikleri görülmüştür (Renouf ve ark., 2010). Saldırganlığın iki alt tipi, farklı davranışsal ve duygusal sonuçlarla ilişkilidir. Proaktif saldırganlık hem eş zamanlı hem de boylamsal desenler kullanılarak yapılan

araştırmalarda suç işleme davranışıyla ilişkilendirilmiştir (Crick ve Dodge, 1996; Vitaro, Brenden ve Tremblay, 2002; Raine ve ark., 2006). Reaktif saldırganlık; depresyon ve anksiyete gibi semptomların içselleştirilmesi ve uyku problemi ile ilişkili bulunurken, proaktif saldırganlığın ilişkili olmadığı görülmüştür (Dodge, Lochman, Harnish, Bates ve Petit , 1997; Fite, Becker, Rubens ve Johnson, 2014; Hubbard, McAulffe, Rubin ve Dearing, 2006; Morrow; Raine ve ark., 2006; Vitaro ve ark., 2002) Bir başka araştırmada depresif kız öğrencilerden intihar davranışına yöneldiği rapor edilenlerin, reaktif saldırganlığı daha fazla sergiledikleri sonucuna ulaşılmıştır (Greening, Stoppelbein, Luebbe ve Fite, 2010).

Görüldüğü gibi duygusal- davranışsal sorunlar iki saldırganlık türünün sonuçları arasında yer almakta ya da saldırganlıkla birlikte ortaya çıkmaktadır. Erdoğdu (2005) tarafından, yaşları 12-16 arasında değişen suça yönlendirilmiş 50 çocukla, suça yönlendirilmemiş 50 çocuk arasında ailesel ilişkiler ve saldırganlık davranışlarını karşılaştırmayı amaçlayan araştırmanın sonucunda suça yönlendirilen çocukların daha saldırgan davranışlar sergilediği görülmüştür. Duygusal ve davranışsal sorunların doğasının, ortaya çıkmasına neden olan faktörlerin anlaşılması saldırganlığın daha iyi anlaşılması ve önlenmesi için bir yordayıcı ve tamamlayıcı faktör olacağı düşünülmektedir.

Tam yaygınlık oranlarını bilmek imkansız olsa da, mevcut epidemiyolojik araştırmalar, genel popülasyondaki ergenlerin yaklaşık % 15-20' sinin ciddi duygusal ve/ve ya davranışsal rahatsızlıklardan sıkıntı yaşadığını göstermektedir (Offer ve Schonert-Reichl, 1992; akt: Garnefski, Kraaij ve van Etten, 2005). Türkiye'de Ögel ve arkadaşları (2005) tarafından İstanbul'da çeşitli liselerde okuyan 10.sınıf öğrencileriyle yapılan araştırmanın sonuçlarına göre, öğrencilerin çeteye katılma oranı %10, suç işleme oranı %14.8, ilk suç işleme yaşı ise ağırlıklı olarak 13-15 olarak bildirilmiştir.

Duygusal-davranışsal sorunlar, ergenlerin sosyal ve duygusal iyi olma hali üzerinde kalıcı etkiler yapabilir (Hughes ve Gullone, 2008). Çocuğun erken yaşlarda duygusal-davranışsal sorunlara sahip olması ergenlikte ve yetişkinlikte eğitimsel başarısızlık, başkalarına zorbalık etme, yalan söyleme, çalma, cezai davranış, madde kullanımı, yetişkinlikte işsizlik (Frick ve ark., 2014; Parsonage, Khan ve Saunders, 2014) ve kalıcı psiko-sosyal problemler (Rutter, Kim-Cohen ve Maughan, 2006)'in nedeni olarak görülmektedir. Ayrıca çoğu duygusal-davranışsal sorunlar ergenlikte bir arada görülebilmekte, biri için risk faktörü olan bir durum diğerlerini de tetiklemektedir (Anderson, Williams, McGee ve Silva, 1987; Garnefski ve Diekstra, 1997;

McConaughy ve Skiba, 1993; Verhulst ve van der Ende, 1993). Duygusal ve davranışsal sorunlar yaşayan çocuklar akranları tarafından reddedilmekte, okulda daha fazla uyum sorunları yaşayarak okul psikolojik danışma ve rehberlik servislerine yönlendirilmektedir. .

Duygusal-davranışsal sorunlar ile ilgili literatürü incelediğimizde "uyumsuzluk", "anormal davranışlar", "rahatsızlık", "riskli davranış" gibi çeşitli kavramlarla karşılaşırız. Duygusal ve davranışsal sorunların doğasının birbirinden farklı olması, ortaya çıkış sebeplerinin de farklı olmasından kaynaklanır. Bu durum uygulanacak müdahale yöntemlerinin, ayrıca önleyici çalışmaların da farklı olmasını gerektirir. Bundan dolayı araştırmada bu sorunlar "duygusal" ve "davranışsal" sorunlar olarak adlandırılmış ve ayrı değerlendirilmiştir.

Duygusal ve davranışsal sorunların kapsamının çok ve çeşitli olması incelenmesini zorlaştırmaktadır. Araştırmacılar çeşitli sınıflandırma sistemleri kullanarak davranış problemlerini inceleme yoluna başvurmuşlardır. Bunlardan biri de problemin doğasına göre sınıflandırmada işlevsel bir yaklaşım olarak görülen "içselleştirilmiş davranış sorunları" ve "dışsallaştırılmış davranış sorunları" ayrımıdır.

İçselleştirilmiş davranış problemleri temel olarak ruh halindeki ve ya duygudaki bir rahatsızlık ile karakterize edilir ve endişe, korku, geri çekilme, somatik şikayetler şeklinde görülebilir (Sturge-Apple, Davies ve Cummings, 2010). Problemleri iç dünyalarında yaşayan kişiler, yaşadıkları yoğun endişe, korku gibi duygular nedeniyle daha mutsuz görünebilir. Ancak davranışsal anlamda çeşitli disiplin suçları gibi dışa yansıyan problemlerle uyum sorunu oluşturmadıkları için mutsuz görünmeleri problem olarak algılanmaz. Bu sebeplerden dolayı içselleştirilmiş sorunlar sergileyen bireylerin çoğu zaman fark edilmemeleri ya da göz ardı edilmeleri olasıdır. Bu durum, bireylerin sorunları büyümeden yardım edilmesini güçleştirmektedir (Akan, 2001).

Literatürde "kontrolsüzlük", "saldırganlık" ve "davranım bozukluğu" gibi adlarla nitelendirilen dışsallaştırılmış sorunlar, başkalarına ve ya fiziksel çevreye yönelik olumsuz eylemlerden oluşur (Laghi ve ark., 2013). Dışsallaştırılmış sorunlar; "agresif, bozucu, yıkıcı, toplumun yasalarını ve kurallarını ihmal eden gözlemlenebilir antisosyal davranışlar" olarak tanımlanabilir (Austin ve Sciarra, 2012).

Duygusal- davranışsal sorunlar; bireyin bilişsel süreçlerine (Garnefski ve ark., 2005; Milich ve Dodge, 1994), bireyin öz kontrol, duygusal öz düzenleme becerilerinde eksikliğe, akranlarıyla sosyal etkileşimde zorluk çekmesine (Cicchetti ve Toth, 1991; akt: Laghi ve ark.,2013), yaşamın ilk yıllarındaki aile-çocuk etkileşimine (Ögel ve ark.,

2005), anne-baba sevgisi ve ilgisinden yoksun büyümesine, ailesi tarafından reddedilmesine, ihmal ve istismara uğramasına (Erden ve Kargı, 2005), öğretmenden ve anneden algılanan duygusal istismara (Şimşek ve Cenkseven- Önder, 2011), bireyin sosyo- ekonomik düzeyine (Savi, 2008; Kauffman ve Landrum, 2015), arkadaş ilişkilerinde yaşanan olumsuzluklara, biyolojik faktörlere (Center ve Kemp, 2003) bireyin kişiliğine (Clarck, Watson ve Mineka, 1994; Samuel ve Widiger, 2008) bağlı olarak oluşabilir.

Duygusal- davranışsal sorunlara sebep olan faktörlere baktığımızda saldırganlığa neden olan faktörlerle benzerlikler olduğunu görürüz. Buradan yola çıkarak duygusal-davranışsal sorunlar için risk oluşturan mevcut hazır durumların saldırganlığı da ortaya çıkarabileceği yorumunu yapabiliriz. Ancak her bireyde duygusal-davranışsal sorunlar açık bir saldırganlığa dönüşmeyebilir. Duygusal-davranışsal problemlere neden olan faktörlere baktığımızda tek risk faktöründen bahsetmek mümkün değil. Ancak duygusal- davranışsal sorunlar yaşayan bireylerin bazı ortak risk faktörlerine ve kişilik özelliklerine sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Yavuzer (2003) kişilik özelliklerine bağlı olarak bazı bireylerin diğerlerinden daha çabuk hayal kırıklığı yaşayabileceğini, bu hayal kırıklığı sonucu oluşan öfke ile olumsuz tepkilerde bulunabileceğini ifade etmiştir. Ögel ve arkadaşları (2005) yaptıkları araştırmada dürtüsel, aşırı alıngan, çok çabuk hayal kırıklığına uğrama ve bunu tolere edememe, başkaları tarafından çabuk kızdırılabilme, ev ve okulda sosyal olarak aşırı içine kapanık olma gibi kişilik özelliklerine sahip bireylerin şiddete daha eğilimli olduğunu ifade etmiştir. Aynı olaylar her bireyde olumsuz davranışa yol açmamakta, bazı bireyler saldırganca davranmaya ya da duygusal ve davranışsal sorunlar yaşamaya daha eğilimli bir kişilik yapısına sahip olabilmektedir.

Kişilik, kişilerarası ilişkilerin niteliğini, zorlu yaşam koşullarına karşı uyumu, mesleki başarıları, sosyal katılımı, mutluluğu ve sağlığı yordayan en önemli değişkenlerden biridir (Morsünbül, 2014). Tüm davranışlarımız üzerindeki açık etkisi düşünüldüğünde saldırganlığı anlamada da önemli olarak görülmüştür.

Ergenlik döneminde; aile ve akran ilişkileri değişir. Okul yapısı ve akademik sorumluluklar farklılaşabilir. Ergenliğin gerçekleşmesi ile cinsiyet rolleri değerlendirilir (Gleason, Jensen-Campbell ve Richardson, 2004). Yaşam sürecinde gelişimsel dönemler içinde ergenlik dönemi, kişilik üzerinde en fazla etkinin olduğu dönemdir. İstikrarlı bireysel farklılıklar zayıf belirsiz durumlarda ve ya geçiş dönemine özgü

sorumluluklar yerine getirilmediğinde en büyük etkiye sahip olur (Caspi ve Moffit, 1993).

Kişilik üzerinde farklı tanımlar yapılsa da genel olarak kişiliği; bireyin çevreye uyumunu etkileyen (Atkinson, Atkinson ve Hilgard, 1995) dünyayı düşünme, algılama, hissetme ve ona tepki vermesini sağlayan (Magnavita, 2016), kişinin içinde organize olmuş nispeten kalıcı (Larcen ve Buss, 2009) davranış örüntüleri olarak ifade edilebiliriz. Duruma göre değişse de bireyler kişilik özellikleri ile tutarlı davranışlar sergilerler ve bu davranışlar bireyi diğerinden ayırt etmemizi sağlar. Aynı zamanda bireyin içinde yer alan özellikler birbiriyle ilişkili bir bütündür (Yazgan- İnanç ve Yerlikaya, 2008).

Son yıllarda kişilikle ilgili araştırmalarda yer alan beş faktör modeli (Morsünbül, 2014), kişilik özelliklerini kavramsallaştırmak için yaygın olarak kabul edilen bir genel çerçeve olarak ortaya çıkmıştır (Lounsbury, ve ark., 2003). Bugüne kadar kişilik ve kişiliği tanımlayan boyutlar hakkında sunulan farklı görüşler içinde beş faktör kişilik kuramı bütün boyutları tek çatı altında toplaması bakımından önemlidir (Bacanlı, İlhan ve Aslan, 2009). Allport ile başlayan özelliklerin sınıflandırılması, McCrea ve Costa (2003) ile son şeklini almıştır. Modelde yer alan beş faktör; dışadönüklük, duygusal denge, sorumluluk, uyumluluk ve deneyime açıklık olarak isimlendirilmiştir.

Dışadönüklük; yüksek etkinlik, olumlu duyguların deneyimi, dürtüsellik, girişkenlik ve sosyal davranış eğilimi anlamına gelir (Chamorro-Premuzic, 2011). Dışadönüklük düzeyi yüksek bireyler, büyük gruplara katılmayı ve organizasyonları tercih ederler. Aktif ve konuşkandırlar. Uyarımı severler ve neşeli olma eğilimindedirler. Eğlenceli, enerjik ve iyimserdirler (Ehrler, Evans ve Mcghee, 1999). Dışadönüklük düzeyi düşük olan bireyler isesessiz, sakin ve çekingen davranış kalıplarıyla tanımlanırlar (Chamorro-Premuzic, 2011).

Nevrotiklik; özellikle kaygı, depresyon ve öfke yaşama eğilimi olarak tanımlanabilir (Chamorro-Premuzic, 2011). Nevrotik bireyler mantıksız akıldışı inançlara sahip olma, dürtülerini daha az kontrol etme ve stresle daha az başa çıkma eğilimindedirler (Ehrler ve ark., 1999). Nevrotiklik boyutunun diğer ucunda yer alan bireyler *duygusal açıdan dengeli* olarak tanımlanır. Bu bireyler genel olarak sakin görünürler (Ozer ve Benet-Martínez, 2006).

Sorumluluk sahibi bireyler öz disiplinli olarak tanımlanır. Diğer adıyla öz disiplin boyutu, düzenli, çalışkan ve planlı insanları disiplinsiz, tembel ve güvenilmez olanlardan ayırır (Hampson, 2012). Öz kontrol ve kısıtlamanın bulunmaması davranış

bozukluğu ve madde kötüye kullanımı da dahil olmak üzere bir dizi önemli davranışsal sorunla ilişkilidir (Wills ve Dishion, 2004). Düşük sorumluluk düzeyine sahip bireylerahlaki ilkelerden mutlaka yoksun olmasalar da bunları uygulamada daha az titiz oldukları söylenebilir (Ehrler ve ark., 1999).

Uyumluluk aynı zamanda sosyallik olarak da bilinen bu boyut arkadaşça, düşünceli ve mütevazı bir davranışı ifade eder. Dolayısıyla uyumluluk arkadaşça olma ve şefkatli olma, alçakgönüllük, itaat, özgecilik, doğruluk ve dürüstlüğün temel özelliklerini içerir. Uyumluluk düzeyi yüksek insanlar, özenli, arkadaş canlısı, sıcak ve hoşgörülü olarak tanımlanabilir ve genel olarak sosyal davranışlara eğilimli olabilirler (Chamorro-Premuzic, 2011). Uyumluluk düzeyi düşük bireyler muhalif ve bencildir, başkalarının niyetine şüpheyle yaklaşır ve işbirliğinden ziyade rekabetçidir (Ehrler ve ark., 1999). Ayrıca uyumluluk düzeyi düşük bu bireyler sinirli, acımasız, kuşkucu ve inatçı olma eğilimindedir (Roccas, Sagiv ve Schwartz, 2002).

Deneyime açıklık; entelektüel merak, estetik duyarlılık, etkili hayal gücü, davranışsal esneklik ve geleneksel olmayan tutumlarla ilişkilidir. Deneyime açık olan insanlar yaratıcı, hayalperest, özgün ve tutucu olmama eğilimindedirler (Chamorro-Premuzic, 2011). Deneyime açık olma düzeyi düşük bireyler daha duyarsız ve geleneksel olma eğiliminde oldukları söylenebilir (Roccas, ve ark., 2002).

Kişilik özelliklerimiz olaylara vereceğimiz tepkileri, yaşadığımız probleme karşı bulacağımız çözümleri etkilemektedir. Aynı zamanda kişilik özelliklerimiz, duygusal-davranışsal sorunlara yatkınlığımızı da ortaya koymaktadır. Yaşadığımız engellenme ve öfke durumunu açık bir saldırganlığa mı dönüştüreceğiz yoksa içe atıp duygusal olarak mı tepki vereceğiz sorusunun cevabıyla da oldukça ilgili görülmektedir. Yapılan araştırmalarda kişilik özellikleriyle saldırgan davranışlar arasında anlamlı ilişkiler bulunduğu görülür (Borroni ve ark., 2014; Gleason, Jensen-Campbell ve Richardson, 2004; Jensen-Campbell, Knack, Waldrip ve Campbell, 2007; Jones, Miller ve Lynam, 2011; Miller ve Lynam, 2006; Miller, Zeichner ve Wilsen, 2012).

Sonuç olarak saldırganlığın gelişimi ve nedenlerinin daha iyi anlaşılması saldırganlığın iki alt türünün daha iyi anlaşılmasını gerektirmektedir (Vitaro ve ark., 2006). Ancak Türkiye'de reaktif- proaktif saldırganlıkla ilgili çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülür (Er, 2014; Uz Baş, Selda Öz ve Topçu Kabasakal, 2012). Bilişsel ve duygusal olarak farklı yapılara sahip saldırganlığın iki alt türünü (Marsee ve Frick, 2007) yordayacak farklı değişkenlerle çalışmalar yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu araştırmada ergenlerde reaktif-proaktif saldırganlığı yordamada kişilik özellikleri,

duygusal ve davranışsal sorunların rolünün incelenmesi amaçlanmaktadır. Kişilik özelliklerinin beş faktör modeli çerçevesinde "dışadönüklük, duygusal denge, sorumluluk, uyumluluk ve deneyime açıklık" boyutlarıyla, duygusal-davranışsal sorunların ise içselleştirme ve dışsallaştırma sorunları olarak ele alındığı bu araştırmada "ergenlerde görülen reaktif-proaktif saldırganlık; kişilik özellikleri, duygusal ve davranışsal sorunlar tarafından ne düzeyde yordanmaktadır? sorusunun cevabı aranmaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

1. Ergenlerde reaktif ve proaktif saldırganlık ile kişilik özellikleri (duygusal denge, dışadönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk ve sorumluluk) ve duygusal- davranışsal sorunlar arasında anlamlı ilişki var mıdır?

2. Ergenlerde reaktif-proaktif saldırganlığı kişilik özellikleri (duygusal denge, dışadönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk ve sorumluluk) ve duygusal-davranışsal sorunlar ne oranda yordamaktadır?

2.1. Ergenlerde toplam saldırganlığı kişilik özellikleri (duygusal denge, dışadönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk ve sorumluluk) ve duygusal-davranışsal sorunlar ne oranda yordamaktadır?

2.2. Ergenlerde reaktif saldırganlığı kişilik özellikleri (duygusal denge, dışadönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk ve sorumluluk) ve duygusal-davranışsal sorunlar ne oranda yordamaktadır?

2.3. Ergenlerde proaktif saldırganlığı kişilik özellikleri (duygusal denge, dışadönüklük, gelişime açıklık, uyumluluk ve sorumluluk) ve duygusal- davranışsal sorunlar ne oranda yordamaktadır?

1.3. Araştırmanın Önemi

Saldırganlık hem bireysel, hem de toplumsal sonuçları açısından önemli bir problem olarak görülmekte, yaygınlığının giderek artması bu alanda yapılacak çalışmaları daha öncelikli hale getirmektedir. Saldırganlığın gelişimsel evreler göz önüne alındığında ergenlik döneminde görülme sıklığının artması, bu dönemde bulunan bireyler açısından risk faktörü oluşturmakta, daha başka sorunlara yol açmadan saldırganlığın altında yatan sebepleri araştırarak gelişimsel rehberlik kapsamında yapılacak önleyici çalışmalara yön verilmesi önemli hale gelmektedir.

Saldırganlığın gelişiminin ve nedenlerinin daha iyi anlaşılması için alt türlerinin iyi anlaşılması önemlidir (Vitaro ve ark., 2006). Reaktif ve proaktif saldırganlık arasında ayrım yapmanın önemli bir nedeni, saldırganlığın kökenlerini anlamamızı daha da kolaylaştırıyor olmasıdır (Dodge, 1991; akt. Polman ve ark., 2007). Saldırganlığın iki alt türünü ortaya çıkaran sebeplerin farklı olması saldırganlığı önlemek amacıyla yapılacak çalışmaların daha işlevsel olması için farklılaşmasını gerektirmektedir. Bu anlamda okul psikolojik danışmanları için saldırganlık alt türlerinin bilinmesi, önleyici ve müdahale edici çalışmaların planlaması bakımından yol gösterici olacaktır. Türkiye'de reaktif ve proaktif saldırganlığa ilişkin yapılan çalışmaların oldukça az olduğu görülmektedir (Uz- Baş ve ark., 2012). Farklı kuramsal temellere, motivasyonel süreçlere sahip saldırganlığın iki alt türüyle ilgili farklı çalışmalar yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Saldırgan davranış; suç içeren davranış, riskli cinsel davranış, okulu bırakma ve depresyon dahil olmak üzere bir dizi olumsuz sonuçla bir arada görülebilmektedir (Barhight ve ark., 2017). Ergenlik döneminde saldırganlıkla birlikte görülme sıklığı artan duygusal- davranışsal sorunlar toplumsal uyumu önemli ölçüde etkilediği gibi ergenin iyi olma hali üzerinde de önemli derecede etkilidir. Ergenlik döneminde görülen duygusal- davranışsal sorunların yetişkinlikte başka problemlerle birlikte görülmesi olasıdır. Bundan dolayı ergenlik döneminde duygusal- davranışsal sorunlara zemin hazırlayan risk faktörlerini bilerek çalışmaların yürütülmesi, önleyici çalışmalar yapılması hem bireysel hem de toplumsal açıdan oldukça önemli görülmektedir.

Kişilik, tüm davranışlarımız üzerinde açık bir etkisi olan, bireysel farklılarımızı ortaya koyan dinamik bir yönümüzdür. Saldırgan davranışlarımız üzerinde de etkisi olacağı öngörülmektedir. Bu etkiyi tespit etmek için yapılan araştırmada, kişiliği beş boyutuyla ele alan beş faktör modeli kullanılmıştır. Stresle başa çıkma (Sav, 2007), öznel iyi olma (Reisoğlu ve Yazıcı, 2017) gibi bireyin uyumunu ve toplumdaki mutluluğunu etkileyen değişkenlerle ilişkisi olan beş faktör boyutları saldırganlığa ilişkin bilgilerimizi derinleştireceği düşünülmektedir. Türkiye'de saldırganlıkla kişilik özelliklerini bir arada ele alan çalışmalarda denetim odağı (Efilti, 2006) , narsisizm (Akgün ve Aydın, 2014; Torun, 2016; Yalın, 2018) , dürtüsellik (Akgün ve Aydın, 2014), mükemmeliyetçilik (Şahin, 2011) gibi kişiliğin tek boyutlarıyla ya da antisosyal kişilik, psikopati (Ateş ve ark., 2009) ve kişilik bozukluğu (Akpınar, 2010) gibi kişiliğin klinik boyutları ile çalışmalar yapıldığı görülür. Bu çalışma, kişiliğin klinik olmayan bir örneklemde, farklı davranışlarla ilgili olabilecek yönlerini görmemize fırsat

verecek olması bakımından önemlidir. Çocuk ve ergenlerde bireysel farklılıkları ortaya çıkarmak, davranışsal sorunlara yatkın olabilecek bireyleri tespit etmek için yaygın olarak kullanılan beş faktör modeli (Ehrler ve ark., 1999) araştırmada saldırganlık üzerinde etkili olabilecek kişilik özelliklerini görebilmemizi sağlayacak olması bakımından önemlidir. Türkiye'de yapılan araştırmalar incelendiğinde saldırganlığın alt türlerinin birden çok kişilik özellikleriyle, ergen duygusal ve davranışsal sorunlarıyla incelendiği araştırmaya rastlanmamıştır. Bu anlamda araştırmanın literatüre olumlu katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

1.4. Sınırlılıklar

1. Bu araştırma Mersin ili Tarsus ilçesine bağlı liselerin 9-10-11 ve 12. sınıflarında 2017-2018 eğitim-öğretim yılında öğrenim gören lise öğrencileri ile sınırlıdır. Yapılabilecek genellemeler benzer özellikteki gruplar için yapılabilir.
2. Araştırma kapsamında incelenecek olan reaktif- proaktif saldırganlık, kişilik özellikleri ve duygusal- davranışsal sorunlar söz konusu kavramları ölçtüğü düşünülen "Reaktif- Proaktif Saldırganlık Ölçeği", "11-18 Yaş Gençler için Kendini Değerlendirme Ölçeği", "Hızlı Büyük Beşli Kişilik Testi" ölçeklerinin ölçtüğü bu niteliklerle sınırlıdır.
3. Reaktif- proaktif saldırganlığı yordamak için kişilik özellikleri ve duygusal-davranışsal sorunlar dışında başka değişkenler de saldırganlık üzerinde etkili olabilir. Ancak bu çalışmada reaktif-proaktif saldırganlığı yordamak için sadece kişilik özellikleri ve duygusal-davranışsal sorunlar ele alınacaktır.

1.5.Sayıltılar

1. Araştırmada çalışma grubunu oluşturan öğrenciler Mersin ilinde öğrenim görmekte olan çeşitli lise öğrencilerini temsil etmektedir.

2. Araştırmaya katılan öğrenciler, uygulanan veri toplama araçlarına içtenlikle ve objektif olarak cevap vermişlerdir.

1.6. Tanımlar

Reaktif Saldırganlık: Reaktif saldırganlık; tehdit edici ve ya kasıtlı olarak algılanan davranışlara karşı saldırgan bir tepkidir (Fite ve Colder, 2007). Reaktif

saldırganlık; “savunma amaçlı”, “kızgın”, “çabuk parlayan”, “dürtüsel”, “duygusal” ve “misilleme” kavramlarıyla eş anlamlı olarak kullanılabilir (Vitaro, Brendgen ve Barker, 2006).

Proaktif Saldırganlık: Proaktif saldırganlık; bir akranı etkilemek ve ya baskı altında tutmak için kullanılan provoke edilmemiş, kasıtlı, hedefe yönelik davranışlardır (Hubbard, Dodge, Cillessen, Coie ve Schwartz, 2001). Proaktif saldırganlığın eş anlamlıları; “saldıran”, “araçsal” ve “soğukkanlı” saldırganlıktır (Vitaro, Brendgen ve Barker, 2006).

Duygusal sorunlar: “İçselleştirilmiş”, “Aşırı bastırılmış”, “aşırı kontrollü”, “utanma”, “kaygı” ve “kişilik bozukluğu” olarak da adlandırıldığı görülmektedir. Temel olarak ruh halindeki ve ya duygudaki bir rahatsızlık ile karakterize edilir ve endişe, korku, geri çekilme, somatik şikayetler şeklinde görülebilir (Sturge-Apple, Davies ve Cummings, 2010).

Davranışsal sorunlar: Literatürde “dışsallaştırılmış”, “kontrolsüzlük” , “saldırganlık” ve “davranım bozukluğu” gibi adlarla nitelendirilen dışsallaştırılmış davranış problemleri, başkalarına ve ya fiziksel çevreye yönelik olumsuz eylemlerden oluşur (Laghi ve ark., 2013). Dışsallaştırılmış davranış problemleri; “agresif, bozucu, yıkıcı, toplumun yasalarını ve kurallarını ihmal eden gözlemlenebilir antisosyal davranışlar” olarak tanımlanabilir (Austin ve Sciarra, 2012).

Kişilik özellikleri: McCrea ve Costa (1999) kişilik özelliklerini **“**bireyleri aynı anda karakterize eden ve diğerlerinden ayıran, az çok tutarlı ve tekrarlayan hareket etme ve tepki verme kalıpları” olarak ifade etmiştir. Belirli kişilik özelliklerini belirli seviyelerde taşıyan insanların hayatlarında bu kişilik özellikleriyle uyumlu davranabileceği düşünülür (Burger, 2006).

BÖLÜM II

KURAMSAL AÇIKLAMALAR VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Kuramsal Açıklamalar

Bu bölümde reaktif-proaktif saldırganlık, kişilik ve davranış problemlerine ilişkin olarak kuramsal açıklamalar yer almaktadır.

2.1.1. Reaktif-Proaktif Saldırganlık

Bu bölümde öncelikle reaktif- proaktif saldırganlıkla ilgili genel bilgiler ele alınmış daha sonra reaktif- proaktif saldırganlığın nasıl meydana geldiğinin açıklanmasına ilişkin çeşitli kuramlara yer verilmiştir.

Reaktif-Proaktif Saldırganlık ile İlgili Açıklamalar

Son yıllarda araştırmacılar saldırgan davranışların temel işlevlerine, motivasyonlarına ve sonuçlarına bakarak; reaktif ve proaktif saldırganlık olmak üzere iki ayrı biçimde saldırganlığın sınıflandırılabileceğinin üzerinde durmaktadır (Vitaro ve ark., 2006). Reaktif ve proaktif saldırganlık arasında ayrım yapmanın önemli bir nedeni, saldırganlığın kökenleri anlamamızı daha da kolaylaştırıyor olmasıdır (Dodge, 1991; akt. Polman ve ark., 2007). Marsee ve Frick (2007), reaktif ve proaktif saldırganlık biçimlerinin bilişsel ve duygusal olarak farklı yapılara sahip olduğunu vurgularken Fite ve Colder (2007) proaktif ve reaktif saldırganlığın farklı etiyolojik kuramlar tarafından açıklanabilecek farklı saldırganlık biçimleri olduğunu ifade etmişlerdir.

Reaktif saldırganlık, tehdit edici ve ya kasıtlı olarak algılanan davranışlara karşı saldırgan bir tepkidir (Fite ve Colder, 2007). Reaktif saldırganlık; “savunma amaçlı”, “kızgın”, “çabuk parlayan”, “dürtüsel”, “duygusal” ve “misilleme” kavramlarıyla eş anlamlı olarak kullanılabilir (Vitaro ve ark., 2006). Reaktif saldırganlığın bir örneği, akranı ona çelme taktıktan sonra akranını yumruklayan bir çocuğun davranışıdır (Fite ve Colder, 2007). Bu saldırganlık türü, saldırganlığın engellenmeye karşı öfkeli ve düşmanca bir tepki olduğunu öne süren engellenme-saldırganlık modeli (Berkowitz, 1978) tarafından açıklanabilir. Engellenme kuramı, hoş olmayan olayların öfkeli saldırganlığın temeli olduğunu, öyle ki tehdit edici olarak algılanan hoş olmayan olayların bir korku uyandırdığını ya da bireyde kendini uyaranlara karşı savunma ihtiyacı oluşturduğunu öne sürer (Fite ve Colder, 2007). Engellenme kuramına göre;

(Dollard, Doob, Miller, Mowrer ve Sears, 1939; akt. Polman ve ark., 2007) iç ve ya dış faktörlerin bir sonucu olarak bireyin hedeflere ulaşması engellenirse, bireyde düşmanlık ve öfke duyguları tetiklenebilir. Bu artan olumsuz duygular, kendini savunmak için saldırganlık gösterme ya da engellenme kaynağına zarar vermek için harekete geçme durumunu tetikleyebilir. Engellenen hedef ne kadar önemliyse, engellenme ve saldırgan dürtü de o oranda artar. Reaktif saldırganlıkta provakasyona ve tehdidin kaynağına yönelik verilen tepki derhal ve dürtüsel şekilde gerçekleşir (Vitaro ve ark., 2006). Reaktif olarak saldırgan çocuklar, belirsiz bir durum kendileri için olumsuz bir sonuca yol açtığında, düşmanca atfetme eğilimi bir başka ifadeyle, diğerlerinin düşmanca niyetlerinden şüphelenme eğilimi gösterir (Crick ve Dodge 1996; Dodge ve Coie; 1987). Sosyal etkileşimler sırasında, etkileşimde bulunduğu kişinin bakış açısını göz önünde bulundurmakta zorluk çeken çocuklar, karşıdaki kişinin niyeti yerine, kendi yaşantısının olumsuz sonuçlarına dayanarak, gerçek ve ya algılanan provokasyonları ve ya tehditleri içeren saldırgan tepki göstermeye eğilimli olabilirler (Pettit, Dodge ve Brown, 1988).

Proaktif saldırganlık; bir akranı etkilemek ve ya baskı altında tutmak için kullanılan provoke edilmemiş, kasıtlı, hedefe yönelik davranışlardır (Hubbard ve ark., 2001). Proaktif saldırganlığın eş anlamlıları; "saldıran", "araçsal" ve "soğukkanlı" saldırganlıktır (Vitaro ve ark., 2006). Proaktif saldırganlık kavramı, saldırganlığın sosyal öğrenme modeline (Bandura, 1977) dayanır. Sosyal öğrenme modeli; saldırganlığın pekiştirme ihtimallerinin yönettiği, edinilmiş bir davranış olduğunu ileri sürer. Bu görüşe göre proaktif saldırganlıkta eylemler, beklenen ödüller tarafından yönlendirilmektedir. Proaktif saldırganlık; dış ödülün motive ettiği, hedef odaklı, planlanmış saldırganlığı temsil eder. Proaktif saldırganlığın bir örneği, istediği bir nesneyi elde edene kadar akranına zorbalık yapan bir çocuğun davranışında görülebilir. Başka bir deyişle, bireyler saldırır; çünkü saldırganlığın hedeflerine ulaşmak için yararlı bir strateji olduğunu öğrenmişlerdir (Fite ve Colder, 2007). Olumlu sonuç beklentilerinin proaktif saldırganlık ile ilgili olduğu çeşitli çalışmalarla da desteklendiği görülmektedir (Crick ve Dodge, 1996). Proaktif saldırganlık nesneye yönelik ve ya kişiye yönelik olabilir. Nesne yönelimli proaktif saldırganlık; bir nesnenin, toprağın ve ya imtiyazın edinilmesine yöneliktir ve geçmişte araçsal saldırganlık olarak yapılan sınıflandırma ile eşdeğerdir (Hartup, 1974; akt: Hubbard ve ark., 2001). Daha fazla kişiye yönelik olan proaktif saldırganlık, bir akranı korkutma ve ya baskı altına alma hedefine sahiptir ve bu yüzden zorbalık örneklerini de içerir (Hubbard ve ark., 2001).

Başka bir şekilde belirtecek olursak; zorbalık davranışlarında gördüğümüz gibi, belirgin provokasyon olmadan başlatılan saldırganlığı ifade eden proaktif saldırganlık; öfke, düşmanlık ve ya kendini savunma ihtiyacı ile değil, mal edinme, güç sağlama, referans gruplarının ve diğer amaçların onaylanarak güvence altına alınması gibi nedenlerle tetiklenir (Geen, 2001). Proaktif saldırganlık; yıkıcı, merhametsiz ve içselleştirilmiş doğasından dolayı genellikle iki saldırganlık alt tipinin daha ciddi olanı şeklinde düşünülür (Uz-Baş ve ark., 2012). Reaktif saldırganlık, genellikle olumsuz sonuçların ortaya çıktığı belirsiz durumlarda düşmanca atfetme eğilimi ile ilişkiliyken ; proaktif saldırganlıkta ise saldırgan çocukların, sosyal durumlarda kendilerine kişisel kazanımlar sağlayacağını tahmin ettikleri saldırgan stratejilere yöneldikleri görülmüştür (Renouf ve ark., 2010).

Saldırganlığın iki alt tipi; farklı gelişim aşamaları, sosyal bilişsel süreçler, sosyal deneyimler, davranışsal ve duygusal sonuçlarla ilişkilidir (Barhight ve ark., 2017). Gelişim öncülleri açısından proaktif saldırganlık; tek ebeveynli evler, maddeyi kötüye kullanan ebeveynlerle ilişkili bulunurken (Raine ve ark., 2006), reaktif saldırganlık anne bakım eksikliği, fiziksel istismar, otoriter ebeveyn tutumu ve ebeveyn sözlü düşmanca yaklaşımı ile ilişkili olduğu görülmüştür (Chan, Harlow, Kinsey, Gerstein ve Fung, 2018; Dodge ve ark., 1997; Raine ve ark., 2006).

Sosyal bilişlerle ilgili olarak, proaktif saldırganlık; öz yeterlilik, saldırganlık için olumlu beklentilerin ve araçsal hedeflerin sosyal hedeflere göre öncelikli olması ile ilişkili bulunmuştur (Barhight ve ark., 2017). Reaktif saldırgan davranışlarda bulunanların sosyal ilişkilere uyum sağlamada ve sosyal ipuçlarını kodlamada zorluk çektiği bulunurken (Dodge ve ark., 1997), reaktif saldırganlığın düşmanca atfetme eğilimi, sosyal sorunlara saldırgan tepkiler üretmekle ilişkili olduğu görülmektedir. (Orobio de Castro, Merk, Koops, Veerman ve Bosch, 2005).

Sosyal sonuçları açısından reaktif saldırganlık; akran reddi, akran mağduriyeti, sosyal kaygı, yakın arkadaş eksikliği,akranları tarafından mülke saldırı, akranları tarafından sözlü mağduriyet ve sosyal manipülasyon ile ilişkiliyken (Boivin, Dodge ve Coie,1995; Chan ve ark., 2018; Morrow ve ark., 2006; Raine ve ark., 2006; Schwartz ve ark., 1998) proaktif saldırganlık akranlarla ilgili olumsuz deneyimlerle ilişkili görülmemiştir. Proaktif saldırgan çocuklar akran ilişkilerinde bazı zorluklar yaşarlar ancak akranlar tarafından çoğunlukla olumlu olarak değerlendirilirler (Dodge ve Coie, 1987; Poulin ve Boivin, 1999). Buna karşılık, reaktif olarak saldırgan çocuklar, sosyal beceri eksiklikleri sergilemektedir (Day, Bream ve Pal, 1992) ve akranları tarafından

olumsuz olarak değerlendirilmektedir (Dodge, ve ark., 1997; Prinstien ve Cillessen, 2003). Reaktif saldırgan çocukların akranları tarafından en iyi arkadaş olarak seçilmemeleri olasıdır (Poulin ve Boivin, 1999).

Saldırganlığın iki alt tipi, farklı davranışsal ve duygusal sonuçlarla ilişkilidir. Proaktif saldırganlık hem eş zamanlı hem de boylamsal desenler kullanılarak yapılan araştırmalarda suç içeren davranışlarla ilişkilendirilmiştir (Crick ve Dodge, 1996; Raine ve ark.,2006; Vitaro ve ark., 2002). Reaktif saldırganlık; depresyon ve anksiyete gibi semptomların içselleştirilmesi ve uyku problemi ile ilişkiliyken, proaktif saldırganlığın ilişkili olmadığı görülmüştür (Dodge ve ark., 1997; Fite ve ark., 2014; Morrow ve ark., 2006; Raine ve ark., 2006; Vitaro, ve ark., 2002). Ayrıca depresif kız öğrencilerden intihar davranışına yöneldiği rapor edilenlerin, reaktif saldırganlığı daha fazla sergiledikleri sonucuna ulaşılmıştır (Greening ve ark., 2010).

Bugüne kadar yapılan araştırmaların bir kısmında reaktif ve proaktif saldırganlık arasında güçlü ilişki olduğu ortaya çıkmıştır (Dodge ve Coi, 1987; Hubbard ve ark., 2002). Bu güçlü ilişki saldırganlığın iki alt türünün birlikte ortaya çıkma eğiliminde olduğunu; yani çoğu saldırgan çocuğun bir dereceye kadar proaktif ve reaktif saldırgan olduğunu göstermektedir (Mcauliffe, Hubbard, Rubin, Morrow ve Dearing, 2007).

2.1.1.1. Reaktif ve Proaktif Saldırganlığa İlişkin Kuramsal Açıklamalar

Geçmişten günümüze kadar birçok araştırmacının üzerinde durdukları konulardan birinin de saldırganlık olduğu görülmektedir. İnsanların neden saldırgan eylemlerde bulundukları sorusu uzun zamandır ciddi bir anlaşmazlık konusu olmuştur (Baron ve Rihardson,1994; sy:13). Saldırganlığın doğasına ilişkin çeşitli varsayımlarda bulunulduğu, kuramlar ileri sürüldüğü, değişik yorumlar yapıldığı görülmektedir (Köknel, 1997). Saldırganlığın doğasını açıklamaya çalışan kuramlar yapısal olarak farklılaşmakta ancak hepsi temelde insanları saldırganca davranmaya yönelten saldırganlık kaynağını aramaya çalıştıkları ve insanlar neden saldırganca davranır sorusuna cevap aradıkları görülmektedir. Saldırganlığın nasıl gerçekleştiğini açıklamaya çalışan ilk kuramlar, saldırganlığın insanın doğasında kendiliğinden var olan, bireyden bağımsız gerçekleşen içgüdüsel olgu olarak ele alırken günümüze yaklaştıkça çeşitli bilişsel, duygusal, davranışsal ve sosyal süreçlerin sonucu ya da etkileşimi olarak saldırganlığa bakılmıştır. Başka bir ifadeyle tek boyutlu ve mekanik bir bakış açısı yerini, bireyin içsel ve dışsal süreçlerinin aktif olduğu, daha kapsamlı ve etkileşimsel bir bakış açısına bırakmıştır.

Araştırmacılar, saldırganlığın kökenlerinin insan doğasında mı yoksa bazı toplumlarda yer alan toplumsallaşma örüntülerinde mi bulunduğunu merak etmektedirler (Morgan, 2011). Köknel (1997), saldırganlığa ilişkin görüşlerin doğuştan gelen ya da sonradan kazanılan bir güdü olarak iki başlık altında gruplandırılabileceğini ifade etmiştir. Baron ve Richardson (1994) kuramsal görüşler farklı biçimde görünse de saldırganlığın atfedildiği dört kategoriden birine girdiğini belirtmişlerdir: 1) Doğuştan gelen dürtüler ya da eğilimler, 2) Dışsal tahriğe neden olan dürtüler, 3) Bilişsel ve duygusal süreçler, 4) Önceki öğrenmelerle birleşen mevcut sosyal koşullar. Bu çalışmada ise saldırganlığa ilişkin kuramsal bakış açıları altı başlık altında incelenecektir.

2.1.1.2. İçgüdüsel Davranış Olarak Saldırganlık

Saldırganlığa ilişkin en eski ve muhtemelen en iyi bilinen kuramsal görüş, büyük ölçüde saldırganlığın içgüdüsel bir davranış olduğudur. Bu genel yaklaşıma göre; saldırganlık genetik ve yapısal olarak programlanmış davranış yapıları nedeni ile meydana gelir (Baron ve Richardson, 1994; sy:14). Bu bölümde içgüdüsel bir davranış olarak saldırganlık; psikanalitik ve etolojik yaklaşım çerçevesinde ele alınacaktır.

2.1.1.2.1. Psikanalitik Yaklaşım

Freud'un kuramında içgüdülerin temel alındığı görülür (Corey, 2008). Freud'a göre insanlar içgüdü olarak adlandırdığı doğuştan getirilen güçler tarafından güdülenmekte, bütün zihinsel, fiziksel eylemleri bu içgüdülerce gerçekleştirilmekte ve yönlendirilmektedir (Yazgan-İnanç ve Yerlikaya, 2008). Bu içgüdüler bireyin yaşamının ve türünün sürdürülmesi sağlarken aynı zamanda büyüme ve yaratıcılık doğrultusunda bireyi yönetir. Freud, başlangıçta, cinsel enerjinin yerine geçen libido ifadesini kullanırken daha sonra, tüm yaşam içgüdülerinin enerjisi sözcüklerini kullanarak bu ifadenin kapsamını genişletmiştir (Corey, 2008). Freud'un en çok ilgisini çekmiş olan yaşam içgüdüsü cinsellik olmuş, psikanalizin ilk günlerinde bir insanın her yaptığı bu içgüdü ile açıklanmıştır (Geçtan, 2005).

Freud, saldırganlığı önce doğuştan gelen, bütün canlılarda ortak olan, öğrenmeyle değişmeyen, evrensel bir içgüdü olarak ifade etmiş ve cinsel içgüdüye bağlı olduğunu kabul etmiştir. İnsanlarda türlü saldırganlık belirtilerini inceleyen Freud, insanların başkalarına ve kendine zarar verici davranışlarda bulunurken (ısırma, dövme,

yaralama, öldürme girişimi, intihar gibi) haz duymasından dolayı saldırganlıkla cinsel içgüdü arasında sıkı ilişkiler olduğunu düşünmüştür (Köknel,1997).

1.Dünya savaşına paralel olarak artan şiddet olaylarıyla birlikte Freud'un saldırganlığın kökeni ve doğası ile ilgili görüşleri daha karamsar bir hal almaya başlamıştır. Freud, enerjisini hayatı yok etmek ve sonlandırmaya doğru yönlendiren ikinci büyük içgüdü olan ölüm içgüdüsünün (thanatos) varlığını ileri sürdü (Baron ve Richardson, 1994; sy:14). Freud, kuramın en son şeklinde insanların iki temel içgüdü olan cinsellik ve yıkıcılık tarafından harekete geçirildiğini ifade eder (Yazgan-İnanç ve Yerlikaya, 2008). Freud her insanda bilincinde olmadığı bir ölüm isteğinin olduğuna inanmıştı (Geçtan, 2005). İnsan davranışları ölüm içgüdüsü ve eros arasındaki etkileşimden ve aralarındaki sürekli gerilimden kaynaklanmaktadır (Baron ve Richardson, 1994; sy:14).

Yaşamın korunması (eros) ve yok edilmesi (thanatos) arasındaki güçlü çatışma durumunda yer değiştirme mekanizması devreye girerek thanatosun enerjisini dışarıya, bireyden uzağa yönlendirmesini sağlamaktadır. Böylece thanatos, dolaylı olarak saldırganlığın diğerlerine karşı dışa vurulmasına yol açmaktadır (Baron ve Richardson, 1994; sy:14). Ölüm içgüdüsünün önemli bir türevi saldırganlık dürtüsüdür. Freud'a göre saldırganlık gerçekte insanın kendisine yönelik olan yıkıcı eğilimlerinin dış dünyadaki nesnelere çevrilmesidir. Yaşam ve ölüm içgüdüleri ya da türevleri birbirlerini nötrleştirebilir ya da biri diğerinin yerine geçebilir. Örneğin yeme eyleminde açlık ve yıkım birbirlerinin yerine geçerken doyum ve yiyeceği ısırma, çiğneme ve yutma eylemleri ile sağlanır. Cinsel içgüdünün türevi olan sevgi, ölüm içgüdüsünün türevi olan nefreti nötrleştirebilirebileceği gibi sevgi nefretin, nefret sevginin yerine geçebilir (Geçtan, 2005).

Yapısal ölüm içgüdüsünden kaynaklı saldırgan davranış sadece doğuştan gelmekle kalmaz, aynı zamanda kaçınılmazdır. Eğer thanatos başkalarına karşı dışarı çıkmazsa, bireyin yaşamsal faaliyetlerinin kötüleşmesine neden olur. Freud'un kaçınılmaz olarak ele aldığı ve bireyin doğuştan getirdiği bir güdü olarak belirttiği saldırganlığın sergilenmesine dair tek umut ışığı; öfke ve kızgınlıkla saldırganlığın ifade edilmesinin, yıkıcı enerjinin boşalmasını sağlayacağı ve bu şekilde daha tehlikeli eylemlerin gerçekleşme olasılığının azalacağını belirtmesidir (Baron ve Richardson, 1994; sy:15).

Freud'un görüşleri psikanalitik yaklaşımda geniş yer bulurken, saldırganlık dürtüsünü ileri süren ilk psikoterapistin Adler olduğu görülmektedir. Saldırganlığın

motor davranışlar ve bilince hükmeden, diğer dürtülerin birleştiği bir üst dürtü olduğunu 1908 yılında yayınladığı kuramında ifade eden Adler, başlangıçta saldırganlığın insan davranışlarını düzenleme temelinin doğuştan geldiğini ve çeşitli patolojik belirtilerek yaratarak açığa çıkabileceğini söylemiştir. Adler, kısa bir süre sonra bu dürtüyü (aşağılık duygularını ödünleyen bir dürtü) erkeksi ve bütünlüğe ya da mükemmelliğe doğru bir çaba olarak yorumladı. Adler'in görüşlerinin bir kısmı tekrar dönüştürüldü ve yayınlandı. Böyle bir dönüşüm Rollo May' in(1972) çalışmalarında görülmektedir. May, gücü insanın temel dürtüsü ve saldırganlığı bu dürtünün bir biçimi olarak kabul eder. May'e göre saldırganlık insan için temeldir ve kültürel olarak oluşturulmuştur. Saldırganlığın hepsi kötü değildir ve bireyin kendisini ortaya koyduğu, onayladığı bir yoldur. Örneğin bir ilişki başlatırken, bir başkasının zihnini anlamaya çalışırken, tehdit edici güçlerden korunmada ve sevişmede dışarı çıkabilir. Yaptığımız olumlu ve olumsuz her şeyin saldırganlık biçimlerinin karışımı olduğunu söyleyen May, saldırganlığın içindeki gücün yapıcı biçimdeki ifadesinin sağlıklı olduğunu, saldırganlığın dışavurumu engellendiğinde ya da yasaklandığında şiddetin meydana geleceğini belirtmektedir (Johann ve van der Denen, 1980; sy: 17).

Fromm insanda biri içgüdüsel, biri içgüdüsel olmayan iki saldırganlık kaynağı olduğunu ifade etmiştir. İçgüdüsel saldırganlık iyi huylu ve savunucudur; insanın karakterine dayanan içgüdüsel olmayan saldırganlık ise, kötü huylu ve yıkıcıdır. Zarar verici saldırganlık, karakterimizde yer alan tutkularımızdan kaynaklanmaktadır. Fromm'a göre insan içgüdüsel olarak gerçekleştirdiği saldırganlığı hayatta kalmasına, özgürlüğünü kazanmasına ve diğer temel değerlere gelecek tehlikelere karşı kendini korumasına hizmet eder. Bu savunmadan kaynaklanan zarar ve ya yıkıcılık tamamen araçsaldır. Amaç, tamamen tehdidin üstünden gelmektir, tehdit bittiğinde eylem biter. Tehlikesiz saldırganlık bundan dolayı reaktiftir. Fromm'un saldırganlık görüşü Freud'unkinden daha olumludur. Fromm'un ifade ettiği içgüdüsel saldırganlık; insanın büyümesine, kendini ortaya koymasına, bağımsız hareket etmesine ve türlerin hayatta kalmasına katkıda bulunur (Johann ve van der Dennen, 1980; sy: 17).

2.1.1.2.2. Etolojik Yaklaşım

Hayvanların doğal ortamlarında gözlemlenmesi, bazı etologların saldırgan dürtünün doğuştan gelen, biyolojik ve ya içgüdüsel bir temeli olduğunu düşünmelerine neden olmuştur. Her ne kadar bu saldırganlığı ifade etmek için elde edilen kanıtlar

hayvanların gözlenmesiyle elde edilmiş olsa da, etologlar benzer süreçlerin insanların saldırganlığının da temelini oluşturduğunu vurgulamışlardır (Geen, 2001).

Bu etologlardan biri olan Lorenz (1966), saldırganlık üzerine insan doğasına bakış açısıyla, Freud'unkine benzer evrensel bir görüş ortaya koymuştur. Lorenz'e göre saldırganlık, diğer birçok organizmayla ortak yönleri olan doğuştan, mücadeleci bir içgüdüden kaynaklanır. Böyle bir içgüdü, üç önemli işlevi yerine getirerek uzun bir evrim süreci sonrası gelişmiştir. Mevcut gıda kaynaklarından en üst düzeyde yararlanmayı sağlamak için, mücadeleci içgüdü, bir türün üyelerini geniş bir coğrafi alana yayar. İkinci olarak, saldırganlık, yalnızca en güçlü ve dinç türlerin üremeyi başarabileceğini garanti ederek türlerin genetik yapısını güçlendirmeye yardımcı olur. Son olarak, bu güçlü hayvanlar yavrularını hayatta kalmaları için daha iyi koruyabilir ve güvence altına alabilirler. Freud, saldırgan enerji ve içgüdülerin hem nasıl meydana geldiğini hem de nasıl açığa çıktığına ilişkin biraz belirsizken Lorenz bu konulara ilişkin daha net olduğu görülmektedir (Baron ve Richardson, 1994; sy: 15-16).

Lorenz'e göre, saldırganlık insan doğasındadır ve dış uyaranlara karşı bir tepkinin sonucu olması gerekmez. Lorenz, içgüdüsel harekete özgü enerjinin, o davranış kalıbıyla ilgili sinir merkezlerinde sürekli olarak biriktiğini, biriken yeterli enerjinin bir uyaran olmasa bile, patlama yaratacağını belirtir (Fromm, 2011). Diğer bir ifadeyle saldırgan davranışların ortaya çıkması:

1)Biriken saldırgan enerjinin miktarına

2) Yakın çevrede bulunan ve kuvvetlenen özel saldırgan dürtülerin yayılmasına bağlıdır (Baron ve Richardson, 1994; sy: 16).

Lorenz saldırganlığın yaşamın sürdürülmesine hizmet eden bir şey olmaktan çıkıp onu tehdit eden bir şeye dönüştüğünü belirtir (Fromm,2011). Saldırganlığı tamamen ortadan kaldırmanın mümkün olmadığını ifade eden Lorenz (1966), ancak saldırgan davranışların bir dereceye kadar kontrol altında tutulabileceğini iddia eder. Lorenz'e göre (1996) doğal saldırganlık, yönelebileceği bir hedef bulamadığında ya da koşullandırmalar yüzünden belirsizleştiğinde, birey patolojik davranışlarda bulunmaya başlayacak ve grup içinde çatışmalar ortaya çıkacaktır.

Saldırganlığı içgüdüsel olarak ele alan Freud ve Lorenz'in açıklamalarında çeşitli açılardan benzerlik ve farklılıklar olduğu görülür. Freud, yıkıcı bir içgüdünün varlığını savunurken, Lorenz içgüdülerin yaşama hizmet ettiğini düşünür. Hem Freud

hem Lorenz saldırganlığın davranış olarak dışa vurulamasının sağlıklı olmadığını kabul etmektedir (Fromm, 2011).

2.1.1.3. Engellenme – Saldırganlık Kuramı

Freud, saldırganlığın engellenmiş libidodan kaynaklandığını görüşü engellenme ile saldırganlığın engellenmeden kaynaklandığını ifade eden çalışmalara temel oluşturmuştur. 1939'da bir grup psikolog (Dollard ve ark., 1939), Freud'un çalışmalarını kendi dillerine çevirip bazı değişiklikler yaparak engellenme- saldırganlık hipotezini oluşturmuştur (Burger, 2006).

Engellenme- saldırganlık hipotezine göre; saldırgan davranışların olması daima engellenmenin var olduğunu gösterir, engellenmenin olması ise saldırganlığın bazı biçimlerinin oluşmasına sebep olur. Engellenme günlük yaşamda birçok farklı anlama gelebilen psikolojik bir kavramdır. Psikologlar bu kavramı bazen dışsal bir kışkırtıcı bir durumu ima etmek için bazen de bu olaya tepkiyi belirtmek için kullanmışlardır (Berkowitz, 1989). Dollard ve arkadaşları ise engellenmeyi, günlük dilde kullanımının aksine, duygusal bir durum olarak değil olay olarak tanımlamışlardır (Breuer ve Elson, 2017). Bu anlamda engellenme, hem amaca ulaşma doğrultusundaki eyleme müdahale hem de amacı devam ettirmeye yönelik müdahale olarak tanımlanabilir. Hedefe ulaşmaya müdahale, hedefe ulaşmak için araçsal tepkilerin engellenmesi ya da hedefin ortadan kaldırılması ile gerçekleşebilir. Hedef fiziksel nesneleri ve ya sembolik sosyal varlıkları içerebilir. Hedefin niteliği engellenme üzerinde etkilidir. Engellenme hipotezine göre engellenmenin büyüklüğü; engellenen hedefin birey için önemi ve birim süreye düşen müdahale sayısına (kısmi ya da toplam) göre değişmektedir. Bu açıdan güçlü engellenmelerin önemli hedefe ulaşmayı defalarca ve tamamen engelleyenler olacağı söylenebilir. Diğer taraftan ise düşük düzeyde, cezanın muhtemel olduğu şartlar altında ve faydalı nedenlerle (tıbbi tedavi gibi) meydana gelen engellenmelerin saldırganlığa yol açma olasılığı yoktur (Spector, 1978).

Dollard ve arkadaşlarına göre saldırganlık kişiye doğrudan yönlendirilerek kişinin yaralanmasına neden olan hedef yönelimli herhangi bir davranış dizisidir. Bu tanıma göre Dollard ve arkadaşları, saldırganlığı sadece zarar verici uyarıcıların olduğu tepki dizisi değil amaçlı bir eylem olarak görüyorlardı. Her engellenme açık bir şekilde saldırganlığa yol açmayabilir. Dollard ve arkadaşları (1939) engellenmeye uğramış kişilerin her zaman açık bir hedefe saldırmamalarının en büyük nedenin, bu tür davranışların ceza getirebileceğini tahmin etmeleri olduğunu söylemektedir.

Engellenmiş kişiler muhtemelen saldırganlıklarının kendilerine ya da sevdiklerine bir zarar vermesine neden olacağına inanır ya da saldırganca bir eylemde bulunamayacaklarını düşünürlerse kendilerini sınırlandıracaklardır. Ceza beklentileri hedefe doğrudan saldırmak yerine dolaylı saldırganlık biçimlerine yol açabilir (Berkowitz, 1989). Dolaylı saldırganlık birkaç şekilde dışa yansır. Bunlardan biri can sıkıcı çalışma koşullarının acısını eşinizden çıkartmak gibi, saldırganlığın yer değiştirmesi şeklinde olabilir. Diğeri dolaylı bir şekilde saldırıya geçmek şeklinde sergilenebilir. İstediğimiz maaşı vermeyen patronumuz hakkında dedikodular çıkarma örnek olarak verilebilir. Engellenme sonucunda yüceltme yöntemi de kullanılabilir. Örneğin, engellenmiş bir kişi üç beş kilometre koşarak, yorucu bir spor yaparak gerginliğini azaltabilir. Engellenme-saldırganlık hipotezi saldırganlığın, gerginliğimiz boşaldığında yani katarsis yoluyla son bulacağını ifade eder (Burger, 2006).

Yale grubunun hipotezlerini yayınlamalarından iki yıl sonra grup üyelerinden Miller (1941) önemli açıklamalarda bulunmuştur. Miller, bir engellenmeden sonra açık saldırganlığın olmayışının yalnızca ceza tehdidi tarafından harekete geçirilen engellenmelerden kaynaklandığını ifade etmiştir. İstenen bir amaca ulaşmada yetersizlik, hem saldırganlık üzerinde hem de sonuçları üzerinde etkili olabilir. Miller'e göre engellenmeler tahrik edici davranışlar üretir. Saldırganlık bu tepkilerden bir tanesidir. Başlangıçta saldırganlık başat bir tepki değildir. Eğer kişi hedefine ulaşmaya çalışırken engellenme devam ederse, saldırgan olmayan tepkiler söner ve tahrike karşı saldırganlık baştakine göre daha başat gelir (Berkowitz, 1989).

Engellenme- saldırganlık hipotezi ile ilgili çalışmaları gözden geçiren Berkowitz, hipoteze ilişkin sınır koşullarının tekrar ele alınarak hipotezin kapsamının daraltılması gerektiğini ifade etti. Berkowitz (1989), Dollard ve arkadaşlarının engellenmenin çevresel koşullarına olan vurgusunu içsel bir süreç olarak daha yeni bir engellenme anlayışıyla bütünleştirmeye çalıştı. Berkowitz geliştirdiği yeni modelde saldırgan davranış yerine saldırgan eğilimler kavramını kullanmıştır. Bu eğilimler hem duygusal hem de bilişsel bileşenlerdir (Breuer ve Elson, 2017).

Berkowitz' e göre (1989) tüm engellenmeler eşit derecede rahatsız edici değildir ve tüm hakaretler aynı hoşnutsuzluğu yaratmaz. Birisi beklenen ve ilgi çekici bir hedefe ulaşamadığında acı bir şekilde hayal kırıklığı yaşarken başka birisi hakarete ılımlı bir şekilde sadece hoş olmayan bir durum olarak bakabilir. Hoş olmayan olaylar her zaman açık saldırganlığa neden olmayabilir. Saldırganlık olasılığı; önceki öğrenmelere, uygun bir hedefin varlığına ve alternatif tepkilerin varlığına göre değişir. Bununla birlikte, çok

çeşitli hoş olmayan olaylar, mevcut bir hedefe yönelik düşmanlığı ve hatta açık saldırıları destekleyebilir. Laboratuar deneylerinde hassas sigara dumanı, kötü koku, yüksek oda sıcaklığı ve tiksindirici sahnelerin düşmanlık sergileme ve bir başkasını cezalandırma davranışını arttırdığı görülmüştür (Berkowitz, 1989). Kısaca engellenen olaylar hoş olmayan duygular oluşturduğu ölçüde bireyi saldırganca davranmaya yöneltir.

Berkowitz (1989) bazı yazarların tiksindirici bir şekilde uyarılmış saldırganlığı araçsal saldırganlık olarak ifade etmeleri görüşüne katılmamakta, olumsuz duyguların ürettiği saldırganlığın çoğunun düşmanca (duygusal ya da etkileyici) saldırganlık olduğunu ve çok az araçsal değere sahip olduğunu belirtmektedir. Berkowitz (1989), Yale grubunun tüm saldırganlığın daha önceki bir ya da daha fazla engellenmeye dayandığı görüşünü eleştirerek, bu görüşün saldırganlığın araçsal davranış olarak öğrenilme ihtimalini göz ardı ettiğini ifade etmiştir. İnsanlar geçmişte engellendikleri için değil onların eylemleri (yaralama dışında) kendilerine yarar sağlayacağı beklentisi ile diğerlerine saldırabilirler. Berkowitz (1989), Yale grubunun insanların bir başkasına düşmanca zarar vermesini saldırganlık olarak ele alırken sosyal statü, para, toprak gibi amaçlara ulaşmak için araçsal olarak saldırganca davranabilme ihtimalini göz önünde bulundurmamalarını eleştirmiştir. Engellenme-saldırganlık hipotezine yönelik bir diğer eleştiri ise Bandura'dan (1977) gelmiştir. Bandura, Yale grubunun formülasyonuna yönelik, engellenmelerin sadece duygusal bir uyarılma yarattığını, sosyal öğrenme modelinin ise kişinin bu uyarılmalara nasıl cevap vereceğini belirleyeceğini söylemektedir. Engellenme saldırganlık hipotezinde eleştirilen bir diğer nokta ise katarsis kavramı olmuştur. Dollard ve arkadaşları saldırganlığın sergilenmesi ile gerginliğin azalacağını ifade ederken yapılan araştırmalarda katersisin saldırganlıkta artışa neden olduğunu göstermiştir (Burger, 2006).

Engellenme ile ilgili bir başka model ise Spector (1978) tarafından geliştirilmiştir. Örgütsel kuram olarak adlandırılan modelde; örgütsel engellenmelerin kaynaklarına, bireyler üzerinde etkilerine ve örgütleri etkileyen tepkilere yer verilmiştir. Spector'e göre (1978) örgütler üzerinde potansiyel etkiye sahip olan, engellenmeye karşı bireyler tarafından verilen en az dört tepki türü tanımlanmıştır. Bunlar; öfkenin duygusal tepkisi ve buna bağlı olarak artmış fizyolojik uyarılma ve eylemin alternatif yönlerini denemenin davranışsal sonuçları, saldırganlık ve geri çekilmedir. Örgütsel saldırganlık; kuruluşa zarar vermek amacıyla tasarlanmış gizli ve ya açık saldırganlık olmak üzere birçok farklı biçimde ortaya çıkabilir. Engellenme kaynağına fiziksel ya da

sözel olarak yönlendirilebilir. Saldırganlık örgütün kendisine karşı da yöneltilebilir. Son olarak, engellenmeler bir kişinin hedeflerine ulaşmak ve ya ihtiyaçları karşılamak için açık eylemler, grevler, iş yavaşlatmaları, şikayetler gibi alternatif tepkiler denemesine neden olabilir. Bir kişinin açık ve ya örtülü saldırganlık seçmesine neden olan kritik bir değişken, hareket için cezalandırma beklentisi olacaktır.

2.1.1.4. Sosyal Öğrenme Kuramı

Sosyal Öğrenme Kuramı 1960'lı yıllarda Albert Bandura'nın öncülüğünde, yapılan çalışmaların kuramsallaştırılması sonucu ortaya çıkmıştır. Kuram, saldırgan davranışların nasıl edinildiği ve sürdürüldüğü üzerinde durmaktadır. Provakasyonlar, öğrenilen saldırgan davranışların harekete geçiricileri gibi görülmektedir. Kuram, bir kişinin genetik ve biyolojik donanımının saldırganlık için bir potansiyel yarattığını varsayar. Sosyal öğrenme gözlem yoluyla davranışların kazanılmasını ve pekiştirme yoluyla davranışların sürdürülmesini içerir (Geen, 2001). Bandura'ya göre kapsamlı bir saldırgan davranış analizi; 1) saldırgan davranışın edinilme şekli, 2) saldırgan davranışın meydana gelişini kışkırtan faktörler ve 3) saldırgan davranışın sürdürülmesine neden olan koşullar olmak üzere üç konuya dikkat etmeyi gerektirir (Baron ve Richardson, 1994; sy: 31).

Bandura (1977) insanların davranış repertuarı oluştururken, sosyal öğrenme sisteminde, doğrudan deneyim yoluyla ve ya başkalarının davranışlarını gözlemleyerek yeni davranış kalıpları elde ettiklerini ifade etmektedir. Doğrudan deneyime dayanan öğrenme şekli, gerçekleştirilen herhangi bir eylemi izleyen ödüllendirici ve cezalandırıcı sonuçlara bağlıdır. Denenen bazı tepkiler başarısız olurken, bazıları daha olumlu etkiler yaratabilmektedir. Olumlu sonuçlar kazandıran davranışlar seçilirken, başarısızlıkla sonuçlanan davranıştan vazgeçilir. Pekiştiriciler para, istenen nesneler, oyuncaklar ve şekerleme gibi maddi olabilebileceği gibi başarı, statü gibi içsel de olabilir (Baron ve Richardson, 1994; sy: 31). Sosyal öğrenme kuramı çerçevesinde pekiştirici; öğretici ve teşvik edici bir işlev görür (Bandura, 1977). Bu yönüyle sosyal öğrenme kuramı, saldırganlığı beklenen ödül tarafından motive edilen kazanılmış araçsal bir davranış olarak görür (Winstok, 2009).

Davranışların sonucuna göre ödüllendirme ve ceza ile davranış şekillendirilebilse de, bu temele dayanan öğrenme son derece zahmetli ve tehlikeli olabilir. Bazı karmaşık davranışlar sadece modellemenin etkisi ile edinilebilir. İnsanların kasıtlı olarak ya da istemeden gerçekleştirdiği davranışların çoğu modelin

etkisi ile öğrenilir. Modellemenin günlük yaşamda insan öğrenmesinde belirgin bir şekilde etkili olmasının çeşitli sebepleri vardır. Hatalar, masraflı ve tehlikeli olduğunda, gerekli faaliyetlerin nasıl gerçekleştirilmesi gerektiğini gösteren yetkin modeller bularak gereksiz hatalar olmaksızın yeni tepkiler geliştirilebilir. Bandura modelden gözlemleyerek öğrenmenin birbiriyle ilişkili; gözlem, akılda tutma, taklit, pekiştirme ve motivasyon olmak üzere beş süreçten geçtiğini ifade etmektedir (Bandura, 1977). Gözlemlenen modelin insanları saldırgan bir şekilde davranmaya yöneltmesi için insanların bu aşamaların hepsinden geçmesi gerekir. Saldırgan davranışa dikkat etmek gözlemleyerek öğrenme sürecinin ilk aşamasını oluşturur. İnsanların önce davranışlarıyla ilgili bilgiyi hatırlamaları gerekir. Eğer eylem hatırlanmazsa, taklit de edemilemez. Uygulama ve aklında canlandırma, bu eylemin bellekte kalmasını sağlayabilir. Gözlemsel öğrenme sürecindeki üçüncü basamak ise insanın gördüklerini gerçekleştirmesidir. Gözlenen ve hatırlanan her davranışın yerine getirilmemesinin nedeni, bunu yapacak beceri ya da olanakların olmaması olabilir. Bu süreçteki son aşama ise, bireyin davranışının ödülle sonuçlanacağını beklemesidir (Burger, 2006).

Normal çocuk hem evdeki hem okuldaki hem sokaklardaki gerçek yaşam durumlarında, televizyon ve sinema filmlerinin fantastik dünyasında çok sayıda saldırganlık örneği gözlemler. Saldırganlığın sonuçlarını gözlemleyerek çocuk, yavaş yavaş belirli davranış kurallarına ilişkin temel bir bilgi edinir (örneğin, kişi zorla istenen bir şeyi elde edebilir). Bu şekilde, saldırgan davranışların bir repertuarını oluşturur. Saldırgan davranışların sergilenip sergilenmeyeceği, çocuğun davranışı nasıl algıladığına bağlıdır. Eğer saldırganlık için uygun pekiştireçler varsa, saldırganlığın gerçekleşme ihtimali yüksek olabilir (Geen, 2001).

Saldırganlık sonucu elde edilen ödüller ve cezalar, saldırganlık sonucu bireyin elde ettiği fayda ve ya değer sosyal öğrenme kuramında (Bandura, 1979) sonuç beklentileri olarak ifade edilmektedir. Örneğin, okuldaki diğer çocuklara zorbalık yaparak değerli amaçlara ulaşma öyküsü olan bir çocuk, kısa süre sonra aynı ortamlarda daha fazla zorbalık yapmanın değerli ödüller sunmaya devam edeceğine inanır. Sonuç olarak saldırganlık yüksek bir değer elde eder ve uygun durumsal işaretler olduğunda tekrarlanma ihtimali yüksektir. Saldırganlığın ödüllendirileceğine dair beklentiler oluşturma sonuç beklentileri olarak adlandırılırken, pekiştirilmiş çocuk, öz yeterlilik beklentileri olarak adlandırılan, gerekli saldırgan davranışları yerine getirme kabiliyetine bir güven geliştirir (Geen, 2001).

Saldırgan çocukların saldırganlığın ödüllendirici sonuçlarına daha fazla önem verdiğini varsayarak birtakım araştırmalar yapılmıştır. Boldizar, Perry ve Berry'nin (1989) yaş ortalaması 10 olan 165 öğrenci ile yürütülen çalışmada, saldırgan çocuklar sadece saldırganlığın sunduğu belirlenmiş ödülü elde etmeye daha fazla önem vererek, saldırganlığın zarar verici ve cezalandırıcı sonuçlarını akranlarından daha az önemsemişlerdir. Perry, Perry ve Rasmussen (1986) tarafından yapılan başka bir araştırmada akranları tarafından son derece saldırgan olarak nitelendirilen çocukların, kişilerarası çatışmalarda, daha az saldırgan olan akranlarına kıyasla saldırgan çözümler üretme kabiliyetine daha fazla güven duydukları, bu daha fazla güvenle birlikte daha fazla somut ödül elde edeceklerine ve bu şekilde gelecekteki anlaşmazlıkların önüne geçebileceklerine inandıkları ortaya çıkmıştır.

Bireylerin iç güçler ve ya yaygın dış uyaranlar tarafından sürekli şiddete yönlendirildiğini düşünen içgüdüsel ve dürtüsel saldırganlık görüşleri karşısında sosyal öğrenme görüşü, saldırganlığın yalnızca uygun koşullar altında gerçekleşeceğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla, saldırgan davranışların kontrol edilerek önlenebilmesi olasılığı nedeniyle diğer kuramsal perspektiflere kıyasla sosyal öğrenme kuramı daha iyimser olarak kabul edilebilir (Baron ve Richardson, 1994; sy: 31).

2.1.1.5. Sosyal Bilişsel Süreç Modeli

Crick ve Dodge tarafından (1994) geliştirilen sosyal bilişsel süreç modeli, çocuğun sosyal bir ortamdaki ipuçlarını nasıl işlediği, yorumladığı ve karara vardığına dair ayrıntılı bilgi sunmaktadır. Bu modele göre çocuklar etkileşim sürecinde kazanmış olabilecekleri geçmiş deneyimleri ve biyolojik olarak belirli kapasiteleriyle sosyal davranışlarda bulunmaktadır (Lemerise ve Arsenio, 2000). Sonradan kazanılmış saldırganlığın olası nedenlerine bakıldığında çoğunlukla insanların sosyal ilişkileri nasıl algılayıp yorumladıkları ile ilişkili olduğu görülmektedir. Kişilerarası çatışma durumundaki davranış, kişide bilişsel olayların temsili tarafından yönlendirildiği için, saldırganlığın gerçekleşip gerçekleşmemesi sosyal bilgilerin nasıl işlendiğine bağlıdır (Geen, 2001).

Sosyal bilgi işlem modelinin en önemli unsurlarından birinin de işaretlerin yorumu olduğu görülmektedir (Huessman, 1998). Sosyal bilişsel süreçler, sosyal ipuçlarının okunduğu, kodlandığı ve yorumlandığı zaman başlar(Lemerise ve Arsenio, 2000).

Crick ve Dodge (1996) saldırganlığın meydana gelmesinde, sosyal bilişsel süreçlerin etkisini araştırdıkları çalışmalarında, reaktif saldırganlık sergileyen çocukların sosyal ipuçlarını yorumlamada eksikler, çarpıtmalar yaşadıklarını ve belirsiz ipuçlarını düşmanca yorumladıklarını ifade etmişlerdir. Dodge (1980), akranının davranışı olumsuz bir sonuca yol açtığında, çocuk bu davranışın kendisine kasıtlı olarak yapıldığını algılıyorsa bu davranışa tepkisinin büyük ihtimalle saldırganca olacağını eğer çocuk, aynı olumsuz davranışın yanlışlıkla yapıldığını düşünürse saldırganlık sergileme ihtimalinin düşük olduğunu ifade etmiştir. Sosyal bilişsel süreç modelinde başkalarının niyetlerini yanlış anlama eğilimi, düşmanca atfetme eğilimi olarak adlandırılmıştır (Geen, 2001). Saldırgan bir çocuk akranıyla olumsuz bir olay yaşadığında, akranının belirsiz niyetini düşmanca yorumlamaktadır. Bunun sonucunda çocuk, kendini haklı görerek akranına karşı misilleme davranışında bulunabilir. Dodge (1980) çocuğun karşısındakinin niyetini anlama kabiliyetinin bilişsel gelişimle ilgili olduğunu ifade etmiştir. Yaşça küçük çocuklar, işaretleri yorumlamada bilgi eksikliklerinden dolayı olumsuz sonuçlara saldırganca tepki verirken daha büyük çocuklar ise bilişsel çarpıtmalardan dolayı saldırganlığa yönelmektedir (Dodge,1980).

Sosyal bilişsel süreç modeli, bir sosyal davranış sonucu olan döngüsel karar verme süreci ile tanımlanır. Belirli bir sosyal durum hakkında bilgi ediniliğinde süreç başlar, bu bilginin işlenmesi ile devam eder ve durumla başa çıkmak için yapılan bir davranışla sona erer. Bu süreç birbiriyle bağlantılı altı adımdan oluşur (Winstok,2009). Bu adımlar:

1. Dışsal ve içsel işaretlerin kodlanması
2. Bu işaretlerin yorumlanması
3. Davranışsal amaçların netleştirilmesi
4. Amaca ulaşmak için uygun tepkilerin aranması
5. Mevcut tepkilerden birine karar verme
6. Seçilen tepkinin davranışsal olarak kabulü (Geen, 2001; Ogelman ve Seven, 2012; Winstok, 2009).

Bu sürecin ilk adımında çocuk etrafında kendisi için daha önemli olan sosyal durumları algılar. Duyusal sistemler ve bakış açıları bu algı sürecinde önemli rol oynar. Ayrıca sosyal açıdan yetkin çocuklar, sosyal durumlarla daha fazla ilgilenir ve temkinli görünür. Saldırgan çocuklar, bu gibi durumların “düşmanlık içerdiğine ve bilerek

yapıldığına" inanma eğilimindedir. Sürecin ikinci adımında, çocuk karşılaştığı sosyal durumlara anlam vermeye başlar. Bilgi, hafıza, kişisel beklentiler, zihinsel kapasite ve deneyimler gibi bilişsel yapılar bu yorumu etkileyebilir. Çocuk kodlama ve yorumlama sırasında kendi çevresinde bulunan uyarıcıları seçer ve yorumlar. Sürecin üçüncü adımında, çocuk amaçlarının farkındadır ve bu hedefler doğrultusunda aklında bir dizi örnek davranış oluşturur. Çocuğun tepki arama aşamasındaki etkilenme durumu kültürü tanımlar. Bir başka ifadeyle çocuk kültürel yapısı içinde örnek davranışlar arar. Sürecin dördüncü adımında, çocuk tepkilerini göstermek için uzun süreli hafızasındaki davranışlara yönelir. Yeterli sosyal bilgi işlem becerisine sahip olmayan çocukların problem çözme konusunda sınırlı repertuarları olmasından dolayı algılarına göre saldırgan tepki gösterebilirler. Sürecin beşinci adımında çocuk, karşılaştığı duruma göstereceği tepkiyi tanımlayarak altıncı adımda ise karar verdiği tepkiyi gerçekleştirmiş olur (Ogelman ve Seven,2012). Oyun alanında yürürken top vurulan bir çocuk hayal edin. Çocuk ilk ne olduğunu (dikkat, kodlama) ve neden olduğunu anlamalıdır (yorum bir kaza mı yoksa bilerek mi?). Modelin üçüncü adımda çocuk yaşadığı durum için hedeflerini netleştirir. Muhtemel hedefler sınıf arkadaşıyla dostane ilişkisini devam ettirebilir ya da başkalarının kişisel alanına müdahale etmesini hoş görmeyeceğini gösterebilir. Modelin dördüncü aşamasında çocuk misilleme yapmayı düşünebilir; ancak çatışmanın yükseleceği korkusuyla ve ya topu yeterince sert atamayacağının farkına varmasıyla bu seçeneği eleyebilir. Son olarak, hedefler, beklenen sonuçlar ve özyeterlilik açısından en olumlu değerlendirilen cevap seçilmekte ve davranışsal olarak kabul edilmektedir (Lemerise ve Arsenio, 2000). Söz konusu aşamalarda problemleri olan ve uygun tepki veremeyen çocuklar saldırgan ve zararlı tepkiler sergileyebilir. Saldırgan çocuklar, hafızalarını ya da seçici algıları ile ilgili problemleri ve detaya dikkat etmemeleri nedeniyle sosyal mesajları eksik ve ya yanlış yorumlamaktadır (Ogelman ve Seven, 2012). Reaktif ve proaktif saldırganlık biçimlerinin sosyal bilgi işlemenin farklı aşamalarındaki eksikliklerle ilişkili olduğu görülmüştür. Reaktif saldırganlık bilgi işlemenin ilk iki basamağındaki problemlerle (işaretlerin kodlanması ve yorumlanması), proaktif saldırganlığın bilgi işlem süreçlerinin son üç aşamasındaki problemlerle ilgili olduğu görülmüştür (Dodge ve Crick, 1996).

Lemerise ve Arsenio (2000), Crick ve Dodge'nin sosyal bilişsel süreç modelinde(1994) duygunun sosyal bilgi işleminin önemli bir bileşeni olduğunu ifade etseler de modelde yeterince yer vermemelerinden dolayı eleştirmişlerdir. Lemerise ve Arsenio (2000), modele duyguları ve bilişleri ekleyerek süreçteki tüm adımların

duygulardan etkilendiğini belirtmişlerdir. Duyguların da eklenmesi ile sürecin aşamaları; sosyal ipuçlarının kodlanması ve yorumlanması (1.ve 2.adım),failin öfkeli ruh hali ile, mağdurun ise öfke ve empati ile hedefleri seçmesi (3.adım), önceden var olan duygularla, geçmiş deneyimlerin temsiliyle ve ya duyguları düzenleme kapasitesi ile tepkiler oluşturma ve karar verme (4.ve 5.adımlar), son aşama ise; duygu kontrolü ve ya duyguları okuma ve aktarma kapasitesine göre tepkinin davranışsal kabülü şeklindedir (Camodeca ve Goossens, 2005).

Saldırganlığın sosyal bir davranış olarak nasıl meydana geldiğini bilişsel süreçleri de dahil ederek açıklayan diğer araştırmacılar ise; Bandura (1986), Berkowitz (1990) ve Huessman (1998) olmuştur. Bandura, davranışların sosyal öğrenme yoluyla kazanıldığını ifade ettiği kuramını genişleterek bilişsel süreçleri de dahil etmiştir. Bandura'nın sosyal/bilişsel formülasyonuna göre, sosyal davranış içsel kendini düzenleme süreçlerinin kontrolü altındadır. Önemli olan, çocuğun sosyal ortamında meydana gelen olayların bilişsel değerlendirmesi, çocuğun bu olayları nasıl yorumladığı ve çocuğun farklı şekillerde tepki vermede kendini ne kadar yeterli hissettiğidir. İçselleştirilmiş davranış standartları, çeşitli sosyal etki kaynaklarından aktarılan bilgilerden edinilmiştir (Bandura 1986; akt: Anderson ve Huessman, 2003) .

Berkowitz (1976), daha önce davranışların engellenme yoluyla meydana geldiğini ifade eden görüşlerini geliştirerek bilişsel çağrışım modeli adını verdiği yeni bir model ortaya koymuştur. Bu model, olumsuz bir olay sırasında ortaya çıkan ipuçlarının olayla ve olayı başlatan bilişsel ve duygusal tepkilerle ilişkilendirildiğini varsayar (Anderson ve Bushman,2003). Bilişsel çağrışım modelinde; saldırgan düşünceler, duygular ve davranışsal eğilimler bellekte birbirine bağlıdır (Collins ve Loftus; akt: Anderson ve Bushman, 2003). Bilişsel çağrışım modeli aynı zamanda değerlendirmeler ve atfetmeler gibi üst düzey bilişsel süreçleri de içerir. İnsanlar bir davranışı yapmaya motive olduysa, kendini nasıl hissettiğini düşünebilir, kendilerini bu şekilde hissetmeye yönelten durumlara atıfta bulunabilir ve bu duygusal etkinin sonuçlarını düşünebilir (Anderson ve Bushman,2003).

Saldırganlığın oluşumunu sosyal bilişsel bağlamda duygusal etkileri de ele alarak açıklayan bir diğer araştırmacı ise Huesmann'dır. Anderson ve Huesmann (2002), hem Dodge ve Crick (1994) tarafından hem de Huesman (1998) tarafından geliştirilen sosyal bilişsel modelin Berkowitz ve Bandura'nın düşüncelerine dayandığını ifade etmektedir. Huesmann, bazı kaynaklarda (Anderson ve Bushman, 2002) yapı kuramı olarak da adlandırılan sosyal bilgi işleme modelinde, sosyal davranış olarak

saldırganlığın nasıl geliştiğini yapı ve şema kavramlarını kullanarak açıklamaktadır. Modelde şema kavramı, bellekte kodlanan herhangi bir makro bilgi yapısına atıfta bulunmak için kullanılan terimdir. Sırasıyla birbirine bağlanan şema oluşturulduğunda, beklenen olayları ve eylemleri temsil eden birçok basit olay şemasına ise yapı denir (Huessman, 1998). Huesmann'ın geliştirmiş olduğu model (1998), sosyal davranışın büyük ölçüde bir kişinin hafızasında saklanan ve sosyal problem çözme için rehber olarak kullanılan yapılar tarafından kontrol edildiği fikrini içermektedir. Bu yapı, hem prosedürel hem de alınan bilgiyi birleştirir ve ortamda hangi olayların olacağını, kişinin bu olaylara karşı nasıl davranması gerektiğini ve bu davranışların olası sonucunun ne olacağını belirtir. Daha saldırgan bireylerin daha fazla sayıda saldırgan tepkiyi kodladığı tahmin edilmektedir. Yapıların öğrenilmesi hem gözlemsel öğrenme hem de koşullanma yoluyla gerçekleştiği düşünülür. Daha saldırgan gençlerin başkalarında saldırganlığı gözlemlemek için daha fazla fırsata sahip olması beklenmektedir. Model, duygusal uyarılmanın, aktif şemaların ve mevcut durum işaretlerinin saldırganlığın oluşumunu etkilediği, sosyal problem çözmedeki dört süreci tanımlar (Anderson ve Huessman, 2003). Bu süreçler:

1. İşaretlere dikkat etme ve yorumlama
2. Yapının aranması ve değerlendirilmesi
3. Var olan şemaların değerlendirilmesi
4. Davranışsal tepkiler ve sonuçlarının değerlendirilmesi

Bu süreçte nesnel durum ya da sosyal sorun çevresel ipuçları olarak adlandırılır. İşaretlerin yorumu kişinin nörofizyolojik yatkınlığına, mevcut ruh haline, önceki öğrenme geçmişine bağlı olarak değişebilir. Birey için uygun olmayan davranışların ne olduğunu söyleyen içselleştirilmiş kurallar olarak adlandırılan normatif inançlarla birlikte işaretlerin yorumu aktif şemalara yansır. Duygusal durum, kişinin dikkat ettiği ipuçlarını nasıl yorumladığını etkileyebilir. Oldukça uyarılmış öfkeli bir kişi, göze çarpan sadece birkaç ipucuna odaklanabilir ve sosyal durum hakkında eşit derecede öneme sahip olan diğer ipuçlarını görmezden gelebilir. Göze çarpan ipuçlarını düşmanca bulan ve belirsiz ipuçlarını düşmanca yorumlayan kişi, öfke yaşama ve saldırganlıkla ilgili şemaları ve yapıları harekete geçirme ihtimalinin yüksek olacağı tahmin edilmektedir. Sürecin ikinci adımı ise davranışlara rehberlik edecek bir yapı arama aşamasıdır. Daha saldırgan bireylerin bellekte daha geniş, iyi bağlanmış ve

saldırgan problem çözmeyi vurgulayan yapı ağları kodladıkları tahmin edilmektedir. Yapı arama, kişinin sosyal ipuçlarını, normatif inançlarını içeren aktif şemalarını, kişinin ruh halini ve uyarılmasını içeren yorumlardan büyük ölçüde etkilenir. Özellikle benlik şeması ve normatif inançlar, yapı aranmasının önünü etkiler. Göze göz, dişe diş gibi intikamcı bir şemaya sahip olan bir kişi, saldırgan misillemeyi vurgulayan bir yapı bulup kazanması ihtimali yüksektir. Yapıyı dışavurmadan önce, önerilen davranışların mümkün ve uygun olup olmadığının ve beklenen sonucun arzu edilip edilmeyeceğinin içselleştirilmiş aktif şemalar ve normatif inançlar ışığında değerlendirilmesi önerilmektedir. Farklı kişiler aynı yapıyı farklı değerlendirebilir ve aynı kişi aynı yapıyı farklı zamanlarda farklı değerlendirebilir. Yüksek stres ve zaman baskısı altındaki kişiler, değerlendirmek için olduğundan daha az zaman ve kaynak arayabilir. Bununla birlikte, saldırganlığı alışkanlık haline getirmiş kişilerin daha fazla saldırganlık uyandıran normatif inançlara sahip olmaları ve dolayısıyla daha agresif yapılar kullanmaları beklenir. Örneğin bir erkek, karısının sadakatsiz olduğunu ani bir şekilde anlarsa, değersizlik yaşayabilir ve fiziksel intikam için bir yapı edinebilir. Ancak adamın bu yapıyı sergileyip sergilemeyeceği "bir kadına vurmanın" uygunluğu ile ilgili normatif inançlarına bağlı olacaktır. İnsanların yapıları değerlendirdiği bir diğer boyut, yapılardaki davranışların ne derece uygulanabilir olduğudur. Saldırgan davranışlar için algılanan öz yeterliliği düşük olan bir kişi, saldırgan davranmaktan kaçınabilir. Son aşama, saldırgan yapıların toplumdan gelen güçlü olumsuz tepkiler karşısında bile nasıl sürdürüldüğünü açıklamaktadır. Saldırgan bir genç, saldırgan davranışları değiştirmek yerine çevreden aldığı geri bildirimlerin daha az olumsuz görünmesi için normatif inançlarını değiştirebilir. Saldırganlıkla ilgili aforizmaların bir kısmını şemalarına katabilir. Alternatif olarak saldırganlığın daha kabul göreceği ortamları seçerek, saldırgan akranlarıyla daha fazla zaman geçirebilir. Böyle bir sosyal ağ, ergenlerin saldırganlığını azaltmadığı gibi saldırganlığı destekleyen normatif inançların içselleştirilmesini destekler (Huesmann, 1998).

Huesmann (1998), davranışların bilgi işlem modelleri bazen etki alanı az olan soğuk modeller olarak düşünülse de, bilgi işlem modelinde her aşamada duyguların anahtar rol oyandığını vurgulamaktadır. Kısaca özetleyecek olursak öfke olarak yorumlanan olumsuz etki, mevcut işaretlerin düşmanca yorumlanmasına neden olacak, kişi, saldırgan yapıların aranmasına öncelik vererek, saldırganlığı güçlendirecek normatif inançların içselleştirilmesini sağlayacaktır.

Huesmann (1998), hem proaktif hem de reaktif saldırganlık türünün, saldırganlığı olumlu değerlendirilmesini destekleyen normatif inançlara ve şemalara sahip olduğunu söylemiştir. Reaktif saldırganlık için en fazla risk altında bulunan bireylerin, provakasyona yanıt olarak daha yüksek duygusal reaktivite göstermesi ve provakasyona daha dürtüsel, acil tepkilere yol açacak daha düşmanca atfetme eğilimleri göstermeleri beklenir. Araçsal saldırganlık ise, sosyal problemleri çözmek için geniş bir saldırgan yapı repertuarını kodlama ve saldırganlığı onaylayan normatif inançlar edinmiş olmayı gerektirir. Araçsal olarak saldırgan kişiler, provakasyonlara karşı reaktif değillerdir ve saldırganca düşüncelere yanıt olarak çok fazla endişe taşımazlar. Daha fazla uyarılabilir çocuklar daha fazla düşmanca ön yargı taşıyıp düşmanca saldırganlık sergilerken, kullandığı yapılarla istediği sonuca ulaşan çocukların ise araçsal saldırganlığı sergileme ihtimali yüksektir (Huesmann, 1998).

2.1.1.6. Diğer Yaklaşımlar

Bu bölümde Zillmann'ın uyarı transfer kuramı ve saldırganlığın biyolojik olarak nasıl gerçekleştiğini ele alan görüşlere yer verilmiştir.

Zillman, saldırganlığa sebep olan itici güçlerin çok belirsiz ve spesifik olmadığını, ancak çıkarım yapılabileceğini ifade etti. Bu nedenle saldırganlığın gözlemlenebilir ve ölçülebilir olan uyarılma tarafından harekete geçirildiğini düşünmenin daha verimli olacağını öne sürdü. Saldırgan tepkiler hayatta kalma değerleri nedeniyle ortaya çıkan "kaçma ve savaş" tepkilerinin bir parçasıdır. Zillmann'ın kuramının en önemli noktası başka kaynaklardan (şiddet içerikli film, gürültü gibi) uyarılma ile duygusal tepkinin gücünü arttırması ve azaltmasıdır. Zillmann (1988) uyarılma ve bilişsel süreçleri ayrı kavramlar olarak ele almak yerine, biliş ve uyarılmanın birbirine bağlı olduğunu, kavgacı deneyimler ve davranışlar sırasında birbirlerini etkilediklerini ifade etmektedir. Bir bireyin bilişselliği ona tehlikenin gerçek olduğunu söylerse ve ya bir tehdit ya da misilleme konusunda uzun uzun düşünürse, uyarılması yüksek seviyelerde sürecektir (akt: Baron ve Richardson, 1994; sy: 28).

Bir dizi biyolojik faktörün saldırganlığa hazır bulunuşlukta ve bireysel farklılıklarda önemli rol oynadığına dair bir takım bulgular bulunmaktadır (Anderson ve Huesmann, 2003). Beyin mekanizmaları ve hormonların aktivitesi insanlarda saldırganlığın arka plan faktörleri olarak ele alınmaktadır. Bazı beyin yapılarının hayvanların saldırganlığındaki rolü uzun zamandır bilinmektedir. Bu durum insanlarda da benzer şekilde saldırganlığa yol açabileceği varsayımına yol açmıştır (Geen, 2001).

Hipotalamus heyecan ve arzuların denetlendiği yerdir. Saldırganlık ve saldırganlık ifadesi çalışmalarını denetleyen süreçlerin işleyişi hipotalamusta yer alır (Cüceloğlu, 1997). İnsanda saldırganlıkla ilgili diğer beyin bölgeleri amigdala, temprol lob ve limbik sistemdir (Abay ve Tuğlu, 2000). Limbik sistem ilkel bir beyin parçasıdır ve duyusal deneyimlerle yakından ilgilidir. Örneğin öfke durumunda, limbik sistemdeki merkezler provakasyonlarla ilgili duyusal sistemlerden girdileri alır ve bu girdiler derhal ilkel öfke reaksiyonlarını başlatır. Beyin korteksi, duygusal tepkiler üzerine bilişsel kontroller uygulayan daha yüksek seviyede bir merkezdir. Korteksin frontal lob bölgesi, disfonksiyon saldırgan davranış ve ruh hali ile ilişkilidir. Seratonin aktivitesinin düşük seviyelerde olması limbik sisteme zarar vererek saldırganlığın artışına sebep olmaktadır. Yüksek testosteron seviyesi, provakasyona tepki olarak saldırgan tepki eğilimlerini arttırmaktadır ve erkeklerde saldırganlıkla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bazı çalışmalar yüksek testosteron seviyelerinin rekabetçi ve iddialı davranış içeren durumlara yol açabileceğini göstermiştir(Geen, 2001). Ayrıca düşük IQ seviyelerinin sosyal problem çözme becerilerini zorlaştırarak saldırganlığa yol açtığı düşünülmektedir (Moffitt ve Lyman, 1994; akt: Anderson ve Huesmann, 2003).

2.1.2. Kişilik

2.1.2.1. Kişilik Kavramı Üzerine

Genel bir konuşmanın parçası haline gelen kişilik terimini “can sıkıcı” , “tasasız”, “itici” gibi içimizdeki sıfat listesi ile çevremizdeki insanları tanımlamak için kullanırız (Magnavita, 2016). Kişilik kuramcıları bireyleri fiziksel özelliklerine göre tanımlayabildiğimiz şekilde (örneğin, uzun, sarışın, ince, şişman, soluk), bireylerin psikolojik özellikleri bakımından bir sınıflandırma ve ya taksonomisini geliştirmeye çalışmışlardır (ör. dışadönük, utangaç). Bu anlamda, kişilik özellikleri kavramını ortaya koymaktaki ilk amaç, tanımlamaktır. Fiziksel anlamda bireyleri boyları, kilosu, saç rengi, derisi vb. ile karşılaştırabiliriz ve aslında fiziksel farklılıkların olduğu kadar bireysel farklılıkların da davranışsal yönleri vardır. Bununla birlikte, fiziksel karmaşıklıktaki farklılıkları gözlemlemek kolay olmakla birlikte; davranışlar, duygular ve düşünceler gibi psikolojik değişkenlerdeki farklılıkları gözlemlemek zordur. Örneğin, çoğu durumda bir insanın diğerlerinden daha uzun olup olmadığını söyleyebiliriz, ancak normalde birisinin diğerlerinden daha utangaç olup olmadığını söylemek çok daha karmaşıktır. Bu, sadece bir insanın ne kadar konuştuğunu sistematik

olarak gözlemlemekle kalmayıp, aynı zamanda konuşma niyetinin bir tahminini de gerektirecektir (Chamorro-Premuzic, 2011).

Kişilik kelimesinin Latince kökü "maske" anlamına gelen ve aynı zamanda İngilizce, İspanyolca ve Almanca gibi birçok dilde "kişi" kelimesinin de kökeni olan persona'dır. Böylece, klasik kişilik çağrışımı, davranış maskesiyle ifade edilen ve ya yansıtılan, bireylerin duygu ve düşüncelerinin gerçek nedenlerinin "keşfi" ile ilişkilendirilir (Chamorro-Premuzic, 2011). Kişilik, insanın öteki kişilerle ilişkilerinde aldığı tavırı, gösterdiği davranışı, başka bir deyişle, taktığı maskeyi kısaca kendini gösterme biçimini temsil eder (Köknel, 1997).

Tarihe geçen ilk sistematik kişilik sınıflandırmasını, Yunan hekim Hipokrat 2500 yıl önce ortaya koymuştur (Magnavita, 2016). Dört bedensel salgı ve bunların mizaçla ilişkisi bu sistematik yapının temelini oluşturmuştur (Gerrig ve Zimbardo, 2018). Bu salgılardan her biri bir çeşit duygu ve davranış düzeni anlamına gelen belirli bir mizaçla bağlantılıdır. Milattan sonra 2.yüzyılda başka bir Yunanlı Hekim Galen, bireyin kişiliğini bedeninde hangi salgının baskın olduğu ile ilişkilendirerek Hipokrat'ın bahsettiği salgıları kişilik mizaçlarıyla bağdaştırmıştır:

Kan: Neşeli mizaç, kanlı, canlı ve hareketli
Balgam: Sakin mizaç, ilgisiz ve ağırkanlı
Kara Safra: Melankolik mizaç, üzgün ve düşünceli
İltihap: Asabi mizaç, sinirli ve telaşlı

Orta Çağ boyunca inanılan Galen'in ortaya attığı kuram, günümüz değerlendirmeleriyle desteklenmese de, kişiliğin sınıflandırma girişimleri, bilimsel incelemelerin ilk adımını oluşturmasından dolayı önemlidir (Gerrig ve Zimbardo, 2018; Magnavita, 2018).

2.1.2.2. Kişiliğin Tanımlanması

Günlük yaşamda insanları anlamak ve tanımak için oldukça sık kullandığımız kişilik sözcüğü ile ilgili, geçmişten bu yana birçok tanım ve sınıflandırma yapılmıştır. Farklı kuramlar tarafından farklı boyutlarla açıklanmaya çalışılan kişilik gibi karmaşık bir yapı için tanım oluşturmanın oldukça zor olduğu görülür (Larcen ve Buss, 2009; Taymur ve Türkçapar, 2012; Yazgan-İnanç ve Yerlikaya, 2008).

Köknel (1997) kişiliği; “bir insanı nesnel (objektif) ve öznel(subjektif) yanlarıyla diğerlerinden farklı kılan duygu, düşünce, tutum ve davranış olarak tanımlarken Cüceloğlu (2004) ise “bireyin iç ve dış çevresiyle kurduğu, diğer bireylerden ayırt edici, tutarlı ve yapılaşmış bir ilişki biçimi” olarak tanımlamıştır. Bir başka tanımda Burger (2006) kişiliği; “bireyin kendisinden kaynaklanan tutarlı davranış kalıpları ve kişilik içi süreçler” olarak tanımlarken, Lawrence ve Gerrig (2018); “farklı durumlar ve zamanlarda bireyin ayırt edici davranış düzenlerini etkileyen, karmaşık psikolojik nitelikler bütünü” olarak tanımlamıştır. Atkinson ve arkadaşları (1995) kişiliği; “bir kişinin çevreye uyumunu belirleyen karakteristik davranış örüntüleri” olarak ele almıştır. Magnavita (2016)’ ya göre kişilik; “bireyin dünyayı düşünme, hissetme, algılama ve ona tepki göstermesinin alışkın olduğu yoludur”. Larcen ve Buss (2009) kişiliği; “birey içinde organize ve nispeten kalıcı olan ve intrapsişik, fiziksel ve sosyal ortamlarla etkileşimlerini ve bunlara adaptasyonlarını etkileyen psikolojik özellik ve mekanizmalar kümesi” şeklinde tanımlamaktadır.

Tanımlar birbirinden farklı görünse de kişilik tanımlarının ele aldığı ortak noktalar göze çarpmaktadır. Bu tanımlardan yola çıkarak kişiliğin tutarlı, yapılaşmış, gelişimsel süreç içinde içsel ve dışsal faktörlerin etkisiyle şekillenen, açık ve gözlenebilir davranışların organize olması ve bir başka kişiyle ilişki kuruş biçimine dönüşmesi şeklinde tanımlayabiliriz (Burger, 2006; Cüceloğlu, 2004; Yazgan- İnanç ve Yerlikaya, 2008).

2.1.2.3. Kişiliği Etkileyen Faktörler

Kişiliğin oluşumunda içsel ve dışsal birçok süreç yer almakta hangi faktörlerin kişiliği ne oranda etkilediğini tespit etmenin oldukça zor olduğu görülmektedir.Kişiliği oluşturan çoklu etmenler, doğduğumuzda sahip olduğumuz biyolojik yapımızla başlar toplum ve aile ile şekillenmesi devam eder (Atkinson ve ark., 1995; Cervone ve Pervin, 2016; Magnavita, 2016). Kişiliği etkileyen faktörler üzerine yapılan araştırmalar başlangıçta genetik ve çevresel faktörler olarak iki başlık altında ele alınmış, tarihin farklı dönemlerinde ya genetik ya da biyolojik boyuta ağırlık verilmiştir. Yakın zamanda yapılan çalışmalarda ise genetik ve çevresel faktörlerin karşılıklı etkileşimlerinin kişiliğe etkisi birlikte ele alındığı görülmektedir.

Kalıtsal Faktörler ve Vücut Yapısı: Doğumdan hemen sonra duygu durumunda ve davranışlarda farklılıkların gözlenmesi, araştırmacılara bu durumun kalıtımsal farklılıklardan kaynaklanmış olabileceğini düşünmeye itmiştir. Bu kalıtımsal faktörün daha net anlaşılması için aynı genetik yapıya sahip olan tek yumurta ikizleri ve gen yapıları farklı olan çift yumurta ikizleri üzerinde çalışmalar yürütülmüştür. (Atkinson ve ark., 1995). Çakır'a göre (2000) zihinsel özelliklerimiz ve davranış kalıplarımız gen yapımızla ilgiliyken, değer yargılarımız, inanç sistemiz ve ideallerimizin oluşmasında genlerin rolü çok azdır.

Kişiliğin genetik temelleri olup olmadığı evrim psikologları tarafından araştırılarak günümüzdeki insanın psikolojik eğilimlerinin bizim evrimsel geçmişimizin bir ürünü olduğu sonucuna varılmıştır. Evrim psikologlarına göre, insanlar evrim süreci içinde onların hayatta kalmalarına ve çoğalmalarına yardım eden belirli davranışları göstermeye daha eğilimlidir. Çevreyle ilişkiler de başarısı kanıtlanmış psikolojik mekanizmaları miras alır ve bu şekilde davranmaya daha yatkın oluruz. Evrim psikologları, evrimsel süreçle miras gelen bu tepkileri çocuklarımızı büyütürken, sosyal ilişkilerimiz içinde, olaylara duygusal tepkiler verirken sergileyebileceğimizi söylemişlerdir (Cervone ve Pervin, 2016).

Araştırmacılar tarafından kişilik üzerinde biyolojik etkisi araştırılan bir diğer değişken vücut yapısı, fizyolojisi ve cinsiyet olmuştur. Vücut yapısı gibi değişebilen bir etkinin doğrudan kişiliği etkilemediği ancak başkalarının bize davranma şeklini, başkalarıyla kuracağımız ilişki türünü, istediğimiz ya da kaçındığımız tepki türlerini belirleyerek kişiliğimizin dolaylı olarak şekillenmesine neden olduğu sonucuna varılmıştır (Atkinson ve ark., 1995).

Cinsiyet farklılıkları da kişilik üzerinde etkili biyolojik faktörler olarak ele alınmaktadır. Toplumda, aktarılan cinsiyet rollerine göre davranmamız istenir. "Erkek ağlamaz", "kadın susar" gibi kalıp yargılar kişiliğin şekillenmesinde etkili olabilir. Erkeklerden daha saldırgan davranması beklenirken kadınlar daha içe dönük bir kişilik geliştirebilir. Biyolojik yapının kişilik üzerindeki etkileri Eysenck, Cattell gibi özellik-faktör kuramcıları tarafından detaylı olarak ele alındığı görülmüş ilerleyen bölümlerde bu kuramlara yer verilerek bu etki anlatılmıştır.

Çevresel Faktörler: Davranış üzerinde biyolojik faktörlerin etkisini güçlü bir şekilde savunan psikologların dahi çevrenin kişiliğin şekillenmesindeki etkisini yok saymadıkları görülmektedir (Eysenck gibi). Bir topluluk içerisinde diğer insanlarla birlikte büyümeseydik, kelimenin tam anlamıyla "kişi" olmamız mümkün değildi. Bazı çevresel faktörler insanları birbirine benzer yaparken; bazıları bireysel farklılıkları ve bireysel özgünlüğü sağlamaktadır. Kişilik gelişiminde önemli oldukları kanıtlanmış bazı çevresel belirleyiciler arasında; kültür, sosyal sınıf, aile ve akranlar sayılabilir (Cervone ve Pervin, 2016).

Kültür **:** Kendine özgü ayırıcı değerleri, ahlak anlayışı ve davranış biçimleri olan kültür, toplumsallaşmasüreci ile kişiliği şekillendirir (Morgan,2011). Belli bir kültürde aileler bazı ortak inançlar, değerler, törelere sahiptir ve insanlar bu değerleri otomatik sahiplendikleri için çoğunlukla paylaştıkları kültürel eğilimin farkında olmazlar (Atkinson ve ark.,1995; Cervone ve Pervin,2016).

Çocuk büyürken kültürün beklediği şekilde davranmayı öğrenir. Bu beklentilerden biri cinsiyet rolleri ile ilgilidir. Çoğu kültür, erkek ve kadınlardan farklı davranışlar bekler. Cinsiyet rolleri bir kültürden diğerine değişebilir, ancak tüm kültürlerde erkek ve kız çocuklarının, yalnızca kadın ve erkek cinsiyetine ait oldukları için kişiliklerinde kestirilebilir farklılıkların bulunması doğal karşılanır (Atkinson ve ark.,1995).

Sosyal Sınıf Faktörü**:** Bireyin kişiliğinin birçok yönü sadece o kişinin ait olduğu grup ele alınarak alınarak anlaşılabilir. Sosyal sınıf faktörleri bireyin statüsünü, ortaya koyduğu rolleri, yapmak zorunda olduğu görevleri, bireyin kendini nasıl gördüğünü, diğer sosyal sınıfın üyelerini nasıl algıladıklarını aynı zamanda nasıl para kazanıp harcadıklarını etkiler (Cervone ve Pervin,2016).

Aile Faktörü**:** Kişilik üzerinde etkisi olan çevresel faktörün en önemlilerinden biri olan aileler sıcak ve sevgi dolu; düşmanca ve reddedici, aşırı koruyucu ve sahiplenici ya da çocukların özgürlük ihtiyaçlarının farkında olabilen tutumlarla doğduğu andan yetişkin olana kadar bireyin gelişimini birçok yönden etkiler (Avcı, 2006).

Örnek alma sürecinde çocuklar, ana-babanın birçok kişilik özelliğini taklit ederken, ahlaki ve kültürel değer ve standartlarını da içselleştirir. Çocuklar, ailede cinsiyet rollerini de öğrenir. Erkek çocuklar, sert ve saldırgan oyunları oynadıklarında ve duygusallık göstermediklerinde ana-baba tarafından ödüllendirilirlerken kız çocukları ise, söz dinlediklerinde ve duygusal olduklarında ödüllendirilirler. Kız ve

erkek çocuklarına yönelik ailede farklı davranış kalıplarının bilinçli ya da bilinçsiz aktarılması, ödüllendirilerek pekiştirilmesi, kız ve erkek çocuklar arasında gözlenen kişilik ayrılıklarının ortaya çıkmasına neden olur (Morgan, 2011).

***Akran Faktörü*:** Bazı psikologlara göre aile faktöründen daha önemli olan akran faktörü, sosyalleşme sırasında bireye yeni davranış kurallarını, kalıplarını öğretir. Ergenlikteki aynı statü ve yaştan oluşan akran grupları davranış kalıplarının sosyalleşme sürecinde aktarımı yoluyla kişiliği kalıcı bir şekilde etkileyebilir (Cervone ve Pervin, 2016; Morgan, 2011).

2.1.2.4. Kişilik Kuramları

Kişilik kuramları; kişiliğin yapısını, kaynağını ve bağıntısını anlamamızı, kişilik değerlendirmelerine dayalı olarak davranışları ve olayları tahmin edebilmemizi sağlar (Gerrig ve Zimbardo, 2018). Bu bölümde diğer kuramlar hakkında kısaca bilgi verilirken araştırmanın konusu ile ilgili olmasından dolayı özellik faktör kuramı detaylı olarak açıklanmıştır.

Psikoanalitik kuram insanın ruhsal yapısını bir buzdağına benzeterek davranışlarımızın adeta buzdağının altında kalan, farkında olmadığımız bilinçalltı süreçler tarafından yönlendirildiğini ifade eder. Kişiliğin oluşmasında yaşamın ilk beş yılının çok önemli olduğunu vurgulayan Freud, hayatın ilk beş yılına kadar insanın çeşitli gelişim evrelerinden geçtiğini, bu evrelerde fazla doyum ya da hayal kırıklığı yaşanmasının saldırganlık, bağımlılık, inatçılık gibi kişilik özelliklerinin gelişmesine neden olacağını vurgular (Gerrig ve Zimbardo, 2018). Kişilik yapısının; her istediğinin hemen yerine gelmesini bekleyen kişiliğin ilkel ve doğuştan gelen yanı olan id, toplumun değer yargılarını, normalarını, toplumsal rol ve sorumluluklarını hatırlatan süperego ve bu ikisi arasında denge kurmayı sağlayan egodan oluştuğunu belirten Freud, sağlıklı bir insanda üç kilik yapısınında bir bütün olarak çalıştığını ifade eder (Atkinson ve ark., 1995; Burger, 2006; Yazgan- İnanç ve Yerlikaya, 2008). Freud'un insan davranışlarını cinsellik ve ölüm içgüdüsü ile açıkladığı görülür. Yaşamdan zevk almaya yönelik tüm davranışlarımız cinsellik içgüdüsü ile harekete geçirilirken ölüm içgüdüsü ise saldırgan davranışlarla dışarıya yansıtılır.

İnsancıl kuramda sağlıklı bir bireyin kendini gerçekleştirme potansiyeline güvenerek kendi değerleri doğrultusunda ilerlemesi beklenir. Kendini gerçekleştiren insanlar; seçimlerini mevcut durumlara göre değerlendirip değiştirebilen, deneyime açık ve kalıp yargılardan uzak olarak tanımlanır. Aileler çocuklarını koşulsuz kabul

ettiklerinde bireylerin kendini gerçekleştirme potansiyelini desteklemiş olurlar. Böylece koşulsuz kabulle yetişen çocuklar daha özgür, daha yaratıcı ve kendi yapabildiklerinin daha çok farkında olur ve böylece gerçekçi bir kimlik geliştirebilirler. Aileden sürekli onay alarak büyümek, yenilikler karşısında yaşanan yoğun kaygının nedeni olarak görülür (Burger, 2006; Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2008).

Biyolojik kuramda, biyolojinin kişilik üzerindeki etkileri; genler, beyin yapısı, mizaç özellikleri, hormon seviyeleri üzerinde yapılan çalışmalarla ortaya konmaya çalışılmıştır. Doğuştan gelen ve bireyin yaşantıları ile şekillenen mizaç özelliklerine bakılarak bireyin geleceğe dair davranışları hakkında tahminde bulunulabileceğini ifade ederler (Burger, 2006). Kişilik üzerinde etkili olan dopamin, serotonin, kortizol ve testesteron gibi hormonlar, amigdala, beyin lobları gibi yapıların saldırganlık, tepkilsellik, enerjik olma gibi duygular oluşturarak %40-50 oranında kişiliği etkilediği düşünülmektedir (Cervone ve Pervin, 2016).

Davranışçı kuramlar, insanların davranışlarını anlamada çevresel faktörlerin belirleyici olduğunu vurgular. Davranışçı psikologlar insan davranışlarının pekiştirilerek alışkanlık haline gelen yapılar olduğunu düşünür (Yazgan- İnanç ve Yerlikaya, 2008).

Sosyal öğrenme yaklaşımının savunucularından Bandura, insanın öğrenme sürecinde pasif olmadığı çevre, birey ve davranışın etkileşimsel döngü içinde olduğunu savunur. Ayrıca davranışları üzerinde düzenleme yeterliliğine sahip olan birey, öğrenmelerini modele bakarak gerçekleştirir ve bu süreç bilişseldir (Burger, 2006; Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2008)

Bilişsel yaklaşıma göre ise bilişsel yapımız içinde bilgilerin kodlandığı şemalar vardır. Şemalar bizim bireysel farklılıklarımızın nedenidir ve aldığımız bilgiler burada kodlanır. Şemalarda yer alan bilgilerimize göre algılar, yorum yapar ve tepkide bulunuruz. Şemalar arasında uyumsuzlukların artması kaygıyı arttırabileceği gibi yeni oluşturulacak şemalar karşısında birey tehdit ve korku hissedebilir (Burger, 2006; Cervone ve Pervin, 2016).

2.1.2.5. Ayırıcı Özellik Kuramı

Ayırıcı özellik kuramı, insan kişiliğinin araştırılmasında ana yaklaşımlardan biridir. Bu yaklaşım çerçevesinde kişilik özellikleri, çok çeşitli durumlarda ortaya çıkan alışılmış davranış, düşünce ve duygu kalıpları olarak tanımlanır (Navikova, 2013). McCrea ve Costa (1999) ise özellik kavramını; “bireyleri aynı anda karakterize eden ve

diğerlerinden ayıran, az çok tutarlı ve tekrarlayan hareket etme ve tepki verme kalıplarına işaret eder ve benzer özelliklere sahip diğerlerinin nasıl hareket edebileceği ve tepki gösterebileceği konusunda ampirik genellemelerin keşfedilmesine izin verir" şeklinde özetlemiştir.

Özellik kuramcıları özellikleri betimleme ve yordama amacıyla kullanır. Çoğu özellik kuramcısı insanları bir zaman diliminde sadece bireysel betimlemeye çalışmak yerine herhangi bir bireyi ya da tüm insanları betimleyebilecek genelleyici bir şema oluşturmaya diğer bir ifadeyle kişilik taksonomisi geliştirmeye çalışırlar. Özellik taksonomileri ise insanları karakteristiklerine, ortalama tecrübe durumlarına ve eylemlerine göre sınıflandırmaktadır. Kişilik özelliklerini sınıflandırmanın en temel faydalarından biri yordamayı kolaylaştırmasıdır. Bu anlamda belirli kişilik özelliklerini belirli seviyelerde taşıyan insanların hayatlarında bu kişilik özellikleriyle uyumlu davranabiliceği düşünülür (Burger, 2006). Özellik kuramcılarının çoğu kalıtsal biyolojik faktörlerin bireysel farklılıkların temel belirleyecisi olduğunu savunur (Cervone ve Pervin, 2016). Bu bölümde ayırıcı özellik yaklaşımına katkısı olan Allport, Cattell, Eysenck ve Büyük Beşli Kişilik Modeli ele alınacaktır.

2.1.2.5.1. Gordon Allport' un Özellik Kuramı

Ayırıcı kişilik özelliklerine kişilik yatkınlıkları olarak değinen Allport, ayırıcı kişilik özellikleri çalışmalarının öncüsüydü (Navikova, 2013). Allport bütün insanların tek bir boyutla tanımlama anlamına gelen bireyi grup normlarına göre inceleme yaklaşımı ve bireyi kendi içinde inceleme yaklaşımı olmak üzere iki araştırma yöntemi geliştirmiştir. Birinci yöntem diğer bireylere genelleme yapma fırsatı sunarken, ikinci yöntem ise birey hakkında derin bilgi alınmasını sağlar (Burger, 2006).

Allport, özellik ve durum kavramlarının farklılığını dile getirerek bir özelliğin her durumda ortaya çıkmayabileceğini ifade etmiştir. En dışadönük biri bile bazı durumlarda sessiz kalabilir. Özellik, kişiliğin tutarlı yönünü vurgularken durum, birey için önemini algılamamızı sağlar (Cervone ve Pervin, 2016).

Allport bireyde görülen eğilimleri kardinal, merkezi ve ikincil eğilimler olmak üzere 3 sınıfa ayırmıştır (Navikova, 2013). Kardinal eğilimler narsizm gibi, bireyin hayatında baskın olan belirgin, temel özelliklerdir (Navikova, 2013) ve bu özelliklere kişinin tüm davranışlarında rastlanabilir (Yazgan- İnanç ve Yerlikaya, 2008). Allport'a göre çoğu insanın hayatına hükmeden ve gizleyemeyeceği kadar başat kardinal bir eğilimi yoktur (Navikova, 2013) ancak böylesi baskın bir özelliğe sahip olması

durumunda kişi, bu özelliğiyle tanınır (Yazgan- İnanç ve Yerlikaya, 2008). Merkezi eğilimler iyilik, dürüstlük, atılganlık gibi kardinal eğilimlere göre daha sınırlı sayıda ve kardinal eğilimler kadar belirgin olmayan mizaç özelliklerini ifade eder (Burger, 2006; Navikova, 2013). Allport, her bir kişinin kimliğinin 5-10 bireysel özellikle (merkezi eğilimler) tanımlanabileceğine ve bir kültür ve ya milletin üyelerinin ortak eğilimleri paylaştığına inanıyordu (Navikova, 2013). İkincil eğilimler, en az göze çarpan, en az genellenen ve en az tutarlı olan özellikler olarak ifade edildiği görülür (Cervone ve Pervin, 2016). Yemek ve giyim tarzı, özel tutumlar ve kişinin durumlara bağlı olarak sergilediği davranışlar ikincil eğilimler örnek verilebilir (Yazgan- İnanç ve Yerlikaya, 2008).

Allport, çocukluk davranışlarının yetişkinlikteki davranışlara benzemesine rağmen altta yatan dürtünün aynı olmadığını ifade ederek kişilik gelişiminde çocukluk ve ergenlik dönemini incelemeyi gerekli bulmadığı görülür. Bir örnek verecek olursak çocuklukta anne babayı sevindirmek için yapılan kitap okuma davranışı yetişkinlikte de devam edebilir ancak birey bunu kendi iç kaynaklı hale getirir (Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2008; Burger, 2006; Cervone ve Pervin, 2016). Allport, nomotetik bilimin değerini anlasa da, her bir insanın kendine özgü özelliklerini tanıma amaçlı, kişiliğin anlaşılmasına ilişkin idiografik bir yaklaşım savundu (Navikova, 2013).

2.1.2.5.2. Cattell'in Özellik Kuramı

1936 yılında Goldon Allport ve meslektaşı H.S.Odbert bir sözlük çalışması yürüterek İngilizce'de bireysel farklılıkları açıklayan 17.953 sıfat bulunduğunu belirtmişlerdir. O zamandan beri araştırmacılar, özellikleri tanımlayan geniş kelime hazinesinin altında yatan sebebi anlamak için temel boyutları tanımlamaya çalışmışlardır. Cattell, uygun ve az sayıda bir grup temel özellik boyutu belirleyebilmek için Allport ve Odbert'in sıfat listesini kendine bir başlangıç noktası alarak çalışmalarını yürütmüştür (Gerrig ve Zimbardo, 2018). Cattell'in kişilik modeli, İngilizce'nin ayrıntılı ve sistematik bir analizinden türetilmiş ve bir bireyin kişiliğinin her yönünün mevcut kelimelerle tanımlanabileceği varsayımına dayandırılmıştır. Bu varsayım, sözcük hipotezi olarak bilinir. Bu kelimeler "mutlu", "utangaç", "sessiz", "aptal", "agresif" gibi kişilik sıfatları olarak düşünülebilir (Chamorro-Premuzic, 2011). Bu sayı daha sonra tüm eşanlamlı ve bilinmeyen kelimelerin silinmesi ve hariç tutulmasıyla önemli ölçüde azaltılmış (Shalabi, Fadi ve Nodoushan, 2009) ve Cattell 4500 kelimelik bir listeden

başlayarak, önce 180, sonra 42 ile 46 arasında ve sonunda 16 kişilik özelliği elde etmiştir (Chamorro-Premuzic, 2011).

Cattell, insan davranışlarının altında yatan kaç tane kişilik özelliği olduğunu bulmak amacıyla biribiriyle ilişkili kişililik özelliklerini gruplandırmış, ilişkisiz olanları ayırarak kişilik yapısı oluşturmaya çalıştırmıştır. Bunun için faktör analizinden faydalanan Cattell, çok sayıda insandan veri toplayarak çeşitli ölçütlere göre sınıflandırmıştır (Cervone ve Pervin, 2016; Yazgan- İnanç ve Yerlikaya, 2008).

Cattell, kişilik özelliklerinin çokluğu karşısında ayrım yapmayı kolaylaştırmak adına yüzeysel ve kaynak özellikler olarak adlandırdığı kavramsal farklılıklar önermiştir. Yüzeysel özellikler gözlemlenebilen özelliklerken (Cervone ve Pervin, 2016) kaynak özellikler ise; yüzeysel özelliklerin altında yatan ve onları belirleyen daha temel, kişiliğin daha derininde yer alan, ancak kişiliğin faktör analizi yoluyla ortaya çıkabilen ve kişiliğin yapısını oluşturan temel yapılardır (Yazgan- İnanç ve Yerlikaya, 2008). Cattell 16 tane kaynak özellik belirleyerek bu kaynak özellikleri yetenek, huy ve dinamik özellikler olmak üzere üç başlık altında ele almıştır. Yetenek özellikleri zeka gibi bireyin etkin işlev göstermesini sağlayan becerilerini içerir. Yavaş ya da pratik olma dürtüsel ya da mantıklı çalışma gibi huy özellikleri duygusal hayatı ve davranışın biçimsel özelliği anlamına gelir. Dinamik özellikler ise bireyin çabalayan, motivasyonel yönünü içerir (Cervone ve Pervin, 2016).

16 faktörünün kapsadığı geniş davranış çeşitliliğine rağmen, bu boyutların bazıları arasındaki ılımlı ve yüksek karşılıklı ilişkiler olması taksonomiyi daha az, daha yüksek dereceli faktörlere indirmeyi mümkün kılar (Chamorro-Premuzic, 2011). Cattell'in bireyin kişisel özelliklerini anlamak için geliştirdiği envanterinde yer alan boyutlar iki kutupludur ve kişi iki kutuptan birine daha yakın bulunur (Yazgan- İnanç ve Yerlikaya, 2008).

Cattell, kişiliğin özelliklerinin yaklaşık üçte ikisinin çevrenin etkisiyle belirlendiği ve üçte birinin kalıtıma bağlı olduğu sonucuna varmıştır. Kişilik özelliklerinin sadece bireyleri değil sosyal grupları da tanımlayabileceğini öne sürdü. Cattell, bütün ulusların yanı sıra, çeşitli dini, eğitimsel ve meslek gruplarının söz dizimini de incelemiştir (Chamorro-Premuzic, 2011).

Cattell, insanları her durumda aynı şekilde hareket eden durağan varlıklar olarak görmüyordu (Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2008). Bireyin duygu durumu ve ruh hali, çeşitli rolleri davranışı üzerinde etkilidir (Cervone ve Pervin, 2016).

2.1.2.5.3. Eysenck’in Özellik Kuramı

Eysenck kişililik kuramı diğer özellik kuramlarında olduğu gibi psikometrik araçlarla elde edilen ölçümlere dayanmakla birlikte ayrıca Eysenck’in kişiliği güçlü biyolojik eğilimlerle açıkladığı görülmektedir. Eysenck kişilik özellikleri araştırmasına kişilik ögelerini hiyerarşik olarak sıralanabilecek çeşitli birimlere bölerek başlamıştır. Bu hiyerarşik yapı tepki düzeylerine göre oluşturulmuşur (Burger, 2006). Örneğin bir öğrencinin okulda teneffüs zamanlarını başka sınıflardan arkadaşlarıyla sohbet ederek geçirdiğini gözlemliyorsak onun belirli tepkisini gözlemlemiş oluruz. Eğer bu öğrenci hafta sonları da arkadaşlarıyla vakit geçiriyorsa, Eysenck’in modeline göre ikinci düzeye denk gelen alışma tepkisini gözlemlenmiş olur. Eğer uzun süre izleyip bu öğrencinin okulda çeşitli yarışmalara, kulüplere, gezilere katıldığını gözlemlenirse Eysenck’in tanımıyla bu kişinin sosyalleşme özelliğini gözlemlenmiş olur.

Eysenck, sosyalleşme gibi özelliklerin kişiliğin daha geniş boyutunda değerlendirilebileceğini, sosyal insanların aynı zamanda atılgan, aktif, canlı ve heyecanlı tipler olduğunu söylemiştir. Bu özelliklerin hepsi birden Eysenck’ in dışa dönüklük adını verdiği süper ayırıcı faktörleri ifade eder (Burger, 2006). Bu faktörler, her birinin içinde on altı faktörün büyük bir aralığı ve derecesini içerebilmesi bakımından oldukça geniştir. Bunlara H.J. Eysenck'in kendisi tarafından "süper faktörler" adı verilmiştir (Shalabi, Fadi ve Nodoushan, 2009). Faktör analizleri sonrasında insan davranışlarının en fazla üç süper fatörle açıklanabileceğini ifade eden Eysenck, bunlara tip adını vermiştir. Hiyerarşik bir yapı içinde kişilik özelliklerinin en üstünde yer alan tipler iki kutuplu bir yapıdadır. Birey iki kutuptan birine daha yakın olur(Yazgan- İnanç ve Yerlikaya, 2008).

Eysenck ilk olarak 1947'de, nevrotiklik ve dışadönüklüğe dayalı iki süper faktörün yer aldığı bir kişilik modelini kavramsallaştırdı. Üçüncü süper faktör olan psikotizm, 1970'lerin sonunda kuramına eklendi Dışadönüklük, bireylerin konuşkan, girişken ve enerjik olma eğilimi gösterme derecesini ifade eder. Bu nedenle, Dışadönüklük/ İçedönüklük faktörü, bir sosyalleşme, canlılık ve baskınlığın sürekliliğini temsil eder. Dışadönükler başkalarının arkadaşlığından hoşlanma ve onlara hislerini ve duygularını ifade etme eğilimindedir; enerjik ve iyimser, girişken ve kendinden eminlerdir. Tersine, içe dönükler kişilerarası iletişime dirençli, içe kapanık ve sessizdir; utangaç olma ve güven eksikliği eğilimindedirler (Chamorro-Premuzic, 2011).

İkinci süper faktör olan nevrotiklik, bireyin duygusallık seviyesine, kaygı, karamsar, alıngan ve endişeli olma eğilimine işaret eder (Chamorro-Premuzic, 2011). Nevrotiklik boyutundan yüksek puan alan bireyler daha kolay öfkelenir, heyecanlanır ve depresyona girerler (Burger, 2006). Burada nevrotiklik geleneksel anlamdakiyle bir rahatsızlığa işaret etmemekle birlikte bu boyuttan yüksek puan alan insanların nevrotik bir rahatsızlığı ya da belirtileri olacağı anlamına gelmez (Yazgan- İnanç ve Yerlikaya, 2008). Ancak zorlu ve stresli yaşam olaylarına karşı aşırı stres ve kaygı göstermeye eğilimleri olduğu için nevrotiklik boyutundan yüksek puan alan bireylerin depresyon gibi psikolojik rahatsızlıklara eğilimi olduğunu söyleyebiliriz. Nevrotizm boyutundan düşük puan alan insanlar duygusal olarak kararlı, sakin ve iyimserdirler (Chamorro-Premuzic, 2011).

Psikotizm, bir bireyin başkalarına karşı uyumluluk, saldırganlık ve duygu düzeyini ifade eder. Yüksek Psikotizm, duygusal olarak zalimce olan, risk alan, dürtüsel ve heyecan arayan bireyleri tanımlar. Sosyopatiktirler, yani sosyal normlara çok az saygı gösterirler ve psikolojik olarak başkalarına bağlı değildirler (Chamorro-Premuzic, 2011). Bu anlamda bu boyuttan yüksek puan alan bireylerin yasal bir cezalandırmaya ya da psikoterapiye en yatkın adaylar olabileceklerini söylenebilir (Burger, 2006). Tersine, düşük psikotiklik puanı (hassas, düşünceli olarak bilinir) verilen kurallara karşı çıkmaktan çok uyan, yardımsever, sorumlu ve sosyal güdümlü bireyleri tanımlar (Chamorro-Premuzic, 2011). Bu özelliğin erkeklerde daha sıklıkla ortaya çıkması, erkeklerin psikotizm ölçeğinden daha yüksek puan almaları ve kadınlara oranla daha yüksek suç işlemelerinden dolayı Eysenck, bu boyutun biyolojik temelinin erkeklik hormonlarının düzeyiyle ilgisi olduğunu düşünmüştür (Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2008).

Kuramsal olarak Eysenck Kişilik Anketi tarafından değerlendirilen üç faktör ortogonal (birbiriyle ilişkisiz) ve birbirinden bağımsız özelliktedir. Yani bir kişi nevrotiklik boyutundan düşük puan alırken diğerlerinden yüksek puan alabilmekte bu durumda çok çeşitli kişilik özelliklerinin oluşmasına neden olmaktadır (Yazgan- İnanç ve Yerlikaya, 2008; Shalabi, Fadi ve Nodoushan, 2009; Chamorro-Premuzic, 2011).

Eysenck'in kuramındaki bir başka merkezi unsur, kişilikteki bireysel farklılıkların biyolojik kavramlarla açıklanmasıdır. Bu nedenle, kişiliğin yaşam boyu neden büyük oranda değişmediğini açıklayan, farklı nevrotiklik, dışadönüklük ve psikotizm düzeylerine neden olan genetik faktörlerin bulunduğu düşünülmektedir. Eysenck özellikle, mizaçtaki farklılıkların, bireyin serebral uyarılabilirlik seviyesinin ve

ya beyninin uyarımına ne ölçüde duyarlı olduğunun bir sonucu olabileceğini ifade etmiştir. Eysenck'e göre, bireyler arasındaki fizyolojik ve psikolojik farklılıkları hesaba katan iki ana sistem vardır; retikülo-kortikal alan ve amigdala, hipokampus, septum, cingulum ve hipotalamustan oluşan retikülolimbiktir. İlki, gelen her uyaran tarafından üretilen kortikal uyarılmayı kontrol etmekten sorumlu iken, ikincisi, duygusal uyaranlara verilen yanıtları düzenler (Chamorro-Premuzic, 2011). Eysenck, dışadönüklük- içedönüklükteki bireysel değişkenliğin beyin korteksinin nörofiziksel işleyişindeki farklılıkları yansıttığını öne sürererek içedönük kişilerin daha uyarılmaya açık olduğunu çevreden olaylardan daha fazla kortikal uyarılma yaşadığını belirtir (Cervone ve Pervin, 2016). İçedönük bireyler yaşadığı bu yoğun uyarılma durumunu dengelemek için daha sessiz ortamlar ararken dışadönük bireylerde ise tam tersi durum söz konusudur. Dışadönük bireyler, kortikal olarak daha az uyarılmakta ve bunun sonucunda birey bu uyarıcı eksikliğini telafi etmek için dış uyaranlara yönelme eğilimi sergilemektedir. Sonuç olarak içedönükler uyarıcılardan kaçarken dışadönükler daha fazla uyarılabilecekleri ortamlara yönelmektedir (Chamorro-Premuzic, 2011). Ayrıca Eysenck, nevrotiklik seviyesi yüksek olan bireyler arasında otonom sinir sisteminin strese hızlı cevap verdiğini ve tehlike geçtiği zaman yavaş yavaş azaldığını öngörmüştür (Cervone ve Pervin, 2016). Nevrotik bireyler, aşırı uyarılabilir visseral sistem (beynin duygusal düzenlemeye dahil olduğu bölge) ile nitelendirildiği için, duygusal reaksiyonları çoğaltmakta düşük nevrotizm düzeyine sahip bireylere göre daha duyarlıdırlar. Aynı olay nevrotik bireylerde yoğun duygusal tepkiler ortaya çıkarabilir ve gözlenebilir göstergeleri terleme ve galvinik deri tepkisi şeklinde gerçekleşebilir. Bu tepkilerin sinir sisteminin aktivasyonu sonucu ve visseral beyin aktivasyon sonucu olduğuna inanılır. Her ne kadar Eysenck, psikotizmin biyolojik temelini ayrıntılı olarak açıklamasa da, psikotizmdeki bireysel farklılıkların, duygusallığın deneyim ve düzenlenmesi ile ilişkili bir kimyasal beyin mesajcısı olan dopamin nörotransmitterinden kaynaklanabileceğini öne sürmüştür (Chamorro-Premuzic, 2011).

Bu üç kişilik boyutundaki değişkenliğin %75'inin kalıtımla, %25'inin de çevre etkisi ile açıklanabileceğini ifade eden Eysenck'in kişiliğin boyutlarıyla ilgili nörofizyolojik yorumu psikopatoloji kuramıyla yakından ilişkili olduğu görülmektedir. İçedönüklük ve nevrotiklik boyutlarında uçlara yakın olan kimselerin fobiler ya da obsesif kompülsif bozukluk gibi kaygı kaynaklı rahatsızlıklara eğilimli olma ihtimali daha yüksekken dışadönüklük ve nevrotizm boyutunda uçlara yakın olanlar antisosyal bozukluklara daha eğilimlidir (Yazgan- İnanç ve Yerlikaya, 2008). Cervone ve Pervin

(2016) ise suçluların ve antisosyal kişilerin yüksek nevrotiklik, yüksek dışadönüklük ve yüksek psikotizm seviyelerine sahip olma eğilimleri olduğunu belirtmiştir.

2.1.2.5.4. Beş Faktör Modeli ve Tarihsel Gelişimi

Beş faktör kişilik modeli, dışadönüklük, uyumluluk, sorumluluk, nevrotizm ve deneyime açıklık olmak üzere beş temel boyut açısından hiyerarşik kişilik özellikleri organizasyonudur. Hem doğal dil sıfatlarını hem de kuramsal olarak temel alınan kişilik anketleri kullanılarak yapılan araştırmalar, modelin kapsamlılığını ve bunun gözlemciler ve kültürler arasındaki uygulanabilirliğini desteklemektedir (McCrae ve John,1992) . Büyük beş model, kişilik özelliklerini kavramsallaştırmak için yaygın olarak kabul edilen bir genel çerçeve olarak ortaya çıkmıştır (Lounsbury, ve ark., 2003).

Beş faktörlü kişilik modelinin tarihsel geçmişine baktığımızda faktör kelimesine ilk olarak William McDougall'ın (1932) yazılarında rastlanıldığı görülmektedir. McDougall; akıl, karakter, mizaç, eğilim ve öfke şeklinde kişiliğin ayrılabilir, analiz edilebilir, her biri oldukça karmaşık olan birçok değişken içeren beş ayrı faktörden oluştuğunu belirtmiştir. Faktör kelimesi bugünkü anlamından oldukça farklı kullanılmış olsa da McDougall'in tutarlı kişilik yapısı içinde kişilik dilini düzenleme çalışmaları diğer araştırmalara yol gösterici olmuştur (Digman, 1990).

Galton (1884), sözlükteki kişiliği tanımlayan terimlerin sayısını tahmin etmenin ve özellik terimlerinin anlamlarının hangi yönleri içerdiğini değerlendirmenin bir yolu olarak bir sözlüğe başvuran ilk bilim insanı olmuştur (Goldberg, 1993). Bu anlamda beş faktörlü taksonominin sözcük hipotezine dayalı temelinin Galton tarafından atıldığını söyleyebiliriz. Daha sonraki yıllarda Galton tarafından oluşturulan sözlük, sırasıyla Allport ve Odbert (1936) ve Norman (1967) tarafından biçimlendirilmiştir. Sözlüksel hipotez, tüm önemli bireysel farklılıkların, dilin gelişiminde bir noktada doğal bir dilin konuşmacıları tarafından kaydedildiğini ve özellik terimleriyle kodlandığını; bu terimlerin kodu çözüldüğünde kişiliğin temel boyutlarının keşfedebileceğini söyler. Sözlüksel hipotez doğru olduğu ölçüde, dil analizleri kişilik özelliklerinin kapsamlı bir taksonomisini sağlayacaktır (McCrae ve John, 1992).

Sözlüksel yaklaşım, doğal dilde temsil edilen kişilik özelliklerinin analizi ile sınırlıydı. Bundan dolayı kişilik psikologlarını ilgilendiren kuramsal özelliklerin gözden kaçırılmış olabileceği düşünülerek bu sorunu çözmek için, kişilik kuramlarının psikolojik yapılarını ölçmek amacıyla özel olarak tasarlanmış araçlar sözlü faktörün ölçütleriyle karşılaştırılmıştır (McCrae ve John, 1992). Bu amaçla ölçme araçlarından,

öz değerlendirme raporlarından alınan verilerin faktör analizi tekniğiyle değerlendirilmesi sonucu araştırmacıların farklı sayılarda kişilik faktörlerine ulaştığı görülmüştür. Sözlüksel gelenekten elde edilen kişilik özelliklerini faktör analizi tekniği ile ele alan ilk araştırmacı olan Thurstone (1934), insanları tanımlamak için yaygın olarak kullanılan 60 sıfatı, 1300 değerlendiricinin her birine verererek her kişiden iyi tanıdığı bir kişiyi düşünmesi ve bu kişinin sözlü tanımlamasında kullanabileceği sıfatların altını çizmesini istemiştir. Altmış kişilik özelliği uygulayıcılardan alınan değerlendirmeler sonucu faktör analizi ile değerlendirilerek beş faktörlü yapı elde etmiştir. Daha sonra Fiske (1949) de Cattell'in çalışmalarından, öz- değerlendirme, gözlemci derecelendirmeleri ve akran değerlendirme raporlarından yola çıkarak yaptığı çalışma sonucu beş faktörlü bir yapı bulmuştur. Ancak ne Thurstone ne de Fiske buldukları beş faktörle çalışmalarına devam etmemiştir. Tupes ve Christal (1961) sekiz farklı örnekte kişilik derecelendirme analizlerinde beş faktörlü bir yapıya ulaşmışlardır. Norman ve Digman kişilik özelliklerinin beş faktörden daha fazla olduğunu söyleyerek başta modele karşı çıksa da sonradan kişilik özelliklerinin beş faktör altında toplanabileceğini kabul etmişlerdir. (McCrae ve John,1992).

Beş faktör kişilik özelliklerinin sözcük hipotezi çalışması ve bazı özellik araştırmacıları tarafından geliştirilen çeşitli kişilik ölçekleri ile kişilik özelliklerinin ölçülmesi ve ölçüm sonuçlarının faktör analitik incelenmesi sonucu elde edildiği görülmektedir. Bir diğer deyişle, sözlük ve anket gelenekleri bir araya gelerek çağdaş Beş Faktörlü Modele (FFM) öncülük etmiştir (McCrae ve John,1992).

FFM' de yer alan faktörlerin uyum ve kararlılığını anlamak için araştırmalar farklı kültürlerde de tekrarlanmış, ayrıca farklı ölçeklerle de tekrarlanarak benzer sonuçlar elde edilmiştir. Kişilik araştırmalarında boylamsal çalışmalar azınlıkta olsa da McCrea ve Costa (1988) tarafından yürütülen ve 6 yıl süren bir boylamsal çalışma yapılmıştır. Bu süre içinde NEO-PI (Beş faktör kşilik envanteri) ile elde edilen kişilik ölçümlerinin sonuçları değerlendirildiğinde çok az değişikliklerler olduğu görülerek özelliklerin kararlı yapısını koruduğu dikkat çekmiştir (akt; Digman, 1990) Bu anlamda ampirik çalışmalar ve farklı araştırmacıların fikir birliği FFM' ye güveni arttırdığı söylenebilir.

Allport ile başlayan, Cattell ve Eysenck ile devam eden ayırıcı özellik çalışmaları 1970'li yılların sonlarından 1980'li yıllara doğru Robert McCrea ve Paul Costa ile yeni bir soluk kazanmıştır. Başlangıçta faktör analizi sonucu "nevrotiklik" ve "dışadönüklülük" olmak üzere iki boyut tanımlayan McCrea ve Costa daha sonra

“deneyime açıklık” adını verdikleri üçüncü bir boyut daha eklemişlerdir. 1983-1985 yılları arasında yaptıkları çalışmalar sonucu ise sorumluluk ve uyumluluk olarak adlandırdıkları iki kişilik boyutu daha eklemişlerdir (Yazgan- İnanç ve Yerlikaya, 2008).

2.1.2.5.4.1. Beş Faktör Modeline Göre Kişiliğin Boyutları

Araştırmacılar, faktörlerin detayı ile ilgili farklı görüşlere sahip olması, faktör adları konusunda farklılıklara yol açmıştır. Beş faktörlü model taksonomisinde ikisi Eysenck ve Cattell’in kuramında yer alan “nevrotizm” ve “dışadönüklük” , diğer üç boyutu ise McCrea ve Costa (2003) tarafından eklenen “uyumluluk”, “sorumluluk” ve “deneyime açıklık” olmak üzere beş ana kişilik boyutu ya da özellikleri bulunur (Chamorro-Premuzic, 2011). Bu boyutlar aşağıda detaylandırılmıştır:

Dışadönüklük: Yüksek etkinlik, olumlu duyguların deneyimi, dürtüsellik, girişkenlik ve sosyal davranış eğilimi anlamına gelir (Chamorro-Premuzic, 2011). Dışadönüklük boyutundan yüksek puan alan bireyler, büyük gruplara katılmayı ve organizasyonları tercih ederler. Aktif ve konuşkandırlar. Uyarımı severler ve neşeli olma eğilimindedirler. Eğlenceli, enerjik ve iyimserdirler (Ehrler, Evans ve Mcghee, 1999). Dışadönük bireyler zorlu yaşam olayları ile karşılaştıklarında problem çözme gibi başa çıkma stratejilerini kullanma olasılığı daha yüksektir (Carver ve Connor-Smith, 2010). Popüler olmaları, daha yüksek statü sahibi olmaları, işlerinden memnun olmaları ve akranları tarafından kabul edilmeleri daha muhtemeldir (Ozer ve Benet Martínez, 2006). Bu boyuttan düşük puan alan bireyler içe dönük olarak isimlendirilirken, dışadönük bireylerin tam tersi olarak oldukça sessiz, sakin ve çekingen davranış kalıplarıyla tanımlanırlar (Chamorro-Premuzic, 2011).

Nevrotiklik: Özellikle kaygı, depresyon ve öfke yaşama eğilimi olarak tanımlanabilir. Ayrıca çeşitli somatik semptomlarla da ilişkili görülmüştür. (Chamorro-Premuzic, 2011). Bu boyuttan yüksek puan alan bireyler mantıksız akıldışı inançlara sahip olma, dürtülerini daha az kontrol etme ve stresle daha az başa çıkma eğilimindedirler (Ehrler ve ark., 1999). Nevrotikliklik özelliği, bazı bireylerin diğerlerinden daha fazla olumsuz düşünce ve duygu yaşamaları, duygusal olarak dengesiz olma ve güvensiz olmaya kronik eğilimidir. Duygusal olarak kararlı olanların aksine, daha nevrotik bireyler endişeli, karamsar, huzursuz ve depresif olma eğilimindedir. Nevrotizm psikopatolojik bir takım olumsuz sonuçları da öngörmektedir (Hampson, 2012). Bu bireyler daha az tatmin edici ilişkiler yaşarken boşanma oranları

yüksektir (Robert ve Jackson, 2006). Nevrotik bireylerin öznel iyi oluşları ve öz-saygıları düşüktür. Bu ölçekten düşük puan alan bireyler duygusal açıdan kararlı olarak tanımlanır. Bu bireyler genel olarak sakin görünürler (Chamorro-Premuzic, 2011; Ozer ve Benet-Martínez, 2006).

Sorumluluk: Bu boyuttan yüksek alan bireyler öz disiplinli olarak tanımlanır. Diğer adıyla öz disiplin boyutu, düzenli, çalışkan ve planlı insanları disiplinsiz, tembel ve güvenilmez olanlardan ayırır (Hampson, 2012). Bu boyut yeterlilik, düzen, sorumluluğunu bilme, başarı-çabalama ve tedbirli olma temel özelliklerini içerir. Bu boyuttaki yüksek puanlar organize, kararlılık ve üretkenlik ile tanımlanır (Chamorro-Premuzic, 2011). Sorumluluk boyutunda alınan yüksek puanlar akademik ve mesleki başarı ile ilişkilidir. Yüksek sorumluluk puanlarının bireydeki olumsuz yönü işkoliklik ya da aşırı titiz hareket etme şeklinde görülebilir (Ehrler ve ark., 1999). Öz kontrol ve kısıtlamanın bulunmaması davranış bozukluğu ve madde kötüye kullanımı da dahil olmak üzere bir dizi önemli davranışsal sorunla ilişkilidir (Wills ve Dishion 2004). Bu boyuttan düşük puan alan bireylerin ahlaki ilkelerden mutlaka yoksun olmadıkları, ancak bunları uygulamada daha az titiz oldukları söylenebilir (Ehrler ve ark., 1999).

Uyumluluk: Aynı zamanda sosyallik olarak da bilinen bu boyut arkadaşça, düşünceli ve mütevazı bir davranışı ifade eder. Dolayısıyla uyumluluk arkadaşça olma ve şefkatli olma, alçakgönüllük, itaat, özgecilik, doğruluk ve dürüstlüğün temel özelliklerini içerir. Bu boyuttan yüksek puan alan insanlar, özenli, arkadaş canlısı, sıcak ve hoşgörülü olarak tanımlanabilir ve genel olarak sosyal davranışlara eğilimli olabilirler (Chamorro-Premuzic, 2011). Uyumlu bireyler, başkalarına sempatik ve onlara yardım etmeye istekli ve karşılığında diğerlerinin de eşit derecede yardımcı olacağına inanır. Bu boyuttan düşük puan alan bireyler muhalif ve bencildir, başkalarının niyetine şüpheyle yaklaşır ve işbirliğinden ziyade rekabetçidir (Ehrler ve ark., 1999). Ayrıca düşük uyumluluk puanına sahip bireyler sinirli, acımasız, kuşkucu ve inatçı olma eğilimindedir (Roccas ve ark., 2002).

Deneyime Açıklık: Kişiliğin bu boyutu**,** entelektüel faaliyetlerde bulunma ve yeni heyecanlar ve fikirler deneyimleme eğilimini temsil eder. Fantezi, estetik, duygular, eylemler, fikirler ve değerlerin ana yönlerini içerir. Genel anlamda, deneyime açıklık; entelektüel merak, estetik duyarlılık, etkili hayal gücü, davranışsal esneklik ve geleneksel olmayan tutumlarla ilişkilidir. Deneyime açıklığı yüksek olan insanlar yaratıcı, hayalperest, özgün, tutucu olmama eğilimindedirler (Chamorro-Premuzic, 2011). Deneyime açık bireyler, sıra dışı, otoriteyi sorgulamaya istekli ve yeni etik ve

sosyal fikirleri ağırlamaya hazırdır (Ehrler ve ark., 1999). Bu boyuttan düşük puan alan bireylerin daha duyarsız ve geleneksel olma eğiliminde oldukları söylenebilir (Roccas ve ark., 2002).

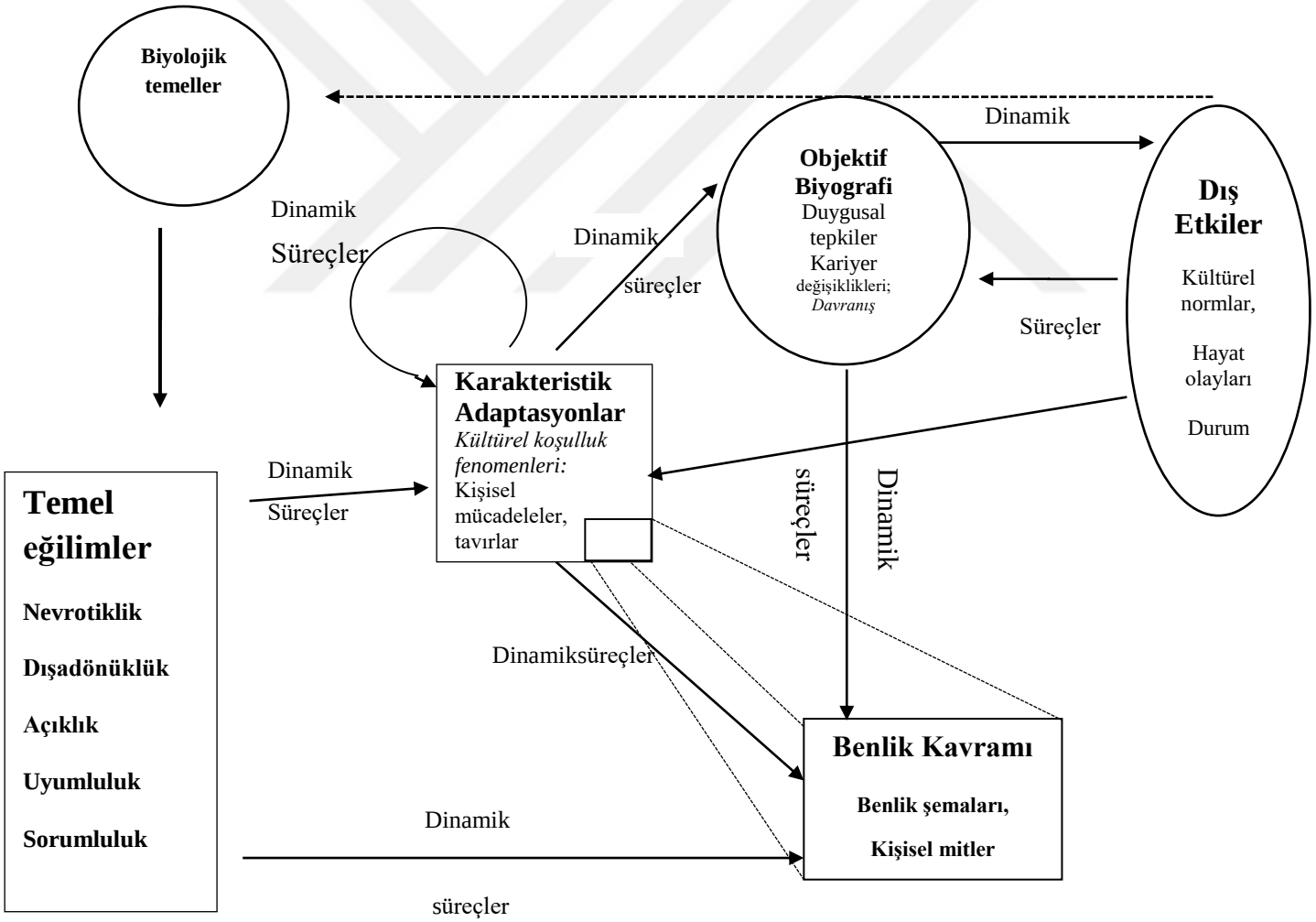
2.1.2.5.4.2. Beş Faktör Modeline Yönelik Eleştiriler

FFM' nin kişilik psikolijisi ve araştırmalara kattığı faydaya baktığımızda kişilik psikolojisi için bir dönüm noktası olduğunu söyleyebiliriz. Alanda uzun süredir devam eden anlaşmazlıklar yerini daha işbirlikçi araştırmalar ve birikimli bulgulara bırakabilir. Aynı yapının bir düzine farklı adla ölçülmesinden kaynaklanan laf kalabalığı yerine, literatürün birçok araç üzerinden verimli bir şekilde bütünleştiğini görebiliriz. Kişilik değişkeninin gelişigüzel seçilmesinin muhtemelen oluşturduğu kayıp anlam yerine, tam ve sistematik bir kişilik korelasyon takibi görebiliriz. FFM, farklı geleneklerden psikologlara ortak bir dil, kişilik kuramcılarının açıklayabileceği temel bir fenomen, araştırmayı organize etmek için doğal bir çerçeve, eğitsel, endüstriyel / örgütsel ve klinik alanda çalışan psikologların kapsamlı değerlendirme yapması için bir rehber olmuştur (McCrae ve John, 1992).

FFM' ye yönelik araştırmacılar tarafından bir takım eleştiler ve sınırlılıklar ifade edilmiştir. İlk olarak araştırmacılardan bazıları FFM'nin kişisel süreçleri ele almaktan ziyade kişilik özelliklerini tanımlayıcı olduğunu ve bundan dolayı bir kişilik kuramı olarak ele alınamayacağını kaydetmişlerdir (McCrae ve John,1992; McCrea ve Costa, 1999). Son yıllarda davranış-genetik çalışmaları ile beş faktör kişilik boyutlarının biyolojik kökenleri için davranış–genetik çalışmaları sağlamasına rağmen bireysel farklılıkların nedensel sınıflandırmasından ziyade beş faktörün tanımlayıcı olduğunu belirtmişlerdir (Chamorro-Premuzic, 2011). Bazı araştırmacılar beş faktörün kişilik özelliklerini açıklamak için yetersiz olduğunu ifade ederken bazıları da Tellegen (1982), Eysenck (1985), Zuckerman(1988) , Cloninger (1988) gibi araştırmacılar da faktör sayısının fazla olduğunu kişilik özelliklerini ölçmek için üç faktörün yeterli olduğunu ifade etmişlerlerdir (McCrae ve John, 1992). FFM'ye yöneltilen eleştirilerden biri de faktör analizi ile elde edilecek bulguların analize dahil edilen bulgularla sınırlı olması bir başka ifadeyle kişiliğin olası farklı boyutlarına ilişkin verilerin toplanmamış analize dahil edilmemiş olma ihtimalin olmasıdır. Bu durum kişiliğin tam anlamıyla keşfedilebilmiş olmasına şüphe ile yaklaşılmasına sebep olmaktadır(Yazgan- İnanç ve Yerlikaya, 2008).

2.1.2.5.4.3. McCrae ve Paul Costa'nın Beş Faktör Teorisi

Başlangıçta kişilik özelliklerinin sınıflaması olan beş faktör, zamanla Paul Costa ve Robert McCcrea'nin çalışmaları sonucu bir kişilik kuramına dönüşmüştür. McCrae ve Costa'nın (1996) modelinde biyolojik temeller ve dış etkiler (yani çevre) girdidir ve nesnel biyografi (yani, bir kişinin yaptığı ve ya hissettiği her şeyin birikimli kaydı) çıktıdır. Modelde temel eğilimler ve karakteristik adaptasyonlar olmak üzere iki temel bileşen vardır. Bu iki bileşen arasındaki ayrım çok önemlidir. Temel eğilimler doğuştan gelen yetenekler ve yatkınlıklardır; örneğin, çocuğun doğuştan bir dil edinme kabiliyeti ya da bir ergenin biçimsel muhakeme için ortaya çıkmakta olan kapasitesi gibi. Beş Faktör Teorisi (FFT)' nin temel iddiası, Beş Faktör Model (FFM)'deki kişilik özelliklerinin doğrudan beynin yapısına ve işleyişine dayanan temel eğilimler olduğu yönündedir.

*Şekil 1.*Beş Faktör Teorisi Kişilik Sisteminin Bir Temsili (Çekirdek Bileşenler Dikdörtgen Şeklindedir; Arayüz Bileşenleri Elips).

Kaynak:(McCrae ve Costa, 2008; akt: McCrea ve Costa; 2011).

Karakteristik uyumsuzluklar (örneğin irrasyonel fikirler, abartılı korkular, kendi kendini tahrip edici davranışlar) anormal ve klinik psikolojinin odak noktasıdır ve FFT, psikopatolojinin ve psikoterapinin açıklanmasında merkezidir. Aynı şekilde, FFT, tüm dışadönüklerin aynı temel eğilime sahip olduğunu, ancak onların şakalara, arkadaşlıklara, etkinliklere ve bazen de kültür ve altkültüre özgü problemlere karşı olan dışavurumlarını ifade ettiklerini söylemektedir Dinamik işlemlerin aracılık ettiği nedensel yolları gösteren Şekil 1'deki oklar, bu varsayımların çoğunu yansıtır. Örneğin, temel eğilimlerden ve dış etkilerden karakteristik uyarlamalara kadar olan oklar, insanların özelliklerine uygun, kültürel çevrelerine uyum sağlamalarına izin veren alışkanlıklar, beceriler kazandığını göstermektedir. Bununla birlikte, FFT'nin en belirgin özelliği, doğrudan dış etkilerden temel eğilimlere giden herhangi bir okun olmamasıdır. FFT'nin kökeni ve gelişim durumlarına göre, kişilik özellikleri yalnızca biyolojik temellerinden etkilenir; genetik etkiler, içsel olgunlaşma, hastalık ve ilaca maruz kalma durumu beyin üzerindeki dolaylı etki ile kişiliği etkiler. Özelliklerin biyolojik temeli, yüksek kalıtım derecelerini açıklamaktadır. Özelliklerin dış etkilerden yalıtılması, stresli yaşam olayları ve rol geçişleri karşısında kararlılığını açıklar. Özelliklerin tutumlardan, inançlardan ve değerlerden ayrılması, farklı tutum, inanç ve değerlere sahip kültür üyelerinde, aynı özellik ve özellik yapısı bulunması gerçeğini ortaya koyar. Özellik gelişiminin çevreden bağımsızlığı, kişisel yetişmenin ve ulusal tarihin yetişkin kişilik özellikleri üzerinde neden bu kadar az iz bıraktığını açıklar. FFT kişiliğin gerçeklerini anlamanın bir yolunu sunar (McCrea, 2011).

2.1.3. Duygusal-Davranışsal Sorunlar

Sonuçları ve çeşitli değişkenlerle ilişkileri düşünüldüğünde hangi davranışların sorun olarak nitelendirileceği sorusuna verilebilecek cevaplar çok ve çeşitlidir. Bu nedenle araştırmacılar tarafından duygusal-davranışsal sorunların tanımlanması ve sınıflandırılması konusunda zorluklar yaşanmaktadır. Bir davranışın problem olarak değerlendirilmesi kültürel ve sosyal çevre bağlamında ele alınabileceği gibi kişinin davranışları yorumlamasına, içinde bulunduğu zamana göre de değişebilmektedir.

Literatürde problem davranışın adlandırılması konusunda oldukça çeşitlilik görülmekte ve kavram karmaşası yaşanmaktadır. Depresyon, anksiyete gibi içe yöneltilen sorunlar duygusal sorunlar olarak ele alınırken, saldırganlık ve anti-sosyal davranışlarla ortaya çıkan sorunlar da davranışsal sorunlar olarak ele alınmış ve ikisinin de davranış sorunu olarak tanımlandığı görülmüştür.

Duygusal- davranışsal sorunların tanımlanması, kimlere ve nasıl bir yardım verileceğini önceden belirlemek açısından son derece önemli olmakla birlikte tanımların öznellik içermesi de yeterli ve net bir tanım yapılmasını engellemektedir (Austin ve Sciarra, 2012; Kauffman ve Landfrum,2015). Davranış problemleri ile ilgili literatürü incelediğimizde "uyumsuzluk" , "anormal davranışlar" , "rahatsızlık" , "riskli davranış" gibi çeşitli kavramlarla karşılaşırız. Kapsamlı bir tanım yapmanın oldukça zor olduğunu söyleyen Auistin ve Sciarra'ya göre (2012) problem davranışı tanımlak için ilk olarak hangi davranışın normal olarak tanımlanacağının belirlenmesi gerekir. Belirlediğimiz normallik ölçütleriyle çocuğun davranışını karşılaştırdığımızda arada belirgin bir ayrılık varsa bu durumda davranışın anormal olduğunu söyleyebiliriz.

Atkinson ve arkadaşları (1995) anormal davranışı, normal davranıştan ayırmak için genel bir görüş birliği olmadığını ancak anormal davranışı betimlerken; istatiksel frekans ve sosyal normdan sapma, uyum sağlayamayan davranış ve kişisel rahatsızlık olmak üzere dört ölçütten biri ya da bir kaçının kullanıldığını ifade etmiştir. Yavuzer (2001) ise davranışın normal olup olmadığına; davranışı gerçekleştiren bireyin yaşına, davranışın sıklığına ve süreklilik arz edip etmemesine, cinsiyetine göre davranışın kabul edilir olup olmamasına ve davranışın içinde bulunan kültüre uygun olup olmadığına bakılarak karar verilebileceğini belirtmiştir.

Kauffman ve Landfrum'e göre (2015) "normal" ve "bozulmuş" davranış arasındaki fark, davranışların türlerinden çok dereceleriyle ilgilidir. Aralarında keskin bir ayrım olmamakla birlikte oldukça geniş bir ranj içindeki davranışlar normal olarak kabul edilir. Çoğu çocuk, davranış problemi olan çocukla ya da ergenle aynı şeyleri yapar. Ancak davranışın problemli olarak tanımlanmasında aynı davranışın farklı koşullarda, farklı yaşlarda ve farklı sıklıklarda gösterilmesi etkendir. Bir başka deyişle problemli davranışı olan çocukların ve gençlerin bu davranışı sergilediği durumlar, davranışların gösterilme şiddeti ya da derecesi onları diğerlerinden ayırır (Kauffman ve Brigham, 2009).

Davranışın normal olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceği; kültüre göre ve aynı kültür içinde zamana göre de farklılaşmaktadır. Türk kültürünü ele aldığımızda büyüklerin yanında uzanmak, yaşlıların elini öpmemek "uygunsuz" olarak karşılanırken batı kültüründe bu davranışlar normal olarak değerlendirilebilir. Geleneksel Türk toplum yapısını düşündüğümüzde önceden babanın kendi ebeveylerinin yanında çocuğunu sevmesi ayıp olarak nitelendirilirken şuan günümüz çağdaş Türk toplum yapısında oldukça hoş karşılanan, istendik bir durumdur. Diğer taraftan ise

konuşmamak, ciddi şekilde kendine zarar vermek, dışkı yemek ve adam öldürmek gibi davranışlar neredeyse tüm kültürlerde anormal davranış olarak tanımlanmaktadır (Kauffman ve Landfrum, 2015).

Bir davranışın normal kabul edilip edilmemesinde araştırmacılar tarafından göz önünde bulundurulan bir diğer faktör ise davranışı gerçekleştiren bireyin içinde bulunduğu gelişim dönemidir. Çocukluktan yetişkinliğe geçiş evresi olan ergenlik döneminde birey, bir taraftan çeşitli yaşam becerilerini deneyimleyerek aileden bağımsızlaşmaya diğer yandan geçirdiği bedensel, psikolojik ve sosyal değişimlere uyum sağlamaya çalışır. Ergenin bağımsız bir birey olma yolunda ilerlerken gerçekleştirdiği; yaşı tutmadığı halde sigara içmek, dersten kaçmak, ehliyetsiz araba kullanmak gibi diğer yaşam dönemlerine göre "hatalı", "anormal", "problem" olarak nitelendirilen, ergenlik döneminde ise bir "statü" elde etmeyi amaçlayan bu davranışlar geçiş evresinde olan ergen birey için normal kabul edilebilir (Austin ve Sciarra, 2012). Jessor (1991), problem davranışların her zaman olumsuz olmadığını, ergenlik döneminde görülen problem davranışların birey için ailenin otoritesine karşı bağımsızlık kazanma, çeşitli olumsuz duygularla başa çıkma, akran gruplarıyla özdeşim kurma gibi çeşitli psiko-sosyal işlevleri yerine getirmesi bakımından önemli olduğunu ifade etmiştir. Ergenlik döneminde gerçekleştirilen çeşitli problem davranışlar bireyin yaşamını engellemeye başlarsa ciddi hale gelebilir (Garnefski ve ark., 2005).

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşıldığı üzere davranışların çoğu normal kategorisinde değerlendirilir ve problem olarak nitelendirilmez. Derman ve Başal (2013) bir davranışın problem olarak nitelendirilmesi için davranışın bireyin kendisi ve çevresi için sorun oluşturması gerektiğini söylemiştir.

Ayrıca geçiş evresinde statü elde etmek amacıyla yapılan davranışların sürekli hale gelmesinde bireyin çevresindeki kişilerin tepkileri de önem arz etmektedir. Bireyin yaşadığı dönemsel zorluklar karşısında özellikle yakın çevresindeki kişiler olumsuz tepkiler verdiğinde, birey bir takım duygusal sorunlar yaşayabilmektedir (Yavuzer, 2001). Kulaksızoğlu da (1998) , Yavuzer gibi çevrenin gelişimsel döneme özgü geçici sorunlar üzerindeki etkisine değinerek, çocuk çevrenin olumsuz tutumlarına maruz kalırsa problem davranışların yeni gelişim dönemlerine ve çocuğun ileriki yaşlarına ertelenebileceğini ifade ederek bu sorunları "uyum ve davranış sorunları" olarak adlandırmıştır.

Güven ve Erden (2014), çocuğun gözlenen ve ölçülebilen davranışlarında meydana gelen uyum sorunlarını davranış sorunları olarak ele almışlardır. Uyum

sorunlarının şiddeti arttıkça başkalarının temel haklarının çiğnenmesi, yaşa uygun değer ve kuralların sürekli ve yineleyici bir biçimde saldırıya uğratılması ile uyum sorunları "davranım sorunlarına" ya da "yıkıcı davranışlara" dönüşmektedir.

Çocuklar, yaşadıkları çeşitli ruhsal ve bedensel çatışmalar sonucu sürekli hırçınlık, sinirlilik, geçimsizlik, kavgacılık, okuldan kaçma, çalma, yangın çıkarma, sürekli başkaldırma gibi davranışlar gösterebilmekte olduğunu söyleyen Yörükoğlu (1993), bu davranışlar kümesini "uyum ve davranış bozuklukları" olarak nitelendirmiştir.

Efrati- Vitzer ve Margarit (2009) yaptıkları araştırmada okul içinde akranlarını ve öğretmenlerini zorlayan şekilde dürtüsel, yıkıcı, saldırgan, karşı gelen, uyumlu olmayan öğrencilerin davranışlarının birleşimini "davranış sorunları" ya da "yıkıcı davranışlar" olarak adlandırdıkları görülmektedir.

Bir başka tanımda ise davranış sorunları; normların, kuralların ve ya yasaların agresif ve ya agresif olmayan bir şekilde çiğnenmesi olarak tanımlanmıştır (Klingzell ve ark., 2016). Erden ve Kargı (2005) bu tanıma paralel olarak davranış bozukluğunda başkalarının temel haklarının, toplumsal norm ve kuralların sürekli ve tekrarlayıcı bir biçimde saldırıya uğradığını ifade etmiştir.

Problem davranışlar uygun eğitimsel süreçten geçirilerek önlenemediği takdirde, çocuğun kişiliğinin bir parçası haline gelir. Yaşamın ilerleyen yıllarında suç içeren davranışlar uyum sorunu yaşayan bireylerin ortaya çıkma olasılığını arttırır (Rocha-Decker,2002; akt: Özbey, 2010).

2.1.3.1. Duygusal-Davranışsal Sorunların Nedenleri

Problem olarak nitelendirilen davranışların doğasının, ortaya çıkış sebeplerinin birbirinden farklı ve çok değişkenle ilişkili olması araştırmacıları davranışın kökenine ilişkin farklı bakış açılarından yola çıkarak açıklamalar geliştirmelerine neden olmuştur. "Problem davranışların kaynağı ne?" sorusuna farklı kuramlar farklı cevaplar vermekte ancak günümüze yaklaştıkça bu kadar kapsamlı bir davranış örüntüsünü tek bir boyutla açıklamak yerine birden çok boyutu birleştirerek açıklayan kuramların ön plana çıktığı görülmektedir.

Davranış problemlerini anlamak için insanın nörofizyolojik mekanizmalarını anlamanın gerekli olduğunu söyleyen biyolojik kurama göre davranış problemi, fizyolojik kusurlardan kaynaklanır. Davranışsal modele göre ise problem olan davranış, çevresel olayların bir işlevidir. Yani problem olan davranış öğrenilmiştir (Kauffman ve

Landfrum, 2015). Bilişsel yaklaşıma göre ise bilişsel yapılar, duygu ve düşünceler üzerinde etkilidir. Dolayısıyla bilişsel yapılarda bozulma olduğunda duygu ve düşünceleri de etkileyerek problemli davranışların ortaya çıkmasına neden olur (Savi, 2008). Çocuğu içinde bulunduğu en küçük sosyal birim olan aileden başlayarak kültüre kadar tüm çevresi ile birlikte ele alan ekolojik yaklaşımda, problem davranışın tanımlanmasını, gerçekleştiği sosyal bağlama göre değerlendirir (Kauffman ve Landfrum, 2015).

Genel olarak davranışları anlamaya çalışan kuramlar yaratılış temelli ve gelişimsel olmak üzere iki başlık altında ele alınır. Yaratılış kuramlarına göre her çocuk farklı özelliklerle dünyaya gelir. Etkileri hemen fark edilip gözlenmese de anormal davranışların çocukta var olduğu düşünülür (Algozzine, 1991). Gelişimsel kuramlar ise problem davranışın nedenlerini ele alırken hem birey içi faktörleri hem de sosyal faktörleri bir arada değerlendirir. Gelişimsel kuramlara göre; davranış problemlerinin altında çok sayıda neden vardır ve çeşitli süreçler sonucu meydana gelir.

Austin ve Sciara (2012) "uygunsuz" davranış olarak nitelendirdikleri problemli davranışın öncüllerini biyolojik, psikolojik ve sosyal süreçleri de dahil ederek:

- Zayıf ve ya eksik iletişim becerilerine sahip olma
- Hareketlilik sorunları ve dolaşım zayıflığı
- Belirgin bir rutine alışma eksikliğinin olması
- Günlük etkinliklerde tercihlerin az olması
- Sosyal soyutlanma
- Sınırlı sayıda etkinliğe erişim
- Uygunsuz davranışların olumlu pekiştirilmesi şeklinde açıklamıştır.

Ergenliğin biyolojik değişimleri gibi ergenlik dönemindeki bilişsel geçişler de gençlerin psikolojik gelişimi için geniş kapsamlı etkilere sahiptir. Bilişsel süreçler, duyguları yönetme ve ya düzenleme, duygular üzerinde kontrolü sağlamada etkilidir. Örneğin tehdit edici ve ya stresli olayların yaşandığı deneyimler sırasında ve ya sonrasında bunalıma girmeme yeterliliği bakımından çok önemlidir. Ergenlik döneminde ruminasyon ve kendini suçlama şeklinde sergilenen bilişsel çarpıtmaların duygusal-davranış problemlerini ortaya çıkardığı görülmüştür (Garnefski ve ark., 2005). Ayrıca ergenlik dönemindeki bireyin, ilişkilerinde sosyal ipuçlarını yanlış yorumlaması

ve çarpıtması bir takım duygusal -davranışsal sorunlara neden olabilmektedir (Milich ve Dodge, 1994). Saldırganlığın reaktif türünü sergileyen bireyler sosyal ipuçlarını yanlış yorumlama, sosyal beceri eksikliği, problem çözme becerilerinde yetersizlikler, daha az arkadaşa sahip olma, daha fazla akran reddi yaşama gibi nedenlerden dolayı proaktif saldırgan bireylere göre daha fazla yıkıcı davranışlar sergileyip daha fazla okula uyum problemi yaşamaktadır (Efrati-Virtzer ve Margarit, 2009). Bu durumda reaktif saldırgan bireyin bilişsel anlamdaki çarpıtmaları ve sosyal anlamdaki yetersizlerinin davranış problemlerinin yordayıcıları olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca duygusal-davranışsal sorunlar yaşayan bireylerin çoğu zaman öz kontrol, duygusal öz düzenleme ve arkadaşlarla birlikte akranlarla sosyal etkileşimde zorluk çektikleri aktarılmıştır (Cicchetti ve Toth, 1991; akt: Laghi ve ark., 2013).

Ögel ve arkadaşları (2005) yaptıkları anket çalışmasında duygusal ve davranışsal sorunlara neden olan ergene ilişkin risk faktörlerinden bazılarını: evde, okulda içine kapanık olma, kendine rahat verilmediği duygusunda olma, aşırı alınganlık, dürtüsel olma, öfke kontrol yetersizliği ve öfke patlamaları, önceden şiddet içeren olaylara karışması, farklılıklara toleransının olmaması, hayal kırıklığını çabuk yaşama ve tolere edememe, şiddete uğrama ve madde kullanımı şeklinde ifade etmiştir.

Duygusal-davranışsal sorunlarının oluşma nedenleri arasında çocuğa ilişkin biyolojik faktörler rol oynadığı gibi psikosyal çevresine ilişkin faktörler de bulunmaktadır. Bundan dolayı davranış problemlerinin oluşma nedenleri biyolojik, psikososyal ve koruyucu olmak üzere 3 başlık altında ele alınır (Güven ve Erden, 2014).

Duygusal- davranışsal problemlerinin nedenlerine ilişkin literatür incelendiğinde ailesel faktörlerle ilgili çalışmaların çok geniş bir yer kapladığı görülmekte ve daha önceki ampirik çalışmalar, çeşitli aile işleyiş şekilleri ile çocukların uyumu arasındaki bağlantılar olduğunu göstermektedir (Sturge-Apple ve ark., 2011) .

Çocuğun problem davranışlarının aileden kaynaklanan nedenlerini anlamada aile sistemleri kuramı yol gösterici olabilir. Bu kuram, aile içindeki tüm unsurların birbirine bağlı organize bir bütün olarak görür. Bu sistem içinde bireyin davranışları, tüm diğer aile üyelerinin davranışlarından ve özelliklerinden etkilendiği gibi, tüm aile sistemi ve alt sisteminin işleyişi (ebeveyn-çocuk alt sistemi, eş alt sistemi) de bireyin davranışlarından etkilenir. Aile işleyişi, ailenin gündelik hayatla başa çıkabilme ve problemlerle ve değişikliklerle etkin bir şekilde başa çıkabilme becerisini ifade eder. Bu anlamda sistemler arasında doğrusal değil döngüsel bir ilişki olduğunu söyleyebiliriz. Hughes ve Gullone (2008) yaptıkları meta-analitik çalışmada:

- Annenin depresif ve ya anksiyete semptomlarının olması
- Babanın depresif ve ya aksiyete semptomlarının olması
- Aile içi çatışmaların bulunması
- Ebeveyn psikolojik kontrolü
- Evlilik çatışmasının bulunması
- Aile sıcaklığının düşük düzeyde olması
- Anne- ergen çatışmasının bulunması
- Ebeveynin ya da ergenin yaşı, cinsiyeti
- İletişim problemlerinin bulunması
- Ceza gibi değişkenlerin çocukta davranış sorunlarının içselleştirilerek depresyon ve anksiyete şeklinde ortaya çıkmasına neden olduğu çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur.

Ögel ve arkadaşları (2005) davranış sorunlarının başlangıcını yaşamın ilk yıllarında aile- çocuk etkileşimine dayandırmaktadır. Yavuzer (2001)' e göre çocuktaki uyum probleminin temelleri yeterli ve uygun olmayan anne–baba-çocuk ilişkisinde yatar. Anne-baba sevgisi ve ilgisinden yoksun büyümek davranış ve uyum problemlerinin nedenlerinden biridir. Çocuğun ebeveyn tarafından reddedilmesi, aile içinde tacize uğraması davranış problemlerinin gelişmesine neden olmaktadır. Ailesi tarafından reddedilen, ihmal ve istismara uğrayan çocuklar kendini sözel olarak ifade etmekte zorlanarak daha şiddet içeren ve yıkıcı davranışlar sergilemektedir (Erden ve Kargı, 2005).

Güven ve Erden (2014); çocuğun aile içi evlilik çatışmalarını çok sık ve yoğun algılaması, ailenin bütünlüğüne karşı tehdit olarak yorumlaması, bu çatışmalardan kendini sorumlu tutması çocuklarda duygusal ve davranışsal sorunlar için risk oluşturduğunu söyleyerek anne- baba eğitim programlarının yaygınlaştırılmasının duygusal davranışsal sorunların önüne geçmedeki önemini vurgulamışlardır.

Ergenin çevresindeki sosyal destek kaynaklarından biri de öğretmenleridir. Şimşek ve Cenkseven-Önder (2011) yaptıkları çalışmada öğretmen ve anneden algılanan duygusal istismarın ergenlerde duygusal davranışsal problemlerinin yordayıcısı olduğunu belirtmiştir.

Duygusal-davranışsal problemlerinin sosyal nedenlerinden biri de çocuğun sosyo-ekonomik düzeyinin yetersiz olmasıdır. Sosyo- ekonomik yetersizlik bireyin

uyum göstererek bir statü elde etmesine engel olduğunda çocuk bu yetersizlik karşısında problem davranışa yönelebilir (Savi, 2008; Kauffman ve Landrum, 2015).

Ergenlik dönemindeki birey akran gruplarına katılarak sosyalleşir. Bu dönemde arkadaşların sayısı, arkadaş ilişkilerinin niteliği, sosyal becerilerin gelişimi ve duygusal ve sosyal uyum açısından son derece önemlidir. Yapılan araştırmalarda davranış problemi sergileyen çocukların akran ilişkilerinde problemler yaşadıklarını göstermiştir (Laghi ve ark., 2013). İlişkisel saldırganlık sergileyen çocukların arkadaşlarına kötü davrandıkları ve kısa ömürlü arkadaşlıkları olduğu (Poulin ve ark., 1997) görülmektedir.

Bazı kişilik özelliklerine sahip bireylerin bazı davranış problemlerini göstermeye daha eğilimli olduğu görülmektedir. Clarck ve arkadaşları (1994) 'nın yaptıkları çalışmada nevrotik kişilik eğilimleri olan bireylerde anksiyete ve depresyon görülme olasılığının daha yüksek olduğu, Samuel ve Widiger'in (2008) yaptığı bir başka çalışmada ise antisosyal davranış bozukluluklarının düşük uyum ve sorumluluk düzeyiyle ilişkili olduğu görülmektedir.

Center ve Kemp (2003) duygusal- davranışsal problemlerin gelişmesinde birçok biyolojik faktör bulunduğunu ifade etmiştir. Bu faktörlerden biri olarak mizacın, bazı durumlarda bireyleri antisosyal ve agresif davranışlara yönelten bir risk faktörü olan biyolojik temelli bir özellik olduğunu ifade etmişlerdir.

Davranış problemlerinin türleri ve nedenleri cinsiyete göre de farklılaşmaktadır. Erkekler yaşadıkları stres durumunda daha çok dışsallaştırıp, uyuruştucu ve madde kullanımına yönelirken, kızlarda intihar, depresyon, anksiyete gibi duygusal problemler görülmektedir (Garnefski ve ark., 2005).Yapılan araştırmalarda erkeklerin kızlardan daha fazla davranış problemleri sergilediği bulunmuştur. Bu farklılıkların nedenine ilişkin açıklamada Şimşek ve Cenkseven- Önder (2011), toplumun cinsiyete göre rol beklentileri içine girmesinin etkili olabileceğini belirtmiştir.

Literatür incelendiğinde çocuğun erken yaşlarda davranış problemlerine sahip olması ergenlikte ve yetişkinlikte eğitimsel başarısızlık, başkalarına zorbalık etme, yalan söyleme, çalma, cezai davranış, madde kullanımı, yetişkinlikte işsizlik (Frick ve ark., 2014; Parsonage ve ark., 2014) ve kalıcı psikososyal problemlerin (Rutter ve ark., 2006) nedeni olarak görülmektedir. Ayrıca çoğu davranış problemi ergenlikte bir arada görülebilmekte birisi için risk faktörü olan bir durum diğerlerini de tetiklemektedir (Anderson ve ark., 1987; McConaughy ve Skiba, 1993; Verhulst ve Van der Ende, 1993; Garnefski ve Diekstra, 1997).

2.1.3.2. Duygusal-Davranışsal Sorunların Sınıflandırılması

Problem olarak nitelendirilen davranışların oldukça çeşitli olması, incelemeyi zorlaştırmaktadır. Davranış problemi karşısında öncelikle sorunun ne olduğu tanımlanıp daha sonra önleyici ve müdahale edici çalışmaların planlanması ve etkili yöntemlerin seçilip uygulanabilmesi için davranış problemlerinin belli bir sistematik yapı içinde sınıflandırılması yararlı olacaktır.

Davranış problemleri "kategorik" ve "boyutsal" olarak iki ayrı şekilde sınıflandırılabilir. Kategorik sınıflandırma, psikiyatri alanında kullanılır. Psikiyatride problemli davranışlar tanı ve tedavi gerektiren hastalıklar ya da psikolojik bozukluklar olarak görülür. Kategorik sınıflama DSM ve ICD olmak üzere iki tabanda yapılır. DSM 4'te "yıkıcı davranış bozukluğu" olarak yer verilen davranış problemleri çocuk ve ergen başlangıçlı olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır (APA, 2005). ICD 10'da (2010) ise davranış bozuklukları olarak isimlendirilerek; aile çevresiyle sınırlı davranış bozuklukları, sosyalleşmemiş davranış bozuklukları, sosyalleşmiş davranış bozuklukları, karşı koyma davranış bozuklukları olarak dört alt kategoriden oluşmaktadır. Bu sınıflandırmalardan birinin içine tam olarak giremeyen davranışlar ise diğer davranış bozuklukları ve tanımlanmamış davranış bozuklukları olarak tanı sisteminde yer almaktadır. Hastalıkların kategoriklendirilerek sınıflandırılmasını içeren psikolojik bozukluklarla ilgili olan bu yaklaşımda, belli bir zaman diliminde hastalığa ilişkin tanı ölçütlerinin var- yok şeklinde değerlendirilmesi ile bireysel teşhis konmaktadır (Erol, Kılıç, Ulusoy, Keçeci ve Şimşek, 1998).

Deneysel yaklaşımda bireyin davranış sorunu en az üç derecelendirme puanına sahip ölçekler uygulanarak anlaşılmaya çalışılır. Ölçeklerde içselleştirme, dışsallaştırma ve toplam puan gibi alt boyutlar yer alır. Alt ölçek puanları ve toplam puan, problem davranışın olup olmadığını varsa hangi alanda olduğunu gösterir. Boyutsal sınıflandırma sisteminde bilgi alınan kaynağın yaş ve cinsiyet gibi demografik bilgilerine dikkat edilir (Erol ve ark., 1998).

Yörükoğlu (1993) çocuklardaki davranış problemlerini öğrenme ve zeka sorunlarını sınıflandırmanın dışında tutarak dört ana başlık altında incelemiştir:

- Davranış problemleri
- Duygusal bozukluklar
- Alışkanlık bozukları

- Ağır ruhsal sorunlar

Achenbach (1991) çocuklarda davranış problemlerini tespit etmek amacıyla deneysel bir sınıflama yöntemi ile hazırlanan ölçeğinde davranış sorunlarını içe yönelim ve dışa yönelim olmak üzere iki şekilde sınıflandırdığı görülmektedir. İçe yönelim alt ölçeği; kaygı, depresyon ve somatik şikayetler olarak adlandırılan davranış bozukluklarını içerirken, dışa yönelim alt boyutu ise suç işleme ve saldırganlık olarak adlandırılan davranış bozukluklarını içermektedir. Sosyal ve mental bozuklar ve dikkat sorunları iki alt gruba da dahil edilmeyerek ayrı incelenmiştir.

Austin ve Sciarra (2012) , duygusal ve davranışsal bozuklukların çoğu içselleştirme ve dışsallaştırma olarak sınıflandırılabiliceğini söyler. Coleman(1992) tarafından oluşturulan bu ikili sınıflandırma sisteminde, içselleştirilmiş davranış problemleri; utangaçlık, aşağılık duyguları, aşırı duyarlılık, kişisel farkındalık, korku, kaygı, içine kapanıklık, ilgisizlik, düşünceli ve dikkatsiz, kolayca kışkırtılabilen, üzüntü, değişken duygu durumu, alınganlık, çekingenlik şeklindeki değişkenlerle ilişkilendirilirken dışsallaştırılmış davranış problemleri ise; söz dinlememe, saldırganlık, yıkıcılık, küfürlü konuşma, aşırı ilgi beklentisi, başkalarını suçlama, hiperaktiflik, güvensizlik, kıskançlık, öfke, meydan okuma ve şiddet değişkenleriyle ilişkili görülmüştür.

Coleman'ın yaptığı sınıflandırma sisteminin davranış problemleriyle ilgili araştırmalarda oldukça yaygın kullanılan işlevsel bir sınıflandırma sistemi olduğunu söylemek mümkündür. Bundan dolayı bu iki alanı detaylı olarak incelemenin önemli olduğu düşünülmektedir. Duygusal sorunlar içselleştirilmiş; davranışsal sorunlar ise dışsallaştırılmış sorunlar içinde yer almaktadır. Bu araştırmada da duygusal sorunlar "içselleştirilmiş", davranışsal sorunlar " dışsallaştırılmış" başlığı altında incelenecektir.

2.1.3.2.1. İçselleştirilmiş Davranış Problemleri

Bu sınıflandırma sisteminde içselleştirme davranışlarının geçmişte ve yapılan araştırmalarda ; "aşırı bastırılmış", "aşırı kontrollü", "utanma", "kaygı" ve "kişilik bozukluğu" olarak da adlandırıldığı görülmektedir. "Dışarıdan gözlenemeyen depresyon, mizaç bozuklukları, posttravmatik stres bozukluğu gibi kaygı bozuklukları ve şizofreni gibi düşünce bozuklukları" içselleştirilmiş davranış sorunları olarak adlandırılır (Austin ve Sciarra,2012).

Klinik anlamda ise içselleştirici semptomlar ve bozukluklar temel olarak ruh halindeki ve ya duygudaki bir rahatsızlık ile karakterize edilir ve endişe, korku, geri çekilme, somatik şikayetler şeklinde görülebilir (Sturge-Apple ve ark., 2010). Problemleri iç dünyalarında yaşayan kişiler; yaşadıkları yoğun endişe, korku gibi duygular nedeniyle daha mutsuz görünebilir. Ancak davranışsal anlamda çeşitli disiplin suçları gibi dışa yansıyan problemlerle uyum sorunu oluşturmadıkları için mutsuz görünmeleri problem olarak algılanmaz. Bu sebeplerden dolayı içselleştirilmiş davranış problemi sergileyen bireylerin çoğu zaman fark edilmemeleri ya da göz ardı edilmeleri olasıdır. Bu durum bireylerin sorunları büyümeden yardım edilmesini güçleştirmektedir (Akan, 2001)

Davranış problemlerinin içselleştirilmesinin, ergenlerin şimdiki ve gelecekteki sosyal ve duygusal iyiliği için önemli sonuçları olduğu açıktır (Hughes ve Gullone, 2008). Yapılan araştırmalarda içselleştirilmiş davranış problemleri uyuşturucu kullanımı, intihar girişimleri, stresli olaylar, yaşam doyumunun azalması, özsaygının azalması, eğitim yetersizliği, erken evlilik, evlilikten memnuniyetsizlik ve erken ebeveynlik ile ilişkilendirilmişlertir (Gotlib, Lewinsohn ve Seeley, 1998; Woodward ve Fergusson, 2001).

Bilişsel çarpıtmalar, olumsuz düşünme süreçleri ile içselleştirme davranışları arasında ilişkiler bulunmuştur (Garber, Weiss ve Shanley, 1993; Joiner ve Wagner, 1995; Ronan ve Kendall, 1997). Yani sorunları içselleştiren bireylerin bilişsel çarpıtmaları sık kullandığı söylenebilir. Bir başka araştırmada nevrotik kişilik boyutundan yüksek puan alan bireylerin depresyon gibi içselleştirme sorunlarını daha sık yaşadıkları görülmüştür (Clark ve ark., 1994).

Anksiyete bozuklukları, ergenleri etkileyen en sık görülen rahatsızlıklar arasındadır. Çocuğun sosyal etkileşime girmesini, okula gitmesini, çevresini keşfetmesini engellediğinde, korkular aşırı hale gelip çocuğu güçsüzleştirdiğinde kaygı, problem haline gelir (Kauffman ve Laundrum, 2015). Son zamanlarda yapılan epidemiyolojik çalışmalar, ergenlerde anksiyete bozukluğu yaygınlığının % 10 ile % 31,9 arasında değiştiğini tahmin etmektedir. Ergenlik döneminde başlayan anksiyete bozukluğu yetişkinlik döneminde de devam edebilir ve depresyon gibi başka içsel sorunlar eşlik edebilir (Essau, Lewinsohn, Olaya ve Seeley, 2013). Kaygı bozuklukları; özgül fobi, ayrılma kaygısı ve sosyal kaygı olarak, travma sonrası stres bozukluğu, yaygın kaygı bozukluğu, obsesif kompulsif bozukluk olarak ele alınmaktadır (Austin ve Sciarra, 2012).

Ergenlerde görülen içselleştirme sorunlarından biri de depresyondur. Değersizlik duygusu, uyku-uyanıklık döngüsünün ters dönmesi, enerji kaybı ve yorgunluk, intihar düşünceleri, açıklanamayan somatik yakınmalar gibi belirtilerle ortaya çıkan depresyonun ergenlik döneminde artma olasılığı araştırmalarda %20 ile %50 oranında iken ergenlerde görülme oranı ise %10 ile %20 arasında değişmektedir. Depresyonun daha ağır bir boyutu olan majör depresyon ise öğrenme güçlükleri, kişilik bozuklukları, madde kötüye kullanımı, yeme bozuklukları ve yıkıcı davranışlarla birlikte görülebilen majör depresyonun ergenlerde görülme sıklığı ise % 0,4 ile % 8,3 arasında değişmektedir. Yapılan araştırmalar ayrıca kızlarda görülme oranın erkeklere göre daha yüksek olduğunu göstermiştir (Auistin ve Sciarra, 2012; Hughes ve Gullone, 2008).

Çocukluk ve ergenlik döneminin önemli içselleştirme sorunlarından biri olarak görülen depresyonun, yaşla birlikte yaygınlığı artmakta, sıklıkla diğer bozukluklarla bir arada bulunmakta, uzun süre ruhsal hastalık riski oluşturmakta ve intiharla ilişkilendirilmektedir (Kauffman ve Laundrum, 2015).

2.1.3.2.2. Dışsallaştırılmış Davranış Problemleri

Literatürde "kontrolsüzlük" , "saldırganlık" ve "davranım bozukluğu" gibi adlarla nitelentirilen dışsallaştırılmış davranış problemleri, başkalarına ve ya fiziksel çevreye yönelik olumsuz eylemlerden oluşur (Laghi ve ark., 2013). Dışsallaştırılmış davranış problemleri; "agresif, bozucu, yıkıcı, toplumun yasalarını ve kurallarını ihmal eden gözlemlenebilir antisosyal davranışlar" olarak tanımlanabilir (Austin ve Sciarra, 2012). Bu tanımlardan yola çıkarak dışsallaştırılmış davranış problemleri için yıkıcı bir takım duygularla ilişki olan, bireyin üzerinde kontrolünün daha az olduğu, dışarıdan daha kolay gözlemlenen ve uyumu bozan kişilerarası davranışlardır diyebiliriz. Dışsallaştırılmış davranış problemleri antisosyal davranışlar içerir (Hopwood ve Moser, 2011).

Bütün normal gelişim gösteren çocuklar ve ergenler zaman zaman öfke nöbetleri geçirebilir, akranları ile kavga edebilir, ebeveynleri ile çatışma yaşayabilir, yalan söyleyebilir. Normal çocuk ve ergenler bu davranışları sık ve her ortamda sergilemezler. Ancak antisosyal davranışlar sergileyen çocuklar ve ergenler bu davranışları okul, ev gibi birçok sosyal ortamda ve tekrarlı bir şekilde gerçekleştirirler. Dışsallaştırılmış davranış problemleri; saldırganlık, hırsızlık, yangın çıkarma, yalan söyleme gibi çok geniş çeşitlilikte olup temel özellikleri sosyal kuralları ve beklentileri ihlal etmeleridir. Bu davranışların çoğu karşı gelme eylemlerini yansıtır. Bu davranışlar açık ve örtük

olmak üzere iki yolla sergilenir. Sözel ya da fiziksel eyleme dökülerek açık saldırganlık şeklinde gerçekleştirilebilir. Ya da yangın çıkarma gibi tahrip edici, kasıtlı ve gizlenerek yapılan etkileri sonradan görülen örtük antisosyal davranışlar şeklinde gerçekleştirilebilir. Bu davranışları gerçekleştiren çocuk ya da ergenler çevrelerinde zorba, idare edilemez olarak nitelendirilir. Problem davranışların her iki gösterim şekli de çocuk suçluluğu, madde kullanımı gibi davranış problemleriyle yakından ilgilidir. Bu davranışlardan birinin olması diğerinin olması için bir risk oluşturur (Kauffman ve Laundrum, 2015). Yapılan çalışmalarda suç davranışlarında bulunan ergenlerin depresyon ve anksiyete gibi duygusal sorunları da olduğu görülmüştür.Bu duruma suçlu bireylerin etrafında olumlu sosyal destek kaynaklarının olmaması etkili olabilir (Fontaine ve ark., 2019). Ergenlikteki problem davranışlar yetişkinlikteki problem davranışların bir öngörücüsü olduğu söylenebilir

2.2. İlgili Araştırmalar

2.2.1. Reaktif-Proaktif Saldırganlıkla İlgili Araştırmalar

Bu başlık altında yurt dışında ve yurt içinde reaktif-proaktif saldırganlığa ilişkin araştırmalar kronolojik sıra ile sunulmuştur.

Connor ve arkadaşları (2003) 68 kız, 255 erkekten oluşan klinik bir örneklemde cinsiyete göre proaktif- reaktif saldırganlıkla bazı değişkenlerin ilişkilerini incelemişlerdir. Araştırmada kız ve erkeklerin her iki puan türünün de yüksek olduğu görülmüştür. Uyuşturucu kullanımı, olumsuz ebeveyn yaşantısı her iki cinsiyet içinde proaktif saldırganlıkla ilişkili olduğu görülmüştür. Hiperaktivite /dürtüsellik ise erkeklerde reaktif saldırganlıkla ilişkili olduğu görülmüştür. Erken yaşlarda travmatik stres ve düşük sözel zeka kızlarda proaktif saldırganlıkla ilişkili olduğu görülmüştür. Araştırmacılar klinik problemlerin saldırganlıkla ilgili bir risk faktörü oluşturduğunu vurgulamışlardır.

Miller ve Lynam (2006) yaş ortalaması 18 olan, (105 erkek, 106 kız) 211 psikoloji öğrencisi ile yaptığı araştırmada reaktif ve proaktif saldırganlık ile kişilik özellikleri ve sosyal bilgi işlem süreçleri arasındaki ilişkilerin yanı sıra suç, madde kullanımı, riskli cinsel deneyim gibi uyumsuz davranışsal korelasyonlar arasındaki ilişkileri incelemeyi amaçlamışlardır. Araştırmada kişilik beş temel boyutu ve ilgili olduğu alt düzeydeki kişilik özellikleriyle ele alınmıştır. Araştırmaya göre kişiliğin ana boyutların nevrotiklik ile reaktif saldırganlık arasında pozitif ilişki bulunurken uyumlulukla negatif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmektedir. Açıklık, sorumluluk ve

dışadönüklük boyutunda ise ilişki olmadığı görülür. Reaktif saldırganlıkla nevrotikliğin alt boyutlarından anksiyete, öfkeli düşmanlık, depresyon, öz düzenleme, dürtüsellik ve kırılganlıkla anlamlı ve pozitif yönde; uyumluluğun alt boyutlarından dürüstlük, samimiyet, özgecilik, uyum, tevazu, yumuşak başlılık ile anlamlı ve negatif yönde; dışadönüklüğün alt boyutlarından sıcaklık ve pozitif duygularla anlamlı ve negatif yönde; açıklığın alt boyutlarından eylemler boyutunda ise negatif yönde anlamlı ilişkiler olduğu görülür. Proaktif saldırganlıkla kişiliğin ana boyutlarından yalnızca uyumluluk arasında ilişki görülmüştür. Proaktif saldırganlık ve kişiliğin alt boyutlarıyla ilişkisinde ise nevrotiklik alt boyutundan öfkeli düşmanlık, dürtüsellik ile negatif düzeyde anlamlı; dışadönüklük boyutunda yer alan sıcaklık ve pozitif değerlerle negatif düzeyde ve anlamlı; açıklık boyutunda yer alan değerler alt boyutuyla negatif düzeyde ve anlamlı; sorumluluk boyutunda yer alan ihtiyatlı düşünme ile negatif düzeyde ve anlamlı; uyumluluk boyutunda yer alan; dürüstlük, samimiyet, özgecilik, uyum, tevazu ve yumuşak başlılık ile negatif düzeyde ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca madde kullanımı, şiddet suçları, mülkiyet suçu ve riskli cinsel deneyim gibi dışsallaştırılmış davranış problemler ile proaktif saldırganlık arasında anlamlı ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Sosyal bilgi işlem süreci ile ilgili sonuç beklentisi, belirsiz durumda ya da düşmanca bir durumda saldırganca davranmayı düşünme tepkisi ile proaktif saldırganlık arasında anlamlı ilişki olduğu bulgulanmıştır.

Raine ve arkadaşları (2006) 334 erkek öğrenci ile gerçekleştirdikleri boylamsal çalışmada, öğrencilerden 7 yaşında ve 16 yaşında veriler toplanmıştır. Proaktif saldırganlık; 7 yaşında kavgaların başlaması, suçluluk, zayıf okul motivasyonu, zayıf akran ilişkileri, tek ebeveyn durumları, psikososyal güçlükler, madde bağımlısı ebeveynler ve hiperaktivite ile karakterize olduğu görülmüştür. Reaktif saldırganlık ise 16 yaşında dürtüsellik, düşmanlık, sosyal kaygı, yakın arkadaş eksikliği, sıradışı algısal deneyimler ve referans fikirler ile karakterize olmaktadır. Saldırganlığın her iki türü de (ham puanlar üzerinden) 7 yaşında aşırı kavga etme, 16 yaşında ise paranoid düşünceler ve tahrik arayışıyla ilgili olduğu sonucuna varılmıştır. Bulgulardan yola çıkarak araştırmacılar, proaktif saldırgan ergenleri psikopati olmaya yatkın, ciddi bir şekilde şiddetli ve zayıf sosyal geçmişten gelen bireyler olduğunu, reaktif saldırgan bireylerin ise, daha çok dürtüsel, kaygılı, bilgi işleme süreci anormallikleri gibi şizofreni spektrumu özelliklerine sahip olduklarını ifade etmişlerdir.

Xu ve Zhang (2008) 4 ve 5. sınıfta öğrenim gören 762 öğrenciyle yaptıkları çalışmada, proaktif- reaktif saldırganlık ile psiko-sosyal uyum arasındaki ilişkileri

incelenmiştir. Bu araştırma sonucunda arkadaşına olumsuz tepki verme, akran mağduriyeti, duygu düzenleme güçlüğü, başkalarının davranışlarına düşmanca niyet yükleme, ifade edilen yalnızlık ve sosyal anksiyete ile reaktif saldırganlık arasında ilişki olduğu görülürken, proaktif saldırganlık olumlu sonuç beklentileri ve erkekler için saldırganlığın işe yarayacağına dair inançlar arasında anlamlı ilişkiler olduğu ortaya koyulmuştur.

Mayberry ve Espelage (2007), 433 ortaokul öğrencisi ile gerçekleştirdikleri çalışmada empati, sosyal yeterlilik ve ödül beklentisi ile proaktif- reaktif saldırganlık arasında ilişkiyi araştırmayı amaçlamışlardır. Araştırmada reaktif saldırgan, proaktif saldırgan, hem reaktif hem proaktif saldırganlık gerçekleştirenler ve saldırgan olmayanlar olmak üzere dört grup halinde öğrencilerin davranışları incelenmiştir. Empati ve sosyal yeterlilik puanları bakımından saldırgan olmayan gruptakilerin puanları anlamlı olarak daha yüksekken ödül beklentisi bakımından anlamlı olarak diğer üç gruptan daha düşük olduğu görülmüştür. Araştırmada reaktif ve proaktif saldırganlıkla incelenen değişkenler arasında anlamlı fark bulunamamıştır.

Fite ve Colder (2007) reaktif-proaktif saldırganlığın akran suçluluğu ile ilişkisini inceledikleri araştırmalarını, 77 öğrenci ile gerçekleştirmişlerdir. 9 yaşından 12 yaşına kadar, 2 yıl süre ile öğrenciler boylamsal bir çalışma ile takip edilmiştir. Araştırma sonucunda reaktif saldırganlığın akran suçluluğunun artması ile ilişkili olduğu görülürken aynı zamanda akran suçluluğu reaktif saldırganlığın artması ile ilişkili olduğu bulgulanmıştır. Beklenmedik bir şekilde akran suçluluğu ile proaktif saldırganlık arasında ilişki olmadığı görülmüştür. Araştırma sosyalleşme ve seçim sürecinin reaktif saldırganlığın gelişimi üzerindeki etkisini göstermektedir.

Winstok (2009) yaş ortalaması 14.99 olan 660 (334 erkek, 326 kız) öğrenci ile yaptıkları çalışmada öz kontrol yeteneği ve diğerlerini kontrol etme ihtiyacı ile proaktif-reaktif saldırganlık arasındaki ilişkileri incelemeyi amaçlamışlardır. Araştırma sonucunda düşük öz kontrol yeteneği reaktif saldırganlık ile ilişkiliyken, diğerlerini kontrol etme ihtiyacının proaktif saldırganlıkla ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ford, Fraleigh ve Connor (2010) istismar geçmişi olan ve ciddi derecede duygusal rahatsızlık yaşayan 397 çocukla çalışma yapmışlardır. Çalışmada fiziksel istismarın reaktif saldırganlıkla ilişkili olduğu bulgulanmıştır. Proaktif saldırganlığın fiziksel ya da cinsel istismar geçmişi ile ilişkisi olmadığı görülmüştür. Fiziksel istismar ve reaktif saldırganlık ilişkisi ciddi derecede duygusal olarak rahatsızlığı olan

çocuklarla klinik değerlendirme ve tedavide daha fazla dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır.

White, Jarret ve Ollendick (2012) tarafından yaş ortalaması 10 olan, kliniğe yönlendirilen 85 çocuk ile gerçekleştirdikleri araştırmada, çocukların içselleştirme ya da dışsallaştırma uyum sorunları ve reaktif saldırganlık (proaktif saldırganlığa karşı) arasındaki ilişkide öz düzenlemenin etkisini incelemişlerdir. Reaktif saldırganlık zayıf davranışsal düzenleme ve metabilişle ilişkili bulunurken, proaktif saldırganlık zayıf öz düzenleme ile ilişkili olmadığı görülmüştür.

Fite ve arkadaşları (2014) sorunlu aile ve akran sosyal ilişkileri olan erkek ergenlerde proaktif- reaktif saldırganlıkla birlikte içselleştirme semptomlarının zaman içinde artıp artmadığını anlamak için boylamsal bir çalışma yapmışlardır. Araştırma, yaş ortalaması 16 olan 289 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. 3 yıl arayla öğrencilerin depresyon ve anksiyete semptomları incelendiğinde, reaktif saldırganlıkla içselleştirme semptomları arasında ilişki olduğu ve zayıf aile ve akran ilişkilerinin bu ilişkide aracı değişken olduğu görülmüştür. Araştırmacılar çalışmanın sonunda ergenlerde reaktif saldırganlığın içselleştirme sorunlarının oluşumu için bir risk faktörü olduğunu vurgulamışlardır.

Hecht ve Latzman (2015) reaktif- proaktif saldırganlıkla dürtüsellik arasındaki ilişkiyi araştırmayı amaçlayan çalışmaları; 18- 52 yaş arasında, 382 lisans öğrencisi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçlar proaktif- reaktif saldırganlıkla dürtüsellik arasında oldukça anlamlı ilişkiler olduğunu göstermiştir. Reaktif saldırganlık düşük düzeyde sebat tarafından düşük düzeyde baskı ile anlamlı ilişkilenirken, aynı zamanda yüksek düzeyde kasıt ve düşük düzeyde pozitif baskı ile de ilişkili olduğu görülmüştür. Proaktif saldırganlık ise yüksek derecede baskı ve bir derece daha az kasıt ile ilişkili görülmüştür. Araştırmacılar saldırganlığın belirli alt türlerini incelemede dürtüselliğin önemli olabileceğini vurgulamıştır.

Yurt dışındaki araştırmalara baktığımızda reaktif ve proaktif saldırganlıkla; duygusal- davranışsal sorunlar, kişilik, bilişsel süreçler, psikososyal uyum, dürtüsellik, öz kontrol yeteneği ele alan çalışmalar olduğu görülmektedir. Araştırmalarda genel olarak iki saldırganlık türünün farklı olduğuna ve farklı müdahale yöntemleri ile müdahale edilmesi gerektiğine vurgu yapıldığı görülmüştür. Duygusal- davranışsal sorunlara ilişkin çok sayıda araştırmaya rastlanmasına rağmen beş faktör kişilik boyutları ile ve proaktif- reaktif saldırganlık ilişkisini ele alan daha az sayıda çalışmaya rastlanmıştır.

Reaktif- proaktif saldırganlıkla ilgili yurt içi çalışmalara baktığımızda oldukça sınırlı olmakla birlikte sayılarının arttığı görülmektedir. Yurt içinde proaktif- reaktif saldırganlıkla ilgili yapılan çalışmalardan bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

Aydın ve Akgün (2014) tarafından 236 erkek, 270 kız öğrenciyle gerçekleştirilen araştırmada, proaktif reaktif saldırganlığın ayırt edici bilişsel ve duygusal bileşenlerini test etmek, ergenlerin reaktif- proaktif saldırganlık düzeylerinin öfke ve narsizm ile ilişkili olup olmadığını test etmek amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda düşmanca niyet yükleme ve öfkenin reaktif saldırganlıkla, saldırgan davranma sonrasında kendini yeterli görme, sonucun olumlu olacağını düşünme ve iyi hissetmenin ise proaktif saldırganlıkla ilişkili olduğu görülmüştür. Öfke ve narsizmin proaktif- reaktif saldırganlıkla ilişkisi incelendiğinde ise sürekli öfke ve dışa yönelik öfkenin reaktif saldırganlığı yordadığı görülmüştür. Proaktif saldırganlık ise narsizmin sömürü boyutuyla pozitif yönde, üstünlük boyutuyla negatif yönde ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Er (2014) tarafından 542 (271 kız, 271 erkek) öğrenci ile yapılan araştırmada ilk olarak reaktif proaktif saldırganlığın bilişsel, duygusal empati, çocuk yetiştirme stilleri ve aile şiddeti ile ilişkisine bakılmıştır. Daha sonra ebeveyn stillerine göre bilişsel, duygusal empati ve reaktif proaktif saldırganlık düzeylerinin değişip değişmediğine bakılmıştır. Araştırma sonucunda kız ergenlerin bilişsel duygusal empati düzeylerinin erkek ergenlere göre daha yüksek olduğu görülürken proaktif ve reaktif saldırganlığın empati tarafından yordanmadığı bulunmuştur. Otoriter anne babaların çocukların saldırganlık eğilimleri diğer ebeveyn stillerine sahip anne babaların çocuklarına kıyasla daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır.

Cenkseven Önder, Avcı ve Çolakkadıoğlu (2016) Reaktif-Proaktif Saldırganlık Ölçeği'nin Türk çocuk ve ergen örnekleminde geçerlilik ve güvenirliğini ölçmekamacıyla Adana'da öğrenim gören yaş ortalaması 12.5 olan 278 öğrenci (164 kız, 114 erkek) ve Hatay' da öğrenim gören yaş ortalaması 15.9 olan toplam 485 öğrenci (274 kız, 211 erkek) ile araştırmalarını gerçekleştirmiştirlerdir. Araştırmada reaktif-proaktif saldırganlıkla yaş, cinsiyet, suç davranışları, öfke, sapkın arkadaşlar, şiddete yönelik tutum arasındaki ilişkiler de incelenmiştir. Araştırmanın sonucuna göre erkeklerin proaktif ve toplam saldırganlık puanları kızlardan yüksek olduğu görülürken, reaktif saldırganlıkla cinsiyet arasında anlamlı ilişki olmadığı belirlenmiştir. Reaktif ve proaktif saldırganlık ve yaş arasında pozitif yönde düşük korelasyon görülürken proaktif saldırganlık ve yaş arasında anlamlı ilişki olmadığı belirlenmiştir. Reaktif, proaktif ve

toplam saldırganlıkla şiddete yönelik tutum, öfke, suç davranışları, sapkın akranlar arasında anlamlı ilişkiler olduğu bulunmuştur.

Özdoğan ve Cenkseven Önder (2018) tarafından 9, 10, 11 ve 12. sınıfa devam eden 776 öğrenci ile yapılan çalışmada ebeveyne duygusal erişilebilirlik ve reaktif proaktif saldırganlık arasında duygu düzenleme güçlüğünün aracı rolü incelenmiştir. Araştırma sonrasında duygu düzenleme güçlüğünün ebeveyne duygusal erişimle, reaktif proaktif saldırganlık arasındaki ilişkiye aracılık ettiği görülmüştür.

Güler (2018) 5, 6 ve 7.sınıfta öğrenim gören 763 öğrenci ile yaptığı çalışmada problem çözme becerisinin, reaktif- proaktif saldırganlık tarafından yordanabilirliğini test etmeyi amaçlamıştır. Ayrıca çalışmada reaktif- proaktif saldırganlık puanlarının sınıf seviyelerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı da incelenmiştir. Araştırmada problem çözme becerisinin proaktif reaktif saldırganlığın anlamlı belirleyicileri olduğu görülmüştür. Araştırmada sınıf düzeyi arttıkça reaktif saldırganlık düzeyi arttığı, proaktif saldırganlığın ise farklılaşmadığı görülmüştür. Reaktif saldırganlık, proaktif saldırganlık, reaktif proaktif saldırganlığı en iyi yordayan problem çözme becerileri alt boyutunun "öz denetim" olduğu görülmüştür. Araştırmada reaktif saldırganlık, proaktif saldırganlık ve reaktif- proaktif saldırganlık cinsiyete göre incelendiğinde erkeklerin bu üç alanda da kızlardan daha yüksek puan aldıkları görülmüştür.

Yurt içinde yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde reaktif- proaktif saldırganlık üzerinde ailesel faktörlerin etkisi, duygusal süreçlerin etkisi, öfke duygusu ve narsizmin etkisiyle ilgili çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Reaktif- proaktif saldırganlıkla duygusal- davranışsal sorunları ya da beş faktör kişilik boyutlarını ele alan çalışmalara rastlanmamıştır.

2.2.2. Kişilik ile İlgili Araştırmalar

Bu başlık altında beş faktör kişilik boyutlarıyla yapılan çalışmalara yer verilerek kronolojik sıra ile sunulmuştur.

Ehrler ve arkadaşları (1999), çocuklardaki davranış problemlerini beş faktör kişilik problemleriyle ilişkisini araştırmayı amaçladığı araştırmalarında yaşları 9-13 arasında değişen çocukların kişilik özellikleri, hem öğrenciler hem de öğretmenleri tarafından derecelendirildi. Araştırma sonucunda düşük sorumluluk ve uyumluluk puanları ile sosyal problemler, davranış sorunları, dikkat eksiklikleri ve hiperaktivite ile

ilişki görülmüştür. Nevrotikliğin; depresyon ve anksiyete ile ilişkili olduğu bulunmuştur.

Barbenelli, Caprara, Rabasca ve Pastorelli (2002) 4 ve 5.sınıf (220 erkek, 208 kız) ; 6,7 ve 8. sınıf (516 erkek, 452 kız) ile yaptıkları çalışmada ilk olarak öğrencilerin kendi doldurdukları ölçek, öğretmen ve ebeveyn derecelendirmeleri ile karşılaştırılmıştır. Daha sonra beş faktör kişilik boyutları ile akademik başarı ve içselleştirme ve dışsallaştırma sorunları arasında anlamlı ilişki olup olmadığı incelenmiştir. İlk adımda öğrencilerden alınan ölçüm sonuçları, aileden ve öğretmenden alınan derecelendirmelerin birbirine yakın olmasına rağmen orta derecede anlamlı olduğu görülmüştür. İkinci adımda ise; zeka/ açıklık boyutu ve sorumluluk boyutu akademik başarının en önemli yordayıcıları olarak bulunmuştur. Dışsallaştırma problemleri düşük sorumluluk boyutu ve düşük duygusal kararlılık boyutu puanları ile ilişkiliyken, içselleştirme sorunlarının düşük duygusal kararlılık puanları ile ilişkili olduğu görülmüştür.

Miller ve Lynam (2003) kişilik özelliklerinin antisosyal davranışlarla ilişkisini araştırmak için 481 kişiyle bir çalışma gerçekleştirmiştir. Araştırmaya katılan 242 erkek ve 239 kadın araştırma süresince yaşı 21 olmasına rağmen, daha önceki bir başka araştırmada 6.sınıftan 10.sınıfa kadar boylamsal bir çalışmaya katılmış madde kullanımı ve çeşitli suçlara karışmış kişilerden oluşmaktadır. Bu boylamsal izleme süresinde her yaş, cinsiyet ve ırk için; tütün, alkol ve marihuana kullanımı, heyecan arama, akran ilişkileri, aile ilişkileri ve akran baskısı direnci bakımından takip edilmişlerdir. Araştırmada antisosyal davranışları en iyi tanımlayan davranışları belirleyebilmek için üç kişilik boyutuyla (uyumluluk, sorumluluk, nevrotiklik) eş zamanlı regresyon analizi yapılmıştır. Analizler sonucunda nevrotiklik boyutu; anksiyete, öfkeli düşmanlık, depresyon, öz farkındalık, dürtüsellik ve incinebilirlik kavramlarıyla ilişkili bulunmuştur. Uyumluluk boyutu; dürüstlük, açıklık, özgeci, uysallık, tevazu, yumuşak başlılık kavramlarıyla ilişkili bulunmuştur. Sorumluluk boyutu ise; yeterlilik, düzen, başarma çabası, öz disiplin, ihtiyatlı düşünme ile ilişkili olduğu bulgulanmıştır. Antisosyal davranışların sonuçlarından yola çıkarak kişilik boyutlarıyla en uyumlu davranışlar belirlendikten sonra antisosyal davranışları en iyi yordayan kişilik boyutunu belirlemek için yapılan regresyon analizinin sonucunda ise; nevrotiklik boyutunda yer alan öfkeli düşmanlığın; uyum boyutunda yer alan açıklık ve uyumun; sorumluluk boyutunda yer alan ihtiyatlı düşünmenin antisosyal davranışların güçlü yordayıcıları olduğu görülmüştür. Antisosyal davranışların sonucu olarak belirlenip gruplandırılarak

çeşitli kişilik boyutlarıyla ilişkilendirilen davranışlar saldırganlık içinde geçerli davranışlar olduğu ifade edilmiştir. Son olarak kişiliğe katkıda bulunan antisosyal davranışların hayli benzer olduğu vurgulanmıştır.

Gleason ve arkadaşları (2004) tarafından 7 ve 8.sınıfta öğrenim gören 36 kız, 38 erkek öğrenci ile yapılan çalışmada dört hipotez oluşturmuştur. Saldıranlığı ve beş faktörü ölçmek için ölçek kullanılmasının yanı sıra hem akran hem de öğretmen değerlendirmesi ile sonuçlar değerlendirilmiştir. İlk olarak "uyumluluk saldırganlığı yordar mı?" sorusunun cevabı aranmıştır. Kişiliğin beş boyutunun doğrudan ve dolaylı saldırganlıkla ilişkisine bakılmıştır. Sorumluluk ve uyumluluk boyutuyla dolaylı saldırganlık arasında ilişki bulunurken sadece uyumluluk kişilik boyutuyla doğrudan saldırganlık arasında ilişki bulunmuştur. Kişiliğin diğer alanları saldırganlıkla ilişkili olmadığı bulgulanmıştır. Araştırmanın ikinci hipotezi "uyumluluk saldırganlıkla ilgili sosyal bilişleri yordar mı?" sorusuna cevap olarak ise saldırganlıktan ödül beklentisi ve acı çektirme değeri ile uyumluluk arasında negatif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Araştırmanın üçüncü hipotezi olan sosyal bilişlerin saldırganlık ve uyumluluk arasındaki ilişkiye aracılık edip etmediğine bakılmış bunun sonucunda aracılık etmediği görülmüştür. Saldırganlık uyum ve uyumluluk kişilik boyutu arasındaki ilişkiye aracılık eder mi şeklindeki araştırma hipotezinin sonucunda ise saldırganlığın hem uyumluluk hem de uyum arasındaki ilişkiye aracılık ettiği sonucu elde edilmiştir.

Jensen-Campbell ve arkadaşları (2007) tarafından yapılan araştırma 126 (63 kadın,63 erkek) kişinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, kişilik özellikleriyle birlikte sergilenebilen öz kontrol yeteneğinin öfke-saldırganlık bağlantısına aracılık edip etmeği sorusuna cevap aranmıştır. Deneysel olarak gerçekleşen araştırmada katılımcılar deney ve kontrol grubu olarak ayrılmışlardır. Bir gruptan makale yazması, diğer gruptakilere de yazılan makaleleri saldırganca eleştirmeleri istenmiştir. Öfke sırasında oluşan tepkiler EEG ile kaydedilmiştir. Çalışma sonunda öfkenin sağ prefrontal asimetriye ve saldırganlığa göre sol prefronteal asimetride gerçekleştiği görülmüştür. Ayrıca sorumluluk boyutunun, öfke ve saldırganlık arasında aracılık ettiği bulgulanmıştır. Yalnızca sorumluluk boyutunun düşük düzeyde olduğu durumda, uyumluluk boyutunun öfke ile pozitif ilişkili olduğu görülmüştür.

Koolen ve arkadaşları (2012) uyumluluk ve sorumluluk kişilik boyutlarıyla dört bilişsel çarpıtmanın (benmerkezcilik, zararı küçümsemek, başkalarını suçlamak, en

kötüsünü düşünmek), reaktif- proaktif saldırganlığı yordayıp yordamadığı incelemişlerdir. Araştırmada 6.sınıfta öğrenim gören 173 öğrenciye yer verilmiştir. Araştırma sonucunda benmerkezli ve uyumsuz eğilimlerin proaktif saldırganlıkla ilişkili olduğu görülürken, reaktif saldırganlığın yanlış atıfla diğerlerini suçlama, uyumluluğun kendini düzenleme yönleri ve sorumlulukla ilişkili olduğu görülmüştür. Araştırma sonunda çocuklukta agresif davranışları doğru şekilde tahmin etmek, önlemek ve tedavi etmek için proaktif ve reaktif saldırganlığı ayrı ayrı ele alma ihtiyacı vurgulanmıştır.

Jones, Miller ve Lynam (2011) yaptıkları meta- analitik bir araştırmada beş faktör kişilik boyutlarının antisosyal ve saldırgan davranışlar üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Araştırma sonucu sorumluluk, uyumluluk ve nevrotikliğin saldırgan ve antisosyal davranışlarla ilişkili olduğunu göstermiştir. Alt düzeyde yer alan özelliklerin kişilik boyutlarıyla ilişkilerinde ise; özgecilik, uyum ve dürüstlük uyumlulukla; tedbirli olma sorumlulukla; öfkeli düşmanlık nevrotiklikle; sıcaklık ise dışadönüklülükle ilişkili olduğu görülmüştür.

Miller ve arkadaşları (2012) tarafından yapılan araştırmada beş faktör kişilik boyutları daha alt düzey kişilik özelliklerine ayrılarak reaktif, proaktif ve ilişkisel saldırganlık arasındaki ilişkileri değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda reaktif saldırganlıkla; nevrotiklik, dışadönüklük, öfkeli düşmanlık, dürtüsellik, incinebilirlik, heyecan arama ve duygular arasında anlamlı pozitif yönde ilişki görülürken uyumluluk, sorumluluk, kabiliyet, ihtiyatlı düşünme ve dürüstlük arasında anlamlı negatif yönde ilişkiler görülmüştür. Proaktif saldırganlıkla uyumluluk, dürüstlük, özgecilik, uyum, alçak gönüllük, sorumluluk, kabiliyet, başarma çabası, etraflıca düşünme arasında negatif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmektedir. İlişkisel saldırganlıkla; nevrotiklik, öfkeli düşmanlık, depresyon, incinebilirlik arasında pozitif yönde; uyumluluk, dürüstlük, özgecilik, uyum, alçak gönüllük ve ihtiyatlı düşünme arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler görülür. Kişilik özelliklerinin saldırganlığı yordama derecesi incelendiğinde; reaktif saldırganlığın nevrotiklik ve dışadönüklük tarafından pozitif yönde, uyumluluk kişilik boyutu tarafından negatif yönde yordandığı görülmüştür. Proaktif saldırganlık; uyumluluk ve sorumluluk tarafından negatif yönde yordanmaktadır. İlişkisel saldırganlık ise nevrotiklik tarafından pozitif, uyumluluk tarafından negatif yönde yordanmaktadır.

Borroni ve arkadaşları (2014) psikopati kişilik özelliğinin beş faktör kişilik boyutları ve saldırganlık üzerindeki etkisini inceledikleri araştırmalarını 1253 lise öğrencisi (429 kız, 829 erkek) ile gerçekleştirmişlerdir. Araştırma sonucunda psikopati

kişilik özelliği ile saldırganlık türlerinden proaktif saldırganlık, beş faktör kişilik boyutlarından ise yüksek dışadönüklük, düşük sorumluluk ve nevrotiklik boyutuyla anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Bayanların beş faktör kişilik envanterinde deneyime açıklık, sorumluluk, yumuşak başlılık, nevrotik kişilik özellikleri alt boyutlarından almış oldukları puanların erkeklerden daha yüksek olduğu bulgulanmıştır. Psikopati, beş faktör kişilik boyutları ve reaktif-proaktif saldırganlığın çift yönlü ilişkilerinde ise her iki cinsiyetin puanları arasında büyük oranda anlamsal farklılık bulgulanmamıştır.

Yurt dışında beş faktör kişilik boyutlarıyla yapılan araştırmalara baktığımızda çeşitli ruhsal rahatsızlıklar, uyum, öz kontrol ve saldırganlıkla ilgili değişkenlerin ele alındığı görülmektedir. Yurt içinde beş faktör kişilik özellikleri ile yapılan çalışmalardan bazıları aşağıda özetlenmiştir.

Cenkseven ve Akbaş (2007) tarafından yaşları 17-28 arasında değişen 205 kız, 295 erkek üniversite öğrencisi ile yapılan araştırmada, öğrencilerin öznel ve psikolojik iyi olmalarınındışadönüklük, nevrotizm, kontrol odağı, öğrenilmiş güçlülük, sosyal ilişkilerine, boş zaman etkinliklerine ve akademik durumlarına ilişkin hoşnutluk düzeyleri, cinsiyet, sosyo- ekonomik statü ve algılanan sağlık durumu tarafından ne oranda yordandığı incelenmiştir. Araştırma sonucunda arkadaştan algılanan hoşnutluk dışında diğer tüm değişkenlerin öznel iyi oluşun anlamlı yordayıcıları olduğu görülmüştür. Sosyo-ekonomik statü ve akademik başarıdan algılananhoşnutluğun psikolojik iyi olmanın anlamlı yordayıcıları olmadığı, diğer tüm değişkenlerin ise anlamlı yordacıları olduğu belirlenmiştir.

Basım, Çetin ve Tabak (2009) tarafından beş faktör kişilik boyutlarının iletişim süreçlerine odaklanan çatışma çözme yaklaşımlarını ne oranda yordadığını anlamak amacıyla yapılan araştırma, yaşları 18-26 arasında değişen 312 üniversite öğrencisi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada gelişme açıklık ve uyumluluk kişilik boyutlarının tüm çatışma çözme yaklaşımlarını yordadığı görülmüştür. Nevrotiklik boyutunun çatışma çözme yaklaşımlarını yordamadığı görülmüştür. Cinsiyetin kişiler arası çatışma çözmede hangi yaklaşıma yöneleceğinin belirlenmesinde anlamlı bir değişken olduğu sonucuna varılmıştır. Kadınların çatışma durumunda kaçınma yöntemine erkeklere göre daha çok yöneldikleri görülmüştür.

Doğan (2013) tarafından yaşları 18-61 arasında değişen 234 kişi (98 kadın, 136 erkek) ile yapılan çalışmada kişilik özellikleriyle öznel iyi oluş arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırma sonucunda nevrotik kişilik özelliği ve öznel iyi oluş arasında negatif yönde anlamlı ilişki bulunurken, dışadönüklük, yumuşak başlılık, sorumluluk,

deneyime açıklık arasında pozitif ilişki olduğu görülmüştür. Nevrotiklik öznel iyi oluşu negatif yönde yordarken, dışadönüklüğün pozitif yönde yordadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ulu (2016) kişilik özellikleriyle şiddet türleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı varsa hangi grupta şiddete daha fazla eğilim olduğunu anlamak için gerçekleştirdiği araştırmada, 9-12 sınıfları arasında toplam 582 öğrenciyi kapsamaktadır. Araştırma sonucundauyumluluk ve özdisiplin değişkenlerinin şiddet eğilimini negatif yordadığı; gelişime açıklık değişkeninin anlamlılık düzeyine sahip olmadığı, nevrotiklik ve dışadönüklüğün ise pozitif yordadığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca araştırmada öğrencilerin %45,8'i şiddete eğilimli olduğu belirtilmiştir.

Bilgin (2017) ergenlerin cinsiyet açısından bilişsel esnekliği ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasını, yaş ortalaması 15.5 olan 441 (264 kız, 177 erkek) ergenle gerçekleştirmiştir. Araştırma sonucunda ergenlerin bireysel esneklikleri arttıkça daha dışadönük oldukları, öz denetim becerilerinin arttığı gelişime daha açık hale geldikleri görülmüştür. Bilişsel esneklik düzeyi düştükçe ergenler daha çok duygusal tutarsızlık (nevrotiklik) yaşamakta olduğu bulgulanmıştır. Ayrıca cinsiyet ve bilişsel esneklik birlikte ele alında, en düşük bilişsel puan ortalamasına sahip kızların erkeklere göre daha fazla duygusal tutarsızlık sergilediği görülmüştür.

Yöyen (2017) yaşları 18-23 arasında değişen, 420 üniversite öğrencisi ile yaptığı araştırmada şiddet türleri ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamıştır. Araştırma sonucunda şiddet türlerinden sözel saldırganlık; kişilik türlerinden dışadönüklüğü anlamlı ve pozitif yönlü, içe dönüklüğü anlamlı ve negatif yönlü, şiddet türlerinden dolaylı saldırganlık; kişilik özelliklerinden düşmanlık, dağınıklık ve dışadönüklüğü anlamlı ve pozitif yönlü, kişilik özelliklerinden sorumluluk ve duygusal dengesizliği anlamlı ve negatif yönlü; şiddet türlerinden düşmanlık; kişilik özelliklerinden içedönüklük, düşmanlık, sorumluluk, duygusal dengesizlik ve yeniliğe kapalı olmayı anlamlı ve pozitif, dışadönüklüğü ise anlamlı ve negatif yönlü; şiddet türlerinden öfke; kişilik özelliklerinden içedönüklük, dağınıklık, duygusal dengesizlik ve gelişime açık olmayı anlamlı ve pozitif yönlü; şiddet türlerinden fiziksel saldırganlık; kişilik özelliklerinden yumuşak başlılık ve gelişime açık olmayı anlamlı ve negatif yönlü yordadığı sonucuna varılmıştır. Şiddet türlerinin tamamı kişilik boyutu olarak dağınıklık (öz disiplinsizlik) ve duygusal dengesizlik tarafından anlamlı ve pozitif yönde yordandığı görülmüştür.

Yine aynı yıl Topçu (2017) tarafından yapılan araştırmada kişilik özelliklerinin psikolojik dayanıklılıkla ilişkileri incelenmiş psikolojik dayanıklılıkla beş faktör kişilik

özelliklerinden duygusal dengesizlik puanları arasında negatif yönlü; dışadönüklük, deneyime açıklık, yumuşak başlılık ve sorumluluk alt boyutları arasında pozitif yönlü anlamlı düzeyde ilişkiler bulunmuştur.

Yurt içinde yapılan araştırmalara baktığımızda saldırganlıkla kişilik özelliklerini ele alan çalışmaların yanı sıra kişilik özelliklerinin etki ettiği çeşitli çatışma çözme, bilişsel esneklik gibi mekanizmalar ve bireyin mutluğu ile ilgili olan öznel iyi olma, psikolojik iyi olma ve psikolojik dayanıklılık gibi değişkenlerin ele alındığı görülür. Ayrıca çalışmaların çoğunluğu üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilmiştir. Beş faktör kişilik boyutlarıyla saldırganlık türlerini ele alan lise öğrencilerine yönelik çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmüştür.

2.2.3. Duygusal- Davranışsal Sorunlar ile İlgili Araştırmalar

Duygusal ve davranışsal sorunlarla ilgili yurt dışında ve yurt içinde oldukça fazla çalışmaya rastlanmıştır. Ancak araştırmanın konusu göz önünde bulundurularak bu bölümde içselleştirme, dışsallaştırma sorunlarıve saldırganlığı birlikte ele alançalışmalara yer verilmiş ve kronolojik sıra ile sunulmuştur.

Efrati-Virtzer ve Margalit (2009) tarafından 9 ve 12 yaş arasında değişen davranış problemi olan 142 erkek, 21 kız öğrenci ile davranış problemi olmayan 145 erkek 29 kız öğrenci ile çalışma yapmıştır. Çalışmanın öncelikli amacı davranış problemleri bulunan öğrencilerin (çocuklara ve nesnelere yönelik sözlü ve fiziksel saldırganlık gibi) özelliklerini inceleyerek davranış problemi olmayan diğer öğrencilerle karşılaştırmak, diğer amacı ise bu öğrencilerin özelliklerini risk ve koruyucu faktörler modeline göre değerlendirmek olarak planlanmıştır. Araştırmada öğrencilerin akademik başarıları ve davranış problemleri (reaktif-proaktif saldırgan davranışlar ve hiperaktif davranışlar) öğretmenleri tarafından değerlendirilmiştir. Sosyal kabul- red etme, karşılıklı dostluk ve karşılıklı reddetme gibi sosyal durumları akranları tarafından değerlendirilmiştir. Öğrencilerin kendi uyumu ve yalnızlığa ilişkin algıları değerlendirilmiştir. Araştırma sonucuna göre davranış sorunları olan öğrenciler öğretmenleri tarafından düşük akademik başarıda, hiperaktif davranış sorunları olan ve iki saldırganlık türünü de sergileyen bireyler olarak değerlendirilmiştir. Davranış sorunları olan öğrencilerin sosyal durumlarına ilişkin akran değerlendirmelerinde ise daha az kabul gördükleri ve daha az arkadaşları olduğu, daha fazla reddedildikleri ve düşmanca algılandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Davranış problemleri olan öğrencilerin

yalnızlık ve uyumlarına ilişkin kendilerine yönelik algılarıyla, yapılan değerlendirmeler arasında farklılıklar olduğu bulgulanmıştır.

Fonteine ve arkadaşları (2019) 10-12 yaş arasında duygusal- davranışsal sorunları olan çocuklarla boylamsal bir çalışma yaparak 15 ve 17 yaşlarında suçluluk (şiddet içeren- içermeyen), anksiyete ve depresyon belirtileri için tekrar incelemiştir. Ayrıca problem davranışlar üzerinde cinsiyet ve sosyo- ekonomik düzeyin aracı rolü olup olmadığı incelenmiştir. Yapılan boylamsal araştırmada bulgular şiddet suçlarının ve depresyon semptomlarının sarmal bir modelle gelişebileceğini göstermiştir. Çocuklukta yaşanan problemler ergenliğin ortasında depresyon belirtilerine yol açabileceğinin anlaşıldığı araştırmada aile sosyo- ekonomik düzeyi aracı değişken olarak bulunurken cinsiyetin aracı değişken olmadığı ifade edilmektedir. 17 yaşında düşük sosyo-ekonomik düzeyde ve şiddet içermeyen suçları olan ergenlerin, 15 yaşında anksiyete semptomları olduğu görülmüştür. Bunun üzerine araştırmacılar, suçluluk ve duygusal sorunların birbirinden bağımsız gelişemeyeceğini ve aynı anda incelenmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Erdoğdu (2005) tarafından suça yönlendirilmiş 50 çocuk ve suça yönlendirilmemiş 50 çocuğun ailesel faktörleri ve saldırgan davranışlarını karşılaştırmayı amaçlayan araştırmanın sonucunda, suça yönlendirilen çocukların daha sağlıksız aile ortamlarına sahip oldukları ve daha yüksek saldırganlık puanına sahip oldukları bildirilmiştir.

Sökmen (2017) tarafından yapılan araştırmada ergenlerde bağımlılık durumunun empati eğilimi ve saldırganlık davranışı üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Araştırma bağımlılık merkezinde 3 ay yatılı tedavi gören 14-17 yaş arası 50 bağımlı genç ve 14-17 yaş arası sağlıklı katılımcılarla gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre; bağımlı olmayan katılımcıların empati eğilimi, bağımlı katılımcılardan yüksek olarak bulunmuştur. Bağımlı katılımcıların fiziksel saldırganlıkları ve düşmanlıkları bağımlı olmayan katılımcılardan yüksek; sözel saldırganlıkları, öfkeleri ve dolaylı saldırganlıkları düşük olduğu bulgulanmıştır. Bağımlı grupta fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke, düşmanlık ve dolaylı saldırganlık ile empati eğilimi arasında tümü ters yönlü olup, genellikle zayıf düzeyde anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Bağımlı olmayan grupta öfke ile empati eğilimi arasında zayıf düzeyde negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, düşmanlık ve dolaylı saldırganlık ile empati eğilimi arasında anlamlı ilişki olmadığı görülmüştür.

Ünal (2018) lise öğrencilerinde görülen davranış problemleri ve yaşam doyumunun algılanan anne baba tutumu tarafından cinsiyete bağlı olarak değişip değişmediğini incelemek amacıyla, 9-12. sınıflar arasında öğrenim gören 396 kız, 210 erkek öğrenci ile araştırmayı gerçekleştirmiştir. Araştırmada kız öğrenciler erkek öğrencilerden daha fazla içselleştirme problemleri yaşarken, erkek öğrencilerin daha fazla dışsallaştırma problemleri yaşadığı bilgisine ulaşılmıştır. Kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha fazla yaşam doyumuna sahip olduğu ifade edilmektedir.

Yapılan yurt içi araştırmalar incelendiğinde saldırganlığın çeşitli davranış problemlerinin sonucunda ortaya çıktığı, duygusal- davranışsal sorunların sarmal bir yapıda bir arada gelişebileceği ve bireyin uyumunu önemli derecede etkileyebileceği, duygusal sorunların kızlarda daha fazla görülürken davranışsal sorunların erkeklerde daha fazla görüldüğü sonucuna varılmıştır.

BÖLÜM III

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, evreni, örneklemi, veri toplama araçları, verilerin toplanma süreci veri toplama araçlarının geçerlilik ve güvenirlik çalışması, verilerin analizi hakkında bilgi verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, lise öğrencilerinin reaktif-proaktif saldırganlığını yordamada kişilik özellikleri ve duygusal-davranışsal sorunların rolünü anlamaya yönelik ilişkisel tarama türünde betimsel bir araştırmadır. Araştırmanın bağımlı değişkeni reaktif-proaktif saldırganlık, bağımsız değişkenleri ise kişilik özellikleri(duygusal denge, deneyime açıklık, sorumluluk, uyumluluk, dışadönüklük) ve duygusal- davranışsal sorunlardır (içselleştirilmiş ve dışsallaştırılmış davranışlar).

3.2. Araştırma Grubu

Araştırmanın çalışma evrenini Mersin ili Tarsus ilçesine bağlı 9, 10, 11 ve 12. sınıflarda 2017-2018 eğitim-öğretim yılında öğrenim gören lise öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu ise Tarsus ilçesinde yer alan Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı yedi farklı lisede öğrenim gören 559'u (%56,4) kız, 432' si (% 43,6) erkek toplam 991 öğrenci oluşturmaktadır. Öğrenciler 14-19 yaş grubunda olup yaş ortalamaları 16.05'dir (Ss=1.19).

Tablo 1

Öğrencilerin Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımları

Sınıf Düzeyi	f	%
9. Sınıf	286	28.9
10. Sınıf	272	27.4
11.Sınıf	224	22.6
12. Sınıf	209	21.1

Tablo 1'de görüldüğü gibi öğrencilerin 286'sı (%28.9) 9.sınıf, 272'si (%27.4) 10.sınıf, 224'ü (%22.6) 11.sınıf ve 209'u (%21.1) 12.sınıfa devam etmektedir.

Öğrencilerin anne-babalarının öğrenim durumlarına ilişkin bilgiler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2

Öğrencilerin Anne Babaların Eğitim Durumuna Göre Dağılımı ve Yüzdeleri

Öğrenim Düzeyi	Anne		Baba	
	f	%	f	%
Okur-yazar değil	107	10.8	13	1.3
İlkokul mezunu	479	48.3	416	42
Ortaokul mezunu	203	20.5	245	24.7
Lise mezunu	168	17	228	23
Üniversite mezunu	26	2.6	80	8.1
Lisansüstü	2	0.2	2	0.2
Belirtmemiş	6	0,6	7	0.7
Toplam	991	100	991	100

Araştırmaya katılan öğrencilerin annelerinin %48.3'ü ilkokul mezunudur ve ilkokul mezunu anneye sahip olan öğrenciler araştırmanın en büyük yüzdesini oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin annelerinin yalnızca %2.6'sı yüksekokul ve ya üniversite mezunu, %0.2'si ise lisansüstü ve ya doktora mezunudur. Araştırmaya katılan öğrencilerinin babalarının %42'sinin ilkokul mezunudur ve ilkokul mezunu babalar dağılımın en geniş yüzdesini oluşturmaktadır. Öğrencilerin babalarının %8.1'i yüksekokul ve ya üniversite mezunu, % 0.2'si ise lisansüstü ve ya doktora mezunudur. Dağılımı oluşturan babaların annelere göre daha yüksek eğitim düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca araştırmaya katılan öğrencilerin ailelerinin aylık gelir durumu %50.9'u (n=504) 2000 tl ve altı, %34.6'sı (n=343) 2001 ve 4000 tl arası, %5.7'si (n=56) 4001 ve 6000 tl arası, %2.3'ü ise (n=23) 6000 tl ve üstü gelir düzeyine sahip oldukları görülmüştür.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplamak amacıyla Kişisel Bilgi Formu, Raine ve arkadaşları (2006) tarafından geliştirilen Türkçeye uyarlama çalışması Cenkseven-Önder, Avcı ve

Çolakkadıoğlu (2016) tarafından yapılan Reaktif-Proaktif Saldırganlık Ölçeği, Verlmuts ve Geris (2005) tarafından geliştirilen Türkçe'ye uyarlama çalışmaları Morsünbül (2014) tarafından yapılan Hızlı Büyük Beşli Kişilik Testi ve Achenbach ve Edelbrock tarafından geliştirilen, geçerlik ve güvenirlik çalışmaları Erol ve Şimşek (2000) ile Dümenci ve arkadaşları tarafından (2004) yapılmış olan 11-18 Yaş Gençler için Kendini Değerlendirme Ölçeği (YSR/11-18) kullanılmıştır.

3.3.1. Reaktif-Proaktif Saldırganlık Ölçeği

Raine ve arkadaşları (2006) tarafından geliştirilen Reaktif-Proaktif Saldırganlık Ölçeği'nin 11 maddesi reaktif saldırganlık, 12 maddesi ise proaktif saldırganlık boyutunu değerlendirmek üzere toplam 23 maddeden oluşur. Ölçek 3'lü likert tipi bir ölçektir. Puanlar 0-1-2 olarak verilmektedir. Ölçek reaktif-proaktif saldırganlık içeriği dışında, hem sözel hem de fiziksel saldırganlığı da ele alan maddelerden oluşup saldırganlığın durumsal ve nedensel boyutunu da içermektedir. Ölçekten alınan yüksek puanlar saldırganlık eğiliminin de yüksek olduğu anlamına gelir. Ölçekte yer alan (2, 4, 6, 9, 10, 12, 15, 17, 18, 20, 21, 23) maddeler proaktif saldırganlığı, (1, 3, 5, 7, 8, 11, 13, 14, 16, 19, 22) maddeler ise reaktif saldırganlık boyutunu ölçmektedir. Reaktif ve proaktif ölçeklerinden elde edilen puanlar ise toplam saldırganlık puanını vermektedir. Ölçeğin orijinal formunun doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre iki faktörlü reaktif-proaktif saldırganlık tek faktörlü genel saldırganlık modeline kıyasla daha uygun bir model görünümündedir. Ayrıca iki faktörlü saldırganlık genel saldırganlık modeline göre daha kapsamlı bilgiler vermektedir. Ölçek bütün örneklemlerde .05'in altında ve uyum indekslerinde .90'nın üzerinde olarak çok iyi bir uyum betimlemektedir. Maddelerin toplam puanın korelasyonları proaktif saldırganlık için .41- .57', reaktif saldırganlık için .45'- .58'e ve toplam ölçek için ise .41- .60 arasında değişmektedir. Saldırganlık türleri arasındaki toplam korelasyon değeri ise .67'dir. Ölçeğin iç tutarlılık puanı .92 olarak bulunmuştur (Raine ve ark., 2006).

Reaktif-Proaktif Saldırganlık Ölçeği'nin Türkçeye uyarlama çalışması Cenkseven-Önder, Avcı ve Çolakkadıoğlu (2016) tarafından yapılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Adana'da öğrenim gören 278 ortaokul öğrencisi ve Hatay'da öğrenim gören 485 lise öğrencisi olmak üzere toplam 763 öğrenci oluşturmuştur. Çalışmada ölçeğin hem ortaokul hem de lise öğrencileri hem de öğrencilerin tamamı için güvenirlik geçerlik çalışmaları yapılmıştır. Ortaokul öğrencileri için iç tutarlılık katsayıları ölçeğin toplamı, reaktif saldırganlık ve proaktif saldırganlık alt ölçekleri için

sırasıyla, .90, .86 ve .86'dır. Lise çalışma grubu için ise genel saldırganlık puanı için .86; proaktif saldırganlık için .81; reaktif saldırganlık için .83 olduğu saptanmıştır. Genel çalışma grubu için güvenirlik katsayısı incelendiğinde genel saldırganlık için .88 reaktif saldırganlık için .84 ve proaktif saldırganlık için de .84 olarak tespit edilmiştir. Hem ortaokul, hem de lise öğrencileri üzerinde yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonuçları Reaktif-Proaktif Saldırganlık Ölçeği'nin Türkçe formunun orijinal formda olduğu gibi iki faktörlü bir yapı sergilediğini göstermiştir. Sonuç olarak, Reaktif-Proaktif Saldırganlık Ölçeği'nin Türkçe formunun yeterli güvenirlik ve geçerlik değerlerine sahip olduğu görülmüştür.

3.3.2. Hızlı Büyük Beşli Kişilik Testi

Hızlı büyük beşli kişilik testi (HBBKT**)** kişilik özelliklerini ölçmek amacıyla Verlmuts ve Geris tarafından (2005), Goldberg'in ortaya koyduğu 100 sıfattan 30'u seçilerek geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlama çalışması ise Morsünbül (2014) tarafından yapılmıştır. Testte her bir kişilik özelliği 6 madde ile ölçülmektedir. Maddeler "tamamen doğru"dan (7 puan), "tamamen yanlış"a (1 puan) doğru sıralanan 7 derecelemeli bir değerlendirme ölçeği üzerinde işaretlenmektedir. Testteki 12 madde (2, 3, 4, 7, 9, 11, 13, 16, 21, 24, 26, 29) tersten kodlanmaktadır. Testte (5, 10, 15, 20, 22, 28) maddeleri ***uyumluluk*** boyutunu; (4, 9, 13, 18, 21, 26) maddeleri ***dışadönüklük*** boyutunu; (3, 8, 12, 7, 25, 27) maddeleri ***sorumluluk*** boyutunu; (2, 7, 11, 16, 24, 29) maddeleri ***duygusal denge*** boyutunu; (1, 6, 14, 19, 23, 30) maddeleri ise ***deneyime açıklık*** boyutunu değerlendirmektedir. Her bir alt ölçekten alınabilecek puanlar 6 ile 42 arasında değişmektedir.

Test geliştirme çalışmasında testin faktör yapısını belirlemek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi (DFA) kullanılmıştır. DFA sonuçları Beş faktörlü yapının doğrulandığını göstermiştir (CFI=0.96). Testin alt boyutları için Cronbach alfa değerleri dışadönüklük için 0.81, uyumluluk için 0.80, sorumluluk için 0.86, duygusal denge için 0.78 ve son olarak deneyime açıklık için 0.73 olarak bulunmuştur. Testin ölçüt bağıntılı geçerlilik çalışması için kişilik özelliklerinin, benlik kavramı belirginliği, depresyon, anksiyete ve yaşam doyumu ile olan ilişkilerine bakılmıştır. Testin ölçüt geçerliliği sonuçları, kişilik özelliklerinin anksiyete ve depresyon ile negatif yönde, benlik kavramı belirginliği ve yaşam doyumu ile pozitif yönde ilişkili olduğunu göstermiştir. Test-tekrar test güvenirliğini belirlemek amacıyla toplam 80 katılımcıya iki hafta ara ile ölçme aracı uygulanmıştır. Katılımcıların 40'ı lise öğrencisi (%60 kadın) ve 40'ı da

üniversite öğrencisidir (%55 kadın). Test-tekrar-test güvenirliği her bir boyut için uyumluluk(.73), dışadönüklük (.81), sorumluluk (.81), duygusal denge (.72), deneyime açıklık (.71) olarak bulunmuştur. Bu çalışmada bulunan güvenirlik katsayıları testin Türkçe versiyonunun güvenilir olduğunu göstermiştir.

3.3.3. 11-18 Yaş Gençler için Kendini Değerlendirme Ölçeği (YSR/11-18)

11-18 Yaş Grubu Gençler için Kendini Değerlendirme Ölçeği, bu yaş grubundaki gençlerin kendi verdikleri bilgiler doğrultusunda, sorun davranışlarını standart bir şekilde değerlendirmek amacı ile Achenbach ve Edelbrock tarafından geliştirilmiştir (Achenbach,1991). Ölçek, sorun davranışları ölçen 112 maddeden oluşmuştur. Sorun davranışları ölçen maddeler, son 6 ayda görülme sıklık derecesine göre "doğru değil" (0), "bazen ya da biraz doğru" (1), "çok ya da sıklıkla doğru" (2) şeklinde işaretlenmekte ve maddeler çeşitli alt ölçeklerde gruplandırılmaktadır. Maddelerin toplamından, İçe Yönelim ve Dışa Yönelim olarak adlandırılan, iki ayrı davranış belirti puanı elde edilmektedir. İçe Yönelim Grubunu; Sosyal İçe Dönüklük, Somatik Sorunlar, Anksiyete / Depresyon alt ölçekleri, Dışa Yönelim Grubunu ise Suça Yönelik Davranışlar, Saldırgan Davranışlar alt ölçekleri puanlarının toplamı vermektedir. Ölçekte yer alan, Sosyal Sorunlar, Düşünce Sorunları ve Dikkat Sorunları alt ölçekleri, bu iki ana problem grubu içinde yer almasalar dahi, Toplam Problem puanı bütün bu alt testlerin toplamından elde edilir. Ayrıca, yalnızca erkekler için puanlanan Yıkıcı Davranışlar alt ölçeği vardır. Ölçek, T puanına dönüştürülmüş standart puanlarla değerlendirilmektedir. Tüm puanlamalarda yüksek puan, sorun davranışın büyüklüğünü göstermektedir.

Ölçeğin Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Erol ve arkadaşları (Erol, Kılıç, Ulusoy, Keçeci ve Şimşek 1998, s.26) tarafından yapılmıştır. 11- 18 Yaş Grubu Gençler İçin Kendini Değerlendirme Ölçeğindeki maddeler ayrı ayrı çevrilerek çeviriler karşılatırılmış, benzerlik ve farklılıklar gözden geçirilmiştir. Daha sonra ölçek bir Türk dil bilimci tarafından gözden geçirilerek Türkçe ifadelerde bazı düzeltmeler yapılmıştır. Ölçek 15 gence uygulanarak anlaşılırlığı test edilmiştir. Test- tekrar-test güvenirliği ölçeğin bir hafta ara ile 60 gence iki kez uygulanması ile hesaplanmıştır. Tutarlılığı, Erol ve arkadaşlarının (1998) çalışmasının örneklemini oluşturan 2206 gencin puanları üzerinde elde edilen Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayıları ile hesaplanmıştır. Değerler, İçselletirme Sorunlarında .80, Dışsallaştırma Sorunlarında .81 ve Toplam Problemde .89 olarak hesaplanmıtır. İl, ilçe ve köyde ölçeğin iç tutarlılığını belirlemek

üzere çocukların puanları üzerinden Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayıları hesaplanmıştır. Toplam Problem alt ölçeği sonuçları il merkezinde .89, ilçede .88, köyde .89 olarak bulunmuştur. Tüm bu sonuçlar ölçeğin iç tutarlılığının, test-tekrar-test korelasyonunun yüksek olduğunu ve ele alınan cinsiyet ve yaş grupları ile il, ilçe ve köylerde ölçeğin güvenilir olarak kullanılabildiğini göstermektedir (Achenbach,1991; Erol, 1997; Akt: Çekici, 2003).

3.3.4. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmada örneklem hakkında bilgiler edinebilmek için araştırmacı tarafından geliştirilen kişisel bilgi formu (Ek 1) kullanılmıştır. Kişisel bilgi formunda öğrencilere ait yaş, cinsiyet, sınıf, ebeveyn öğrenim durumu, ebeveyn sosyo- ekonomik düzeyi, anne baba öz- üvey, sağ-ölü, birlikte- ayrı şeklinde demografik bilgilere ulaşmaya yönelik sorular bulunmaktadır.

3.4. Verilerin Toplanması

Araştırmayı gerçekleştirebilmek için ilk olarak yasal izin alma işlemleri gerçekleştirilmiştir. Veri toplama işlemlerine başlanmadan önce belirlenen okulların idarecilerine yapılacak çalışmaya yönelik gerekli bilgiler verilmiş ve okul psikolojik danışmanları ile yapılan ön görüşmelerden sonra okullarda hangi gün uygulama yapılacağı kararlaştırılmıştır. Araştırmacı tarafından uygulama, belirlenen günlerde ve belirlenen ders saatlerinde yapılmıştır. Uygulama sırasında öğrencilere soruların içten ve samimi cevaplanmasının önemi vurgulanmıştır. Ölçeklerin uygulama süresi ortalama 50 dakika sürmüştür.

3.5. Verilerin Analizi

Toplanılan verilere öncelikle kayıp değerler ve uç değerler ile ilgili sorunların giderilmesi amacıyla temel analizler yapılmıştır. Daha sonra değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla kullanılacak olan korelasyon analizinin uygulanabilmesi için gerekli olan normallik sayıltısının karşılanıp karşılanmadığı incelenmiştir. Bir ölçekten elde edilen puanların normal dağılım gösterip göstermediğinin incelenmesinde çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Bunlardan bazıları çarpıklık ve basıklık katsayısı, z istatistiği (çarpıklık ve basıklık katsayısının standart hatasına bölünmesi ile elde edilen değer), aritmetik ortalama, ortanca ve mod gibi betimsel istatistiklerin kullanılması, puanlara ait grafiklerin (histogram, gövde yaprak diyagramı, kutu çizgi grafiği, normal

Q-Q grafiği) incelenmesi olarak sıralanabilir. Bu araştırmada kullanılan ölçeklere ait normallik dağılımları çarpıklık ve basıklık katsayısı ve aritmetik ortalama, ortanca ve mod gibi betimsel istatistikler yardımıyla incelenmiştir. Araştırmada kullanılan ölçeklere ait değerler Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3

Öğrencilerin Reaktif-Proaktif Saldırganlık Ölçeği, Hızlı Büyük Beşli Kişilik Testi ve 11-18 Yaş Gençler İçin Kendini Değerlendirme Ölçeği'nden Aldıkları Puanların Çarpıklık ve Basıklık Katsayısına İlişkin Değerler

Ölçekler	$\bar{x}$	Ort	Mod	Çarp.	Bas.
Reaktif Saldırganlık	7.25	7	5	.45	.053
Proaktif Saldırganlık	.89	0	0	2.1	5.7
Toplam Saldırganlık	8.14	8	5	.67	.43
Uyumluluk	33.93	35	36	-.69	.37
Dışadönüklük	24.66	25	27	-.02	-.51
Sorumluluk	28.41	28	25	-.16	-.34
Denge	25.07	25	25	.04	-.39
Açıklık	29.91	30	32	-.24	-.02
İçselleştirme	18.29	17	19	.59	.18
Dışsallaştırma	3.06	3	2.830	-.05	.25

Yapılan ilk analizlerde proaktif saldırganlık ve dışsallaştırma sorunları değişkenlerinin normallik sayıltılarını karşılamadığı anlaşıldığından bu değişkenlere logaritmik dönüşüm uygulanmıştır. Bir dağılımın normal olarak kabul edilmesi için aritmetik ortalama, ortanca ve mod gibi betimsel istatistiklerin eşit olması gerekmektedir. Bununla birlikte bu değerlerin birbirine yakın olması dağılımın normalden aşırı uzaklaşmadığının bir ölçüsü olarak alınabilir (Büyüköztürk, 2016). Tablo 3 incelendiğinde Proaktif Saldırganlık alt ölçeğine ait değerler dışındaki bütün değerlerin normal dağılım incelemelerinde kullanılan kriter olan birbirine yakınlık kriterini karşıladığı görünmektedir. Bir diğer yöntem ise çarpıklık ve basıklık katsayılarının incelenmesidir. Bu yöntemde ise çarpıklık ve basıklık katsayılarının +1 ile –1 sınırları arasında olması puanların birbirinden aşırı sapmadığının göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Büyüköztürk, 2016). Tablo 3 incelendiğinde Proaktif Saldırganlık alt ölçeğine ilişkin değerler dışındaki bütün değerlerin bu kriterleri karşıladığı görülmektedir. Bu nedenle Proaktif Saldırganlık alt ölçeği dışındaki ölçeklerin normal dağılımı gösterir nitelikte olması nedeniyle; araştırmada değişkenler

arasındaki ilişki incelenirken reaktif saldırganlık ile ilgili analizlerde Pearson Çarpım Moment Korelasyon Katsayıları, proaktif saldırganlık ile ilgili analizlerde ise Sperman Brown Sıra Farkları korelasyon katsayısı kullanılmıştır.

Ergenlerde reaktif ve proaktif saldırganlığı kişilik özellikleri (duygusal denge, dışadönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk ve sorumluluk) ve içselleştirme ve dışsallaştırma sorunlarını ne oranda yordadığını belirlemek amacıyla Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi kullanılmıştır. Regresyon analizleri yapılmadan önce veri setinin doğrusal regresyon analizinin çok değişkenli normallik ve doğrusallık sayıltılarını karşılayıp karşılamadığı incelenmiş, veri setinin regresyon analizinin sayıltılarını karşıladığı görülmüştür. Daha sonra tolerans, varyans şişme değerleri (VIF) ve durum indeksleri (CI) incelenmiş ve çoklu eş doğrusallık (multicollinearity) problemi olmadığı anlaşıldıktan sonra analizler yapılmıştır.

BÖLÜM IV

BULGULAR

Bu bölümde verilerin istatiksel analizleri sonucunda oluşan bulgulara araştırma soruları doğrultusunda aşağıda yer verilmiştir.

4.1. Reaktif-Proaktif Saldırganlık ile Kişilik Özellikleri ve Duygusal-Davranışsal Sorunlar Arasındaki İlişkiler

Ergenlerde reaktif ve proaktif saldırganlık ile kişilik özellikleri (duygusal denge, dışadönüklük, gelişime açıklık, uyumluluk ve sorumluluk), duygusal ve davranışsal sorunlar arasında anlamlı bir ilişkinin var olup olmadığını test etmek amacıyla öğrencilerin aldıkları puanlar arasındaki korelasyon değerleri incelenmiştir. Öğrencilerin Hızlı Büyük Beşli Kişilik Testi, Reaktif- Proaktif Saldırganlık Ölçeği ve 11-18 Yaş Gençler İçin Kendini Değerlendirme Ölçeği'nden aldıkları puanlara ilişkin korelasyon değerleri Tablo 4' de sunulmuştur.

Tablo 4

Öğrencilerin Reaktif-Proaktif Saldırganlık Ölçeği, Hızlı Büyük Beşli Kişilik Testi ve, 11-18 Yaş Gençler İçin Kendini Değerlendirme Ölçeği'nden Aldıkları Puanlar Arasındaki Korelasyon Katsayısına İlişkin Değerler

	Proaktif	Reaktif	Toplam	Uyumluluk	Dışadönüklük	Sorumluluk	Denge	Açıklık	İçselleştirme	Dışsallaştırma
Proaktif Saldırganlık	-	.47**	.64**	-.09**	.07**	-.20**	-.14**	.07*	.21**	.48**
Reaktif Saldırganlık		-	.97**	-.12**	.06	-.23**	-.36**	.14**	.41**	.60**
Toplam Saldırganlık			-	-.13**	.08*	-.25**	-.33**	.14**	.39**	.64**
Uyumluluk				-	.08*	.34**	.05	.43**	-.12**	-.18**
Dışadönüklük					-	-.11**	.41**	.16**	-.27**	.08**
Sorumluluk						-	.08*	.23**	-.17**	-.30**
Denge							-	-.02	-.55**	-.33**
Açıklık								-	-.01	.08*
İçselleştirme									-	.53**
Dışsallaştırma										-
Ort.	.89	7.25	8.14	33.9	24.7	28.4	25.1	29.9	18.3	3.1
Ss	1.3	3.7	4.5	5.09	7.5	6.8	6.7	5.8	9.6	1.02

** p<.01 *p<.05

Tablo 4 incelendiğinde toplam saldırganlıkta; dışsallaştırma problemleri (r=.64), içselleştirme problemleri (r=.39), deneyime açıklık (r=.14), dışadönüklük (r=.08) ile pozitif yönde anlamlı ilişki bulunurken; duygusal denge (r=-.33), sorumluluk (r=-.25) ve uyumluluk (r=-.13) arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Reaktif saldırganlığın dışadönüklük ile anlamlı ilişki göstermediği görülmektedir. Bununla beraber reaktif saldırganlığın dışsallaştırma problemleri (r=.60) , içselleştirme sorunları (r=.41) ve deneyime açıklık (r=.14) arasında pozitif yönde anlamlı; duygusal denge (r=-.36), sorumluluk (r=-.23) ve uyumluluk (r=-.12) arasında negatif yönde anlamlı korelasyonlara sahip olduğu görülmektedir. Proaktif saldırganlıkta; dışsallaştırma sorunları (r=.48), içselleştirme sorunları (r=.21) , deneyime açıklık (r=.07) ve dışadönüklük (r=.07) arasında pozitif yönde anlamlı; sorumluluk (r=-.20) , duygusal denge (r=-.14) ve uyumluluk (r=-.09) arasında negatif yönde anlamlı korelasyonlara sahiptir.

4.2. Ergenlerde Reaktif-Proaktif Saldırganlığın Yordayıcısı Olarak Kişilik Özellikleri ve Duygusal-Davranışsal Sorunlara İlişkin Bulgular

4.2.1. Ergenlerde Toplam Saldırganlığın Yordayıcısı Olarak Kişilik Özellikleri ve Duygusal-Davranışsal Sorunlara İlişkin Bulgular

Ergenlerin saldırganlıklarının, kişilik özellikleri(duygusal denge, dışadönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk ve sorumluluk), içselleştirme sorunları ve dışsallaştırma sorunları tarafından ne oranda yordandığını belirlemek için regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi sonuçları Tablo 5' te yer almaktadır.

Tablo 5

Saldırganlığın (toplam puan) Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonucu

Değişken	B	Standart Hata B	β	T	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	6.270	1.086	-	5.77	.000	-	-
Uyumluluk	-.054	.024	-.06	-2.21	.028	-.128	-.070
Dışadönüklük	.049	.017	.08	2.9	.004	.077	.092
Sorumluluk	-.052	.017	-.08	-2.96	.003	-.248	-.094
Denge	-.127	.020	-.19	-6.31	.000	-.330	-.197
Açıklık	.105	.021	.13	4.96	.000	.136	.156
İçselleştirme	.010	.015	.02	.69	.486	.386	.022
Dışsallaştırma	.368	.021	.52	17.53	.000	.637	.488

R=.67 ΔR^2=.45
F(7, 983)=116.99 p=.000

Tablo 5 incelendiğinde uyumluluk, dışadönüklük, sorumluluk, duygusal denge, deneyime açıklık, içselleştirme problemleri ve dışsallaştırma problemleri ergenlerin toplam saldırganlık düzeylerini anlamlı düzeyde açıkladığı görülmektedir (ΔR^2=.45, p<.001). Bu yedi değişken birlikte, saldırganlığın toplam varyansının %45'ini açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına göre, yordayıcı değişkenlerin toplam saldırganlık puanı üzerindeki göreli önem sırası; dışsallaştırma sorunları (ß=.52), duygusal denge (ß=-.19), deneyime açıklık (ß=.13), dışadönüklük (ß=.08), sorumluluk (ß=-.08), uyumluluk (ß=-.06), ve içselleştirme sorunları (ß=.02) şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise dışsallaştırma problemleri (t=17.53, p<.01), duygusal denge (t=-6.31, p<.001) ,deneyime açıklık (t=4.96, p<.001), sorumluluk (t= -2.96, p<.01),dışadönüklük (t=2.9, p<.01), uyumluluk (t=-2.21, p<.05) toplam saldırganlığın anlamlı yordayıcıları olduğu görülmüştür. Bununla birlikte içselleştirme problemlerinin (t=.69, p>.05) toplam saldırganlığın anlamlı yordayıcısı olmadığı anlaşılmaktadır.

4.2.2. Ergenlerde Reaktif Saldırganlığın Yordayıcısı Olarak Kişilik Özellikleri ve Duygusal-Davranışsal Sorunlara İlişkin Bulgular

Ergenlerde reaktif saldırganlığın; kişilik özellikleri (duygusal denge, dışadönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk ve sorumluluk), içselleştirme ve dışsallaştırma sorunları tarafından ne oranda yordandığını belirlemek için regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi sonucu Tablo 6' da sunulmuştur.

Tablo 6

Reaktif Saldırganlığın Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi

Değişken	B	Standart Hata B	β	T	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	5.801	.927	-	6.26	.000	-	-
Uyumluluk	-.046	.021	-.06	-2.18	.029	-.118	-.07
Dışadönüklük	.047	.014	.10	3.27	.001	.059	.104
Sorumluluk	-.039	.015	-.07	-2.59	.01	-.231	-.082
Denge	-.119	.017	-.22	-6.91	.000	-.355	-.215
Açıklık	.089	.018	.14	4.97	.000	.14	.157
İçselleştirme	.028	.013	.07	2.19	.029	.407	.070
Dışsallaştırma	.262	.018	.45	14.64	.000	.596	.423
R=.65	ΔR^2=.42						
F(7, 983)=102.02	p=.000						

Tablo 6 incelendiğinde uyumluluk, dışadönüklük, sorumluluk, duygusal denge, deneyime açıklık, içselleştirme sorunları ve dışsallaştırma sorunları ergenlerin reaktif

saldırganlık düzeylerini anlamlı düzeyde açıkladığı görülmektedir (ΔR^2=.42, p<.001). Bu yedi değişken birlikte, reaktif saldırganlığın toplam varyansının %42'sini açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına göre, yordayıcı değişkenlerin reaktif saldırganlık üzerindeki göreli önem sırası; dışsallaştırma sorunları (ß= .45), duygusal denge (ß=-.22), deneyime açıklık (ß=.14), dışadönüklük (ß=.10), içselleştirme sorunları (ß=.07), sorumluluk (ß=-.07) ve uyumluluk (ß=-.06) şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise dışsallaştırma sorunları (t=14.64, p<.001), duygusal denge (t=-6.91, p<.001), deneyime açıklık (t=4.97, p<.001), dışadönüklük (t=3.27, p<.01), sorumluluk (t=-2.59, p<.01), içselleştirme sorunları (t=2.19, p<.05) ve uyumluluğun (t= -2,18, p<.05) anlamlı yordayıcılar olduğu görülmüştür.

4.2.3. Ergenlerde Proaktif Saldırganlığın Yordayıcısı Olarak Kişilik Özellikleri ve Duygusal-Davranışsal Sorunlara İlişkin Bulgular

Ergenlerde proaktif saldırganlığın; kişilik özellikleri (duygusal denge, dışadönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk ve sorumluluk), içselleştirme ve dışsallaştırma sorunları tarafından ne oranda yordandığını belirlemek için regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi sonucu Tablo 7' de sunulmuştur.

Tablo 7

Proaktif Saldırganlığın Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonucu

Değişken	B	Standart Hata B	β	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	.469	.370	-	1.27	.205	-	-
Uyumluluk	-.008	.008	-.03	-1.00	.318	-.104	-.032
Dışadönüklük	.002	.006	.01	.29	.773	.095	.009
Sorumluluk	-.013	.006	-.07	-2.20	.028	-.195	-.070
Denge	.008	.007	.04	1.21	.227	-.125	-.038
Açıklık	.015	.007	.07	2.11	.035	.07	.067
İçselleştirme	-.017	.005	-.13	-3.44	.001	.166	-.109
Dışsallaştırma	.095	.007	.46	14.80	.000	.491	.427

R=.51 ΔR^2=.26

F(7, 983)=48.81 p=.000

Tablo 7 incelendiğinde uyumluluk, dışadönüklük, sorumluluk, duyusal denge, deneyime açıklık, içselleştirme sorunları ve dışsallaştırma sorunları ergenlerin proaktif saldırganlık düzeylerini anlamlı düzeyde açıkladığı görülmektedir (ΔR^2=.26, p<.001).

Bu yedi değişken birlikte, proaktif saldırganlığın toplam varyansının %26'sını açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına göre, yordayıcı değişkenlerin proaktif saldırganlık üzerindeki göreli önem sırası; dışsallaştırma sorunları (ß=.46), içselleştirme sorunları (ß=-.13), sorumluluk (ß=-.07), deneyime açıklık (ß=.07), duygusal denge (ß=.04) , uyumluluk (ß=-.03) ve dışadönüklük (ß=.01) şeklindedir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise dışsallaştırma sorunları (t=14.80, p<.001), içselleştirme sorunları (t=-3.44, p<.01) sorumluluk (t= -2.20, p<.05) ve deneyime açıklığın (t=2.112, p<.05) anlamlı yordayıcılar olduğu görülmüştür. Bununla birlikte uyumluluk (t= -1.00, p>.05), dışadönüklük (t=.29, p>.05) ve duygusal denge (t=1.208, p>.05) değişkenlerinin proaktif saldırganlığın anlamlı yordayıcıları olmadığı anlaşılmaktadır.

BÖLÜM V

TARTIŞMA VE YORUM

Bu bölümde ergenlerde reaktif- proaktif saldırganlığı yordamada kişilik özellikleri, duygusal denge, dışadönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk ve sorumluluk) ve duygusal-davranışsal sorunların (içselleştirilmiş-dışsallaştırılmış davranış sorunları) rolü elde edilen bulgularla araştırma amaçları doğrultusunda tartışılmış ve yorumlanmıştır.

5.1. Reaktif-Proaktif Saldırganlık ile Kişilik Özellikleri ve Duygusal-Davranışsal Sorunlara İlişkin Tartışma ve Yorum

Ergenlerde ilk olarak reaktif-proaktif toplam saldırganlık puanıyla içselleştirme-dışsallaştırma sorunları arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırma sonucuna göre dışsallaştırma sorunları ve içselleştirme sorunları ile toplam saldırganlık puanı arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. Bir başka ifadeyle içselleştirme ve dışsallaştırılma sorunları arttıkça toplam saldırganlık puanı da artmaktadır. Toplam saldırganlık puanı ile kişilik özelliklerinin ilişkisine baktığımızda; toplam saldırganlıkla dışadönüklük ve deneyime açıklık arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler bulunurken; toplam saldırganlıkla sorumluluk, duygusal denge ve uyumluluk arasında anlamlı ve negatif yönde bir ilişki bulunmaktadır. Bireylerin dışadönük ve deneyime açık olma eğilimleri arttıkça saldırganlıkları artarken; uyumluluk, sorumlu ve duygusal açıdan dengeli hale geldiklerinde saldırganlıkları azalmaktadır.

Dışsallaştırma sorunları ve reaktif-proaktif toplam saldırganlık puanı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmaktadır. Araştırmanın bu bulgusuna yönelik benzer araştırmalara baktığımızda Sökmen (2017) madde bağımlılığının saldırganlık üzerindeki etkisini anlamak için 14-17 yaş arasındaki ergenlerle yaptığı çalışmasında madde bağımlılığının fiziksel saldırganlıkla ilişkili olduğunu bulmuştur. Bir başka çalışmada Erdoğdu (2005) suça yönlendirilmiş çocuklar ile suça yönlendirilmemiş çocukların ailesel faktörleri ve saldırgan davranışlarını karşılaştırmayı amaçlayan araştırması sonucunda, suça yönlendirilen çocukların daha sağlıksız bir aile ortamına ve daha yüksek saldırganlık puanına sahip olduklarını belirlemiştir. Bu araştırma sonucundan yola çıkarak dışsallaştırılmış davranış sorunlarının altında değişik risk faktörleri olsa da saldırgan tepkilerle ilişkili olduğu söylenebilir.

Araştırmanın bir diğer bulgusu olan toplam saldırganlık puanı arttıkça içselleştirme sorunlarının arttığı yönündedir. Fonteine ve arkadaşları (2019), 10-12 yaş arasında duygusal ve davranışsal sorunları olan çocukları, boylamsal bir çalışma yaparak 15 ve 17 yaşlarında suçluluk (şiddet içeren- içermeyen), anksiyete ve depresyon belirtileri için tekrar incelemişlerdir. Yapılan boylamsal araştırmada bulgular şiddet suçlarının ve depresyon belirtilerinin sarmal bir modelle gelişebileceğini göstermiştir. Çocuklukta yaşanan problemlerin ergenliğin ortasında depresyon belirtilerine yol açabileceği ifade edilmiştir. Araştırmanın bulgusundan yola çıkarak saldırganca ortaya çıkabilecek suç davranışları ile depresyon gibi içselleştirilmiş davranış sorunları birbiriyle ilişkili olduğunu söyleyebiliriz.

Saldırganlık toplam puanı ile kişilik özelikleri arasındaki ilişkilere baktığımızda bireylerin dışadönüklük ve deneyime açıklık eğilimleri arttıkça saldırganlığının arttığı görülmektedir. Araştırmamızın sonucu ile uyumlu olarak Smits ve Boeck (2006) tarafından sözel saldırganlık ve öfke arasında engelleme sistemlerinin rolü ile ilgili yaptıkları çalışmada, dışadönüklük arttıkça sözel saldırganlık üzerindeki engellemelerin azaldığını bulmuşlardır. Ayrıca Burger (2006) dışadönük bireylerin girişken olmalarının yanın da atılgan da olmalarından dolayı anında tepki gösterip ne hissettiklerini hiç düşünmeden belirtebileceklerini, sonunu düşünmeden söyledikleri ve anında yaptıkları davranışların problem yaratabileceğini belirtmiştir. Yapılan araştırmalarda saldırganlıkla deneyime açıklık ilişkisinin diğer boyutlara göre daha az ele alındığı görülür. Deneyime açıklık bazı araştırmalarda saldırganlıkla anlamlı ilişkisi olmadığı görülürken (Ulu, 2016) bazı çalışmalarda ise negatif yönde ilişkili olduğu görülmektedir (Yöyen, 2017). Toplam saldırganlık puanı ile sorumluluk, uyumluluk ve duygusal denge arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler olduğu bulunmuştur. Kişiliğin bu üç yönü saldırganlıkla en çok ilişkilendirilen boyutlar olduğu görülmektedir. Jones ve arkadaşları (2011) yaptıkları meta- analitik bir araştırmada beş faktör kişilik boyutlarının antisosyal ve saldırgan davranışlar üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Araştırma sonunda sorumluluk, uyumluluk ve nevrotikliğin saldırgan ve antisosyal davranışlarla ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır. Jensen-Campbell ve arkadaşları (2007) tarafından yapılan araştırmada sorumluluk boyutunun öfke ve saldırganlık arasında aracılık ettiğini bulmuşlardır. Gleason ve arkadaşları (2004) tarafından yapılan araştırmada sorumluluk ve uyumluluk boyutuyla dolaylı saldırganlık arasında ilişki bulunurken sadece uyumluluk kişilik boyutuyla doğrudan saldırganlık arasında ilişki bulunmuştur. Kişiliğin diğer alanları saldırganlıkla ilişkili olmadığı bulgulanmıştır.

Araştırmamızın bir diğer bulgusu reaktif saldırganlıkla dışsallaştırma ve içselleştirme problemleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu şeklindedir. Reaktif saldırganlığın kişilik özellikleriyle ilişkisine baktığımızda deneyime açıklıkla pozitif yönde anlamlı; sorumluluk, uyumluluk ve duygusal denge ile negatif yönde anlamlı ilişkisi olduğu görülmektedir. Yapılan araştırmalarda reaktif saldırganlığın yüksek sürekli öfke ve duygu düzenleme güçlüğü ile ilişkili olduğu (Raine ve ark., 2006) görülmüştür. Yani reaktif saldırganlığın öfke gibi kontrol edilemeyen çeşitli duygularla ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Coleman (1992) içselleştirilmiş davranış problemlerinin ilgili olduğu değişkenleri tanımlarken; kolayca kışkırtılabilen, aşırı duyarlı, değişken duygu durumu gibi kavramlarla ilişkili olduğunu ifade etmiştir. Bu anlamda hem reaktif saldırganlığın hem de içselleştirilmiş davranış sorunlarının duygusal kökenli olduğu ve birlikte ortaya çıkma ihtimalinin yüksek olduğu söylenebilir. Nitekim yapılan birçok araştırmada reaktif saldırganlıkla içselleştirilmiş davranış sorunlarının anlamlı ve pozitif yönde ilişkili olduğu görülmektedir (Card ve Little, 2006; Fite ve ark., 2014; Hubbard ve ark., 2001; Raine ve ark., 2006; Xu ve Zhang, 2008).

Araştırmada reaktif saldırganlığın dışsallaştırma sorunları ile pozitif yönde anlamlı ilişkide olduğu bulunmuştur. Araştırmanın bu bulgusuna destek olarak Rieffe ve arkadaşlarının (2016) yaptığı çalışma örnek verilebilir. Yaşları 9-13 arasında değişen çocuklarla gerçekleştirilen araştırmada reaktif saldırganlık ile benlik saygısı ve duygusal farkındalık arasında düşük düzeyde ilişki görülürken; reaktif saldırganlığın depresyon ve suç işleme ile yüksek düzeyde ilişkili olduğu bulunmuştur. Reaktif saldırganlık bu örnek araştırmada, yapılan araştırmada olduğu gibi hem içsel hem de dışsal sorunlarla bir arada olduğu görülmektedir. Oysa araştırmaların çoğu reaktif saldırganlığın içselleştirme sorunları ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Araştırma grubunda yer alan örneklemin ergenler olduğunu düşündüğümüzde ergenlik döneminde değişen duygu durumları iki davranış problemlerinin bir arada gerçekleşmesine sebep olmuş olabilir. Çeşitli dışsallaştırılmış sorunlar sergileyen bireyler çevrelerinde olumlu sosyal destek kaynağı bulamadıklarında dışsallaştırma sorunlarının, içselleştirme sorunları ile bir arada görülmesi olasıdır (Fontaine ve ark., 2019).

Reaktif saldırganlıkla kişilik özellikleri arasında ilişkiyi ele alındığında deneyime açıklıkla reaktif saldırganlık arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu görülür. Deneyime açık bireylerin tartışmaya açık yapıları (Bono ve ark., 2002) onları kurallar ve baskılar karşısında kışkırtabilir. Özellikle yenilikler denemeye açık olmaları,

kurallara uyma konusunda zorluk yaşamalarına, aileleri ve çeşitli otorite figürleri tarafından engellenmelerine sebep olabilir. Engellenmeler hoş olmayan duyguların ortaya çıkmasına ve reaktif saldırganlığa sebep olabilir. Ayrıca deneyime açıklık yeni şeyler deneme merakı olarak adlandırıldığında ergenlik dönemindeki birey için heyecan arama arzusu ile de ilişkilendirilebilir. Heyecan arama arzusu ve reaktif saldırganlığın bir arada gelişebileceği düşünülebilir. Yapılan araştırmalarda heyecan arama ve reaktif saldırganlık arasında ilişki olduğu görülür (Miller, Zeichner ve Wilson, 2012; Pérez Fuentes ve ark., 2016). Araştırmanın bir diğer bulgusu reaktif saldırganlıkla duygusal denge, uyumluluk ve sorumluluk arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler olduğu yönündedir. Miller ve Lynam (2006) yaptıkları araştırmada reaktif saldırganlıkla nevrotiklik arasında pozitif yönde uyumluluk ile negatif yönde anlamlı ilişki olduğunu bulmuşlardır. Sorumlu bireyler öz disiplini yüksek bireyler olarak tanımlanmaktadır (Hampson, 2012). Jensen-Campbell ve arkadaşları (2007), bilişsel ve davranışsal kontrol kapasiteleri yüksek olan sorumlu bireylerin engellenme durumlarıyla karşılaştıklarında öfke duygusunu daha iyi bastırabildiklerini ifade etmiştir. Reaktif saldırganlık modelinin engellenme durumlarında ortaya çıkan öfke gibi duygularla ilişkili olduğu (Raine ve ark., 2006) göz önünde bulundurulduğunda reaktif saldırganlıkla sorumluluk boyutunun negatif yönde ilişkili olması beklenen bir durum olarak yorumlanabilir. Koolen ve arkadaşları (2012) tarafından yapılan araştırmada sorumluluk ve uyumlulukla reaktif saldırganlık arasında anlamlı ve negatif yönde ilişki olduğu görülmektedir. Miller ve arkadaşları (2012) tarafından yapılan araştırmada reaktif saldırganlıkla; nevrotiklik, dışadönüklük, öfkeli düşmanlık, dürtüsellik, incinebilirlik, heyecan arama, duygular arasında anlamlı pozitif yönde ilişki görülürken uyumluluk, sorumluluk, kabiliyet, ihtiyatlı düşünme ve dürüstlük arasında anlamlı negatif yönde ilişki olduğu görülmüştür.

Proaktif saldırganlıkla dışsallaştırma ve içselleştirme sorunları arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. Yapılan birçok araştırma proaktif saldırganlığın özellikle dışsallaştırma sorunlarıyla ilgili olduğunu göstermektedir (Crick ve Dodge, 1996; Brenden ve Tremblay, 2002; Raine ve ark., 2006). Proaktif saldırganlıkla içselleştirme sorunları arasındaki ilişkiyi gösteren az sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Bunlardan bir tanesinde Connor ve arkadaşları (2003) erken yaşlardaki travmatik stresle proaktif saldırganlık arasında ilişki olduğunu bulmuşlardır.

Proaktif saldırganlıkla kişilik özellikleri arasındaki ilişkilere bakıldığında deneyime açıklık ve dışadönüklükle anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu

görülürken duygusal denge, sorumluluk ve uyumluluk arasında anlamlı ve negatif yönde bir ilişki olduğu görülür. Dışadönük bireyler arkadaş gruplarında popülerdir (Ozer ve Benet-Martínez, 2006). Bu bilgiyle paralel olarak proaktif saldırgan çocukların da akran ilişkilerinde bazı zorluklar yaşasalar da akranları tarafından çoğunlukla olumlu olarak değerlendirilmesi (Dodge ve Coie, 1987; Poulin ve Boivin, 1999) proaktif saldırganlıkla dışadönüklük arasındaki ilişkiyi destekler niteliktedir. Miller ve Lynam (2006) tarafından yapılan benzer bir çalışmada proaktif saldırganlığın nevrotiklik ve sorumluluk ve deneyime açıklıkla ilişkisi bulunmazken uyumlulukla ilişkili olduğu görülmektedir. Aynı çalışmada kişilik özellikleri alt boyutlarının proaktif saldırganlıkla ilişkileri incelenmiştir. Nevrotiklik boyutunda yer alan öfkeli düşmanlık, dürtüsellik proaktif saldırganlıkla anlamlı ve pozitif yönde ilişkili olduğu görülmektedir. Açıklık boyutunda değerlerle proaktif saldırganlık arasında negatif ilişki; dışadönüklük boyutunda sıcaklık ve pozitif duygularla negatif yönde ilişki; sorumluluk boyutunda yer alan ihtiyatlı düşünme ile negatif yönde ilişki; uyumluluk boyutunda yer alan dürüstlük, içtenlik, özgecilik, uyum, tevazu ve yumuşak başlılıkla negatif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmektedir. Saldırganlığın alt türleri ile kişilik özelliklerini ele alan araştırma sayısının çok az olduğu görülmüştür. Koolen ve arkadaşları (2012) tarafından yapılan araştırmada uyumsuzluk eğilimlerinin proaktif saldırganlıkla ilişkili olduğu bulunmuştur. Miller ve arkadaşları (2012) tarafından yapılan araştırmada proaktif saldırganlığın, kişiliğin beş temel boyutu ve alt boyutları arasındaki ilişkisine bakılığında uyumluluk, dürüstlük, özgecilik, uyum, alçak gönüllük, sorumluluk, kabiliyet, başarma çabası, etraflıca düşünme arasında negatif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmektedir.

5.2. Ergenlerde Saldırganlığın (Toplam) Yordayıcısı Olarak Kişilik Özellikleri ve Duygusal-Davranışsal Sorunlara İlişkin Tartışma ve Yorum

Araştırmada HBBKT'de yer alan beş kişilik boyutlarının ve Kendini Değerlendirme Ölçeği'nde yer alan içselleştirme- dışsallaştırma sorunlarının alt boyutlarının birlikte ergenlik döneminde bulunan lise öğrencilerinin reaktif-proaktif toplam saldırganlık puanlarını ne oranda yordadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Kişilik özellikleri, dışsallaştırma ve içselleştirme sorunlarının toplam saldırganlığın % 45'ini yordadığı görülmektedir. Yapılan regresyon analizi sonucuna göre; toplam saldırganlığın dışsallaştırma sorunları tarafından yordandığı görülmektedir. Kişilik özelliklerinden deneyime açıklık ve dışadönüklüğün artması toplam saldırganlıkta artışa

neden olurken; sorumluluğun, uyumluluğun ve duygusal dengenin azalması saldırganlığın artmasına neden olmaktadır.

Laghi ve arkadaşları (2013) dışsallaştırılmış davranış problemlerinin başkalarına ve ya fiziksel çevreye yönelik olumsuz eylemlerden oluştuğunu ifade ederken Austin ve Sciarra (2012) ise agresif, bozucu, yıkıcı, toplumun yasalarını ve kurallarını ihlal eden gözlemlenebilir antisosyal davranışlar olarak tanımlamaktadır. Auistin ve Sciara (2012) okuldan kaçma, yalan söyleme, çalma, yangın çıkarma gibi geniş bir çeşitlilikte gerçekleşebilen dışsallaştırılmış davranış sorunlarının açık ve örtük olmak üzere iki yolla sergilenebileceğini belirtmiştir. Auistin ve Sciara'ya göre (2012) dışsallaştırılmış davranış sorunları sözel ya da fiziksel eyleme dökülerek açık saldırganlık şeklinde gerçekleştirilebilir ya da yangın çıkarma gibi tahrip edici, kasıtlı ve gizlenerek yapılan etkileri sonradan görülen örtük antisosyal davranışlar şeklinde de gerçekleşebilir. Bu açıklamadan yola çıkarak saldırganlığın dışsallaştırılmış davranış sorunlarını sergilemenin bir yolu olduğu ve dışsallaştırılmış sorunların artması ile saldırganlığın da paralelinde artabileceği yorumu yapılabilir. Ayrıca dışsallaştırılmış davranış sorunlarına neden olan bireysel ya da çevresel risk faktörleri saldırganlığın sergilenmesi için de zemin oluşturmuş olabilir. Bu açıklamaya paralel olarak Connor ve arkadaşları (2003) alkol bağımlılığı, madde bağımlılığı ve yıkıcı davranış bozukluklarının (karşı gelme bozukluğu, dikkat eksikliği ve hiperaktivite, davranış sorunları) saldırganlık için birer risk faktörü olduğunu belirtmişlerdir.

Kişilik özelliklerinden sorumluluğun, duygusal dengenin ve uyumluluğun azalması toplam saldırganlığın artmasına sebep olduğu görülmektedir. Fiziksel, sözel ve dolaylı saldırganlıkla kişilik özelliklerinin ilişkisini ele alan benzer bir çalışmada Yöyen (2017) tüm kişilik özellikleri içinde sorumluluğun ve duygusal dengenin azalmasının saldırganlığın artışını yordadığını bulmuştur. Ulu (2016) tarafından yapılan araştırmada uyumluluk ve özdisiplin boyutlarının şiddet eğilimini negatif yönde yordadığı; gelişime açıklık boyutunun anlamlılık düzeyine sahip olmadığı, nevrotiklik ve dışadönüklük boyutlarının ise pozitif yönde yordadığı sonucuna ulaşmıştır. Sorumlu ve uyumlu olma öz düzenleme kavramının çekirdek bileşeni olan iki kişilik özelliği olarak tanımlanmaktadır (Jensen- Campbell ve ark., 2002). İnsanların davranışlarını düzenleyebilme yeterliliği anlamına gelen öz düzenleme kavramı saldırganlıkla da ilgili olduğu görülmektedir (White, Jarret ve Ollendick, 2012). Graziano, Jensen-Campbell ve Hair (1996), uyumluluk puanı düşük bireyleri; benmerkezci, saldırgan tavırları olan, rekabeti seven, kavgacı, huysuz olma eğiliminde olan kişiler olarak tanımlamışlardır.

Uyumluluk ise; bencil, uyumsuz eğilimleri kontrol etmek için gereken engelleyici süreçlerle ilgilidir (Ahadi ve Rothbart, 1994; akt: Koolen ve ark., 2012). Bir çocuk bireysel ve sosyal çıkarları arasında gerginlik yaşadığında, uyumluluk kişilik boyutu, başkaları ile olumlu ilişkiler kurma motivasyonu ile bencil eğilimlerin, sosyal kaygılar nedeniyle ortaya çıkmasını engeller. Bütün bu sebeplerle uyumlu bireyler olumsuz bir durumla karşı karşıya kaldıklarında öfke yaşasalar da , bu durumun saldırgan tepkilere yol açmadığı ifade edilmiştir (Jensen- Campbell ve ark., 2007). Ayrıca uyumlu bireylerin daha fazla empati kurmaları (Graziano, Habashi, Sheese ve Tobin, 2007) saldırgan tepkiler göstermelerini engelleyen bir diğer neden olabilir. Arslan, Hamarta ve Saygın (2010) problem çözümünde sorumluluk almayan bireylerin daha saldırgan davranışlar sergilediklerini bulmuşlardır. Bu anlamda davranışları üzerinde kontrolleri yüksek olan sorumlu bireylerin problemler karşısında da sorumluluk alarak alternatifler üretebileceği ve saldırganlığı sergileme eğilimlerinin azalacağı yorumu yapılabilir. Sorumlu bireylerle eşleştirilen bir alt düzey kişilik özelliği ise ihtiyatlı düşünmeleridir (Miller ve Lynam, 2003; Miller ve Lynam, 2006; Miller ve ark., 2012). Sorun karşısında sorumlu bireylerin aniden harekete geçmek yerine etraflıca düşünebilme özellikleri, saldırgan tepkilerin ortaya çıkmasını engelleyebileceği düşünülebilir. Sorumluluk boyutundan düşük puan alan bireylerin ahlaki ilkelerden mutlaka yoksun olmadıkları, ancak bunları uygulamada daha az titiz oldukları (Ehrler ve ark., 1999) ifade edilmiştir. Öz kontrol ve kısıtlamanın bulunmaması davranış bozukluğu ve madde kötüye kullanımı da dahil olmak üzere bir dizi önemli davranışsal sorunla ilişkilendirilmiştir (Wills ve Dishion, 2004). Sorumluluğu düşük bireylerin ahlaki ilkelerden yoksun olması, davranışları üzerinde kontrolleri düşük olduğu için çeşitli davranışsal sorunlara daha açık hale gelmeleri saldırganlığın ortaya çıkması için birer risk faktörü oluşturabileceği söylenebilir. Duygusal denge boyutundan alınan yüksek puanlar duygusal kararlılığa işaret ederken düşük puanlar ise nevrotikliğe işaret etmektedir. Nevrotik bireylerin özelliklerine baktığımızda mantıksız akıldışı inançlara sahip olmaya, dürtülerini daha az kontrol etmeye ve stresle daha az başa çıkmaya eğilimli olduklarını görürüz (Ehrler ve ark., 1999). Nevrotiklik özelliği, bazı bireylerin diğerlerinden daha fazla olumsuz düşünce ve duygu yaşamaya, duygusal olarak dengesiz ve güvensiz olmaya kronik eğilimidir. Duygusal olarak kararlı olanların aksine, daha nevrotik bireyler endişeli, karamsar, huzursuz ve depresif olma eğilimindedir (Hampson, 2012). Olumsuz duygulardan kaynaklanan dürtülere ve isteklere karşı zorluk anlamına gelen dürtüsellik, nevrotiklik üzerinde birinci derece

etkiye sahip olduğu ifade edilmektedir (Miller, Lynam ve Leukefeld, 2003). Çalışma grubunu oluşturan 14-19 yaş aralığındaki ergenler, içinde bulundukları geçiş döneminin de etkisi ile duygularını düzenlemekte zorlanmaları, daha dürtüsel hareket etmeleri, daha yoğun olumsuz duygulara sahip olma gibi nevrotik eğilimlerinin olması saldırgan davranışlara yöneltebilecek nedenler olarak yorumlanabilir. Deneyime açıklık; yeni fikirlere açık olma, geleneksel olmayan tutumlara sahip olma, etkili hayal gücüne sahip olma (Chamorro-Premuzic, 2011), sıra dışı olma, otoriteyi sorgulamaya istekli olma (Ehrler ve ark., 1999) gibi özelliklerle ilişkilendirilmiştir. Deneyime açık bireyler kendi duygu ve düşüncelerine odaklı olması, tartışmacı yapılarından dolayı kolayca tartışmaya girme eğilimlerinin yüksek olması (Bono ve ark., 2002) ve çatışma yaşadıklarında kaçmak yerine yüzleşmeyi tercih etmeleri (Antonioni, 1998) bireylerin karşılaştıkları olumsuz durumlarda saldırganlığı sergileyebilme ihtimallerinin nedeni olarak yorumlanabilir. Deneyime açık olan bireyler kurallar konusunda oldukça esnektir ve cinsiyet rollerini de reddederler (Saymaz, 2003). Çalışma grubunun ergenlerden oluştuğunu düşündüğümüzde, ailenin ve toplumun cinsiyet rollerine göre beklentileri, kurallara uyma konusundaki baskıları deneyime açık olan birey için aile ve toplumla daha fazla çatışma yaşamasına ve saldırganlığın çeşitli türlerini sergilemesine sebep olabilir. Araştırmada dışadönüklüğün artması toplam saldırganlık puanının artmasına neden olduğu görülmektedir. Araştırmanın bulgusu bazı çalışmalarla paralellik göstermektedir (Ulu, 2017). Çalışmaların bazılarında ise bizim bulgumuzun tersi yönünde düşüncelere rastlanır. Dışadönük bireyler sosyal, konuşkan, olumlu duygulara sahip, organizasyonları seven, (Chamorro-Premuzic, 2011) aktif, enerjik, şakacı (Ehrler, ve ark., 1999) ve arkadaş gruplarında popüler insanlar olarak tanımlanır (Ozer ve Benet-Martínez, 2006). Dışadönük bireylerin zorlu yaşam olayları ile karşılaştıklarında kişilerarası problem çözme gibi başa çıkma stratejilerini kullanma olasılıklarının daha yüksek olduğu (Carver ve Connor-Smith, 2010), öznel iyi oluş ve psikolojik iyi olma gibi olumlu duygular yaşamaya daha yatkın oldukları (Cenkseven ve Akbaş, 2007; Doğan, 2013) belirtilmiştir. Shiner (2000) dışadönük bireylerin sosyal durumlarda daha az dışadönük olan yaşıtlarından sosyal becerilerinin daha yüksek olduğunu bulmuştur. Jensen- Campbell ve arkadaşları (2007) ise dışadönük bireylerin olumsuz geribildirimle karşı karşıya kaldıklarında saldırgan olma ihtimallerinin daha düşük olduğunu söylemiştir. Genel anlamda dışadönük bireyler için yapılan yorumlara baktığımızda saldırganlığı sergileme olasılıklarının daha az olduğu düşünülebilir. Araştırma grubunun 14-19 yaş arasındaki ergenlerden oluştuğu göz önünde bulundurulduğunda ergenler için

akranlarıyla sosyalleşmek, onlar arasında popüler olmak, statü elde etmek önemli bir kazanım haline gelmektedir. Sosyal öğrenme kuramına göre davranışlar gözlem yoluyla kazanılır, pekiştirme yoluyla devam ettirilir (Geen, 2001). Burger (2006), dışadönük bireylerin ödüllere daha duyarlı olduğunu belirtmiştir. Arkadaş ortamında sosyal, popüler olmayı seven dışadönük ergenler kendilerini amaçlarına daha çok ulaştıracak ve popüler hale getirebilecek akran grupları seçebilir. Ergenin içinde bulunduğu akran grubu saldırgan davranışların onaylandığı bir grupsa ergende saldırganca davranışlar sergilemeyi arttıracaktır. Yine aynı şekilde aile ortamında saldırgan davranışların sergilenmesi ve onaylanması dışadönük eğilimleri olan bireylerin davranışlarını model alma yoluyla saldırganlık içeren tepkilerle şekillendirmesine ve bu tepkilerin kabul gördüğü sosyal çevrelere yönelmesine sebep olabilir. Nitekim Moberg (2001) açıklamaları destekleyecek şekilde, dışadönük bireylerin bu yönlerine değer verilip sosyal açıdan onaylandığı, olumlu sonuçların gerçekleştiği ortamlarda coşkulu enerjik olabileceği ve olumlu davranışlar sergilemeyi öğrenebileceğini ifade etmiştir.

5.2.1. Ergenlerde Reaktif Saldırganlığın Yordayıcısı Olarak Kişilik Özellikleri ve Duygusal-Davranışsal Sorunlara İlişkin Tartışma ve Yorum

Araştırmada HBBKT'de yer alan beş kişilik boyutlarının ve Kendini Değerlendirme Ölçeği'nde yer alan içselleştirme- dışsallaştırma sorunlarının alt boyutlarının birlikte ergenlik döneminde bulunan lise öğrencilerinin reaktif saldırganlık puanlarını ne oranda yordadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Kişilik özellikleri, dışsallaştırma ve içselleştirme sorunlarının reaktif saldırganlığın %42'sini yordadığı görülmektedir. Yapılan regresyon analizi sonucuna göre; reaktif saldırganlığın içselleştirme ve dışsallaştırma sorunları tarafından yordandığı görülmektedir. Kişilik özelliklerinden deneyime açıklık ve dışadönüklüğün artması reaktif saldırganlıkta artışa neden olurken; sorumluluğun, uyumluluğun ve duygusal dengenin azalması saldırganlığın artmasına neden olmaktadır.

Reaktif saldırganlık; "savunma amaçlı", "kızgın", "çabuk parlayan", "dürtüsel", "duygusal" ve "misilleme" kavramlarıyla eş anlamlı olarak kullanılan bir saldırganlık türüdür (Vitaro ve ark., 2006). Bu saldırganlık türü, saldırganlığın engellenmeye karşı öfkeli ve düşmanca bir tepki olduğunu öne süren engellenme-saldırganlık modeli (Berkowitz, 1978) tarafından açıklanabilir. Kuram, hoş olmayan olayların öfkeli saldırganlığın temeli olduğunu, öyle ki tehdit edici olarak algılanan hoş olmayan olayların bir korku uyandırdığını ya da bireyde kendini uyaranlara karşı savunma

ihtiyacı oluşturduğunu öne sürer (Fite ve Colder, 2007). İçselleştirilmiş davranış sorunları ise aşırı engelleme, utanma ve kaygı ile içe kapanık doğa ile bütünleşen bireylerde, çekingenlik, endişe ve somatik belirtileri içerir (Center ve Kemp, 2003). Bu açıklamadan yola çıkarak sorunları içselleştiren bireylerin yaşadıkları sorunları bir tehdit gibi algılayıp korku ve öfke gibi duygular yaşayacağı, engellendiklerinde ise daha duygusal tepkiler verebileceği söylenebilir. Yapılan araştırmalarda reaktif saldırganlığın öfke, stres ve hayal kırıklığı gibi duygulardan kaynaklandığı belirtilmiştir (Vitaro ve ark., 2002). Ögel ve arkadaşları (2005) davranış problemlerin yol açan risk faktörlerini açıklarken kendine rahat verilmediği duygusunda olma, aşırı alınganlık, dürtüsel olma, öfke kontrol yetersizliği yaşama gibi nedenlere yer vermektedir. Duygusal-davranışsal sorunlar yaşayan bireylerin çoğu zaman öz kontrol, duygusal öz düzenleme ve arkadaşlarla birlikte akranlarla sosyal etkileşimde zorluk çektikleri aktarılmıştır (Cicchetti ve Toth, 1991; akt: Laghi ve ark., 2013). Ergenlik döneminde ruminasyon ve kendini suçlama şeklinde sergilenen bilişsel çarpıtmaların içselleştirme ve dışsallaştırma sorunlarını ortaya çıkardığı görülmüştür (Garnefski ve ark., 2005). Ayrıca ergenlik dönemindeki bireyin, ilişkilerinde sosyal ipuçlarını yanlış yorumlaması ve çarpıtması bir takım davranış sorunlara neden olabilmektedir (Milich ve Dodge, 1994). Reaktif saldırganlığı sergileyen bireylerin de sosyal ipuçlarını yanlış yorumladığı bilinmektedir (Efrati-Virtzer ve Margarit, 2009). Ergenlik döneminin duygusal kararsızlıkların yaşandığı, hem içsel hem de dışsal sorunların yoğun göründüğü dönemdir (Zeman, Cassano, Perry-Parrish ve Stegall, 2006). Bu açıklamalardan yola çıkarak davranış problemlerine yol açan risk faktörleri göz önünde bulundurulduğunda, davranış problemlerini oluşturan içe kapanık doğa, bastırılmış duygular, duygu düzenleme güçlüğü, bilişsel çarpıtma gibi faktörlerin reaktif saldırganlığın sergilenmesine neden olabilecek faktörler olduğu söylenebilir

Duygusal denge, sorumluluk ve uyumluluğun azalması reaktif saldırganlıkta artışa neden olan faktörler olarak görülmektedir. Deneyime açıklık ve dışadönüklük boyutlarından alınan puanların artması da reaktif saldırganlıkta artışa neden olmaktadır. Miller ve arkadaşları (2012) tarafından yapılan araştırmada reaktif saldırganlığın dışadönüklük ve nevrotiklik tarafından pozitif, uyumluluk tarafından negatif yönde yordandığı bulunmuştur. Uyumlu bireyler başka insanlarla pozitif ilişkiler kurmayı arzu eder. Bundan dolayı uyumlu bireyler karşısındakileri de olumlu algılar ve provakatif eylemlere karşı pozitif algılar oluşturur (Jensen-Campbell ve ark., 2002). Düşük uyumluluk puanına sahip bireyler kuşkucu (Roccas ve ark., 2002), başkalarının niyetine

şüpheyle yaklaşan(Ehrler ve ark., 1999) kişiler olarak tanımlamaktadır. Uyumluluk boyutundan düşük puan alan bireyler, bazı provokasyonlarla karşı karşıya kaldığında, tehditleri kabul edilemez engellenmeler olarak algılayabilir ve reaktif saldırganlığı sergileyebilir (Koolen ve arkadaşları, 2012). Koolen ve arkadaşları (2012) yaptıkları araştırmada reaktif saldırganlık, uyumluluk ve sorumluluğun öz düzenleme tarafından yordanmakta olduğunu bulmuşlardır. Uyumlu ve sorumlu bireylerin öz düzenleme becerilerine sahip olduğu düşünüldüğünde, davranışlarının farkında olan ve kontrol edebilen sorumlu ve uyumlu bireylerin daha dürtüsel hareket etmek yerine olumsuz duygularını kontrol edebilecekleri yorumu yapılabilir. Bu durumda saldırganlığın derhal ve dürtüsel şekli olan reaktif saldırganlığı (Vitaro ve ark., 2006) sergileme eğilimleri azalacaktır. Nitekim yapılan araştırmalar öz düzenleme ve reaktif saldırganlık arasında ilişki olduğunu, bireylerin olumsuz duygularını kontrol edebildikçe reaktif saldırganlığın azaldığını göstermektedir (White ve Turner, 2014). Özdoğan ve Cenkseven Önder (2018) yaptıkları araştırmada duygu düzenleme güçlüğü ile reaktif saldırganlık arasında dürtüsellik alt boyutunda anlamlı ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Başka bir araştırmada araştırmacılar nevrotikliğin alt boyutlarından öfkeli düşmanlık, incinebilirlik, dürtüsellik boyutlarının reaktif saldırganlıkla ilişkili olduğunu bulmuşlardır (Miller ve Lynam, 2006) Nevrotik bireyler, karşılaştıkları belirsiz durumlarda karşıdakinin niyetini düşmanca algılamaya, engellenme durumlarında daha dürtüsel tepkiler vermeye ve böylece saldırganlığın reaktif türünü sergilemeye daha yatkın oldukları söylenebilir. Olumsuz duygulardan kaynaklanan dürtülere ve isteklere karşı zorluk anlamına gelen dürtüsellik, nevrotiklik üzerinde birinci derece etkiye sahiptir (Miller ve ark., 2003). Nevrotik bireylerin özelliklerine baktığımızda mantıksız akıldışı inançlara sahip olmaya, dürtülerini daha az kontrol etmeye ve stresle daha az başa çıkmaya eğilimlidir (Ehrler ve ark., 1999). Bu özelliklere sahip nevrotik bireylerin hoş olmayan bir durumla karşılaştıklarında öfke, korku ve stresi yoğun yaşamaları ve dürtüsel bir şekilde anında tepki vermeleri muhtemeldir. Bilişsel çarpıtmalarda bulunmaları nedeniyle karşıdaki kişilerin niyetlerini düşmanca algılamaları da olasıdır. Dışadönük bireyler; arkadaş gruplarında sevilen, konuşkan, yaşam doyumu yüksek bireyler olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca rekabete ve liderliğe önem verdikleri söylenebilir (Somer, Korkmaz ve Tatar, 2001). Ayrıca dışadönük bireylerin ödüle ve onaya daha çok önem verdikleri bilinmektedir (Burger, 2006). Rekabet duygusu ve liderlik duygusu aynı zamanda sosyalliğe önem veren ergenler için istediğini elde edemediğinde hoş olmayan duygulara yol açabilir. Ergenlik döneminde duyguların daha

yoğun yaşanması istediği onayı alamadığında ergen için daha çok hoşa gitmeyen bir duyguya dönüşebilir, daha dürtüsel ve hızlı tepkiler verebilir. Çocuklar etkileşim sürecinde kazanmış olabilecekleri geçmiş deneyimleri ve biyolojik olarak belirli kapasiteleriyle sosyal davranışlarda bulunmaktadır (Lemerise ve Arsenio, 2000). Dodge (1980), akranının davranışı olumsuz bir sonuca yol açtığında, çocuk bu davranışın kendisine kasıtlı olarak yapıldığını algılıyorsa bu davranışa tepkisinin büyük ihtimal saldırganca olacağını eğer çocuk, aynı olumsuz davranışın yanlışlıkla yapıldığını düşünürse saldırganlık sergileme ihtimalinin düşük olduğunu ifade etmiştir. Saldırgan bir çocuk akranıyla olumsuz bir olay yaşadığında, akranının belirsiz niyetini düşmanca yorumlamaktadır. Bunun sonucunda çocuk, kendini haklı görerek akranına karşı misilleme davranışında bulunabilir. Dodge (1980) çocuğun karşısındakinin niyetini anlama kabiliyetinin bilişsel gelişimle ilgili olduğunu ifade etmiştir. Bu açıklamalardan yola çıkarak bilişsel kapasitesi ve geçmiş deneyimleri ile arkadaşlarının davranışını yorumlayan dışadönük bireyler rekabet ortamlarında özellikle arkadaşının davranışını kasıtlı yaptığını düşünmesi reaktif saldırganlığı ortaya çıkarabileceği söylenebilir. Kişilerarası etkili çatışma çözme, öfke kontrolü gibi beceriler elde edemediyse ve bulunduğu sosyal çevrede bu baş etme becerilerinin varlığı ve gelişimi desteklenmiyorsa ergen yaşadığı engellenmelere daha dürtüsel bir tepki verebileceği düşünülmektedir. Ayrıca ergenin çevresinde sergilenen tepkisel davranışlar onaylanırsa dışadönük birey, davranışını değiştirme şansı bulmak yerine sergilemeye devam edecektir. Deneyime açıklık boyutunda; HBBKT' de yer alan alt boyuttaki özelliklere baktığımızda "meraklı, hayal gücü geniş, bilgili, yenilikçi, yaratıcı" özellikleriyle tanımlandığı görürüz (Morsünbül, 2014). Deneyime açık olan ergen bireyin özelliklerini düşündüğümüzde kurallar konusunda oldukça esnek ve cinsiyet rollerini reddetmeleri (Saymaz, 2003), tartışmaya girme eğilimlerinin yüksek olması ve daha fazla kendi düşüncelerine odaklanmaları (Bono ve ark., 2002), istenmedik bir durumla karşı karşıya kaldıklarında özgür doğalarından dolayı daha fazla baskı hissetmelerine neden olabilir. Ebeveyn ve çeşitli otorite figürlerinin engellenmesi öfke şeklinde çeşitli duyguları ortaya çıkabilir.

5.2.2. Ergenlerde Proaktif Saldırganlığın Yordayıcısı Olarak Kişilik Özellikleri ve Duygusal-Davranışsal Sorunlara İlişkin Tartışma ve Yorum

Araştırmada HBBKT'de yer alan beş kişilik boyutlarının ve Kendini Değerlendirme Ölçeği'nde yer alan içselleştirme- dışsallaştırma sorunları alt boyutlarının birlikte ergenlik döneminde bulunan lise öğrencilerinin proaktif

saldırganlık puanlarını ne oranda yordadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Kişilik özellikleri, dışsallaştırma ve içselleştirme sorunlarının proaktif saldırganlığın %26'sını yordadığı görülmektedir. Yapılan regresyon analizi sonucuna göre; proaktif saldırganlığın içselleşirme ve dışsallaştırma sorunları tarafından yordandığı görülmektedir. Dışsallaştırma sorunların artması proaktif saldırganlığı arttırırken, içselleştirme sorunların artması proaktif saldırganlığın azalmasına neden olduğu görülmektedir. Kişilik özelliklerinden deneyime açıklığın artması proaktif saldırganlığın artışına neden olurken, sorumluluğun azalması proaktif saldırganlığın artışına neden olmaktadır.

Dışsallaştırılmış davranış sorunları; "agresif, bozucu, yıkıcı, toplumun yasalarını ve kurallarını ihmal eden gözlemlenebilir antisosyal davranışlar" olarak tanımlanabilir (Austin ve Sciarra, 2012). Dışsallaştırılmış davranış problemleri antisosyal davranışlar içerir (Hopwood ve Moser, 2011). Dışsallaştırılmış davranış problemleri; saldırganlık, hırsızlık, yangın çıkarma, yalan söyleme gibi çok geniş çeşitlilikte olup temel özellikleri sosyal kuralları ve beklentileri ihlal etmeleridir. (Kauffman ve Laundrum, 2015). Proaktif saldırganlık ise; bir akranı etkilemek ve ya baskı altında tutmak için kullanılan provoke edilmemiş, kasıtlı, hedefe yönelik davranışları içerir (Hubbard ve ark., 2001). Bireyler saldırır, çünkü saldırganlığın hedeflerine ulaşmak için yararlı bir strateji olduğunu öğrenmişlerdir (Fite ve Colder, 2007). Yıkıcı, merhametsiz doğasından dolayı saldırganlığın alt türünün daha ciddi olanı olarak değerlendirilir (Uz-Baş ve ark., 2012). Bu açıklamalardan hareketle yangın çıkarma, hırsızlık gibi kasıtlı davranışlar gerçekleştiren bireylerin bu davranışları proaktif saldırganlıkla gerçekleştirdiği söylenebilir. Bireyler amacına ulaşmak için araç olarak saldırganlığı sergilemektedir. Akranını korkutarak baskı altında tutan zorba bir öğrenci istediğine ulaştığında aynı davranışı tekrarlayacaktır. Bu durumda dışsallaştırılmış davranış problemlerinde proaktif saldırganlığın hedefe ulaşma konusunda aracı olduğunu ve problemler arttıkça saldırganlığın da artabileceği yorumunu yapabiliriz. Raine ve arkadaşları (2006) 334 erkek öğrenci ile gerçekleştirdikleri boylamsal çalışmada, öğrencilerden 7 yaşında ve 16 yaşında veriler toplamıştır. Proaktif saldırganlık; 7 yaşında kavgaların başlaması, suçluluk, zayıf okul motivasyonu, zayıf akran ilişkileri, tek ebeveyn durumları, psikososyal güçlükler, madde bağımlısı ebeveynler ve hiperaktivite ile karakterize olduğu görülmüştür. Araştırmamızda içselleştirme sorunlarının artması proaktif saldırganlığın azalmasına neden olduğu görülmektedir. İçselleştirme sorunları temel olarak ruh halindeki ve ya duygudaki bir rahatsızlık ile karakterize edilir ve endişe,

korku, geri çekilme, somatik şikayetler şeklinde görülebilir (Sturge-Appleve ark., 2010). Genel olarak ergenlerde en çok depresyon ve kaygı şeklinde ortaya çıkan içselleştirme sorunları sırasında bireyin sosyal çevresinden uzaklaştığı, daha kontrollü ve içe kapanık bir hale geldiği bilinmektedir. Bireyler daha içe yöneldikçe daha tepkisizleştiği, kendine yönelik daha fazla suçlama, değersizlik hissettiği düşünülerek proaktif saldırganlığın azalacağı yorumu yapılabilir. Proaktif saldırganlığın daha büyük gruplarla gerçekleştiği bilgisi göz önüne alındığında (Hubbard ve ark., 2001) sosyal çevresinden kopan bireyde daha da azalması beklenir.

Sorumluluk boyutundan alınan puanların azalması proaktif saldırganlığın artmasına neden olduğu görülmektedir. Miller ve arkadaşları (2012) tarafından yapılan benzer bir araştırmada proaktif saldırganlığın; uyumluluk ve sorumluluk tarafından negatif yönde yordandığı bulunmuştur. Sorumluluğun azalması davranışlar üzerindeki kontrolün azalması, çeşitli ahlaki ilkelere karşı bağlılığın azalması ve bunun sonucunda çeşitli davranış sorunları ve maddenin kötüye kullanımı gibi sorunlara sebep olmaktadır. Proaktif saldırganlık madde kullanımı da dahil olmak üzere bir çok davranış problemi ile bir arada görüldüğü bilinmektedir (Crick ve Dodge, 1996; Raine ve ark., 2006; Vitaro ve ark., 2002). Bireyler davranışları üzerinde kontrolleri azaldıkça aynı zamanda empati gibi bir takım becerilerden de uzaklaşmakta ve hedefine ulaşmak için saldırganlığın daha soğuk ve yıkıcı hali olan proaktif saldırganlığı sergilemeye hazır hale gelmektedir. Öz denetimin azalmasının hem proaktif hem de reaktif saldırganlık üzerinde etkileri olduğu açıktır (Güler, 2018). Sorumluluk boyutunda yer alan ihtiyatlı düşünme özelliği de davranışların etraflıca düşünüp değerlendirilmesini olumsuz sonuçlara yol açacak davranışlar yerine farklı alternatiflerin değerlendirilmesi üzerinde etkilidir. Proaktif saldırganlıkta artışa neden olan bir diğer kişilik özelliği ise deneyime açıklıktır. Deneyime açık bireyler; hayal kurmayı seven, bağımsız, sıradanlığı sevmeyen ve meraklı olma özelliklerine sahiptir (Burger, 2006). Ergenlik dönemi içerisinde farklılıklar oluşturma merakı çeşitli heyecan arama davranışlarına dönüşüp risk içeren davranışlarla birleşebilir. Bu durumda ergenin bir arada olduğu arkadaş grubu büyük önem kazanmaktadır. Heyecan arama duygusu ile denenen farklı davranışlar ya da çeşitli maddeler akranların onayıyla birlikte proaktif saldırganlığa dönüşebilir. Heyecan arama davranışının saldırganlık üzerinde etkisi belirtilmiştir (Wilson ve Scarpa, 2011). Ancak deneyime açıklığın saldırganlık üzerindeki etkisini anlamak için daha çok çalışmaya ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

BÖLÜM VI

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu bölümde, araştırma sonuçlarının öncelikle genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Sonrasında hem uygulamaya hem de araştırmalara yönelik önerilerde bulunulmuştur.

6.1. Sonuç

Araştırmada öncelikle ergenlerdereaktif-proaktif saldırganlık, kişilik özellikleri ve içselleştirme-dışsallaştırma sorunları arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Saldırganlık toplam puanı ile içselleştirme ve dışsallaştırma sorunları arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Toplam saldırganlık puanı ile kişilik özelliklerinden duygusal denge, sorumluluk ve uyumluluk arasında anlamlı ve negatif yönde ilişki görülürken deneyime açıklık ve dışadönüklük arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişki olduğu belirlenmiştir. Reaktif saldırganlık ile içselleştirme ve dışsallaştırma sorunları arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişki olduğu görülmüştür. Reaktif saldırganlıkla kişilik özelliklerinden duygusal denge, sorumluluk ve uyumluluk arasında anlamlı ve negatif yönde bir ilişki görülürken; deneyime açıklık boyutuyla pozitif yönde bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Reaktif saldırganlıkla dışadönüklük arasında ise anlamlı bir ilişki saptanmamıştır. Proaktif saldırganlıkla içselleştirme ve dışsallaştırma sorunları arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmüştür. Proaktif saldırganlıkla kişilik özelliklerinden sorumluluk, uyumluluk ve duygusal denge arasında anlamlı ve negatif yönde bir ilişki olduğu belirlenirken deneyime açıklık ve dışadönüklük arasında ise anlamlı ve pozitif yönde ilişki olduğu saptanmıştır.

Lise öğrencilerinin saldırganlık toplam puanının, beş faktörlü kişilik özellikleri ve duygusal-davranışsal sorunlar tarafından ne oranda açıklandığı incelenmiştir. Deneyime açıklık ve dışadönüklük kişilik boyutlarının, saldırganlık toplam puanının pozitif yönde, duygusal denge, sorumluluk ve uyumluluk kişilik boyutlarının ise negatif yönde anlamlı yordayıcıları olduğu saptanmıştır. Dışsallaştırma sorunlarının saldırganlık toplam puanın pozitif yönde anlamlı yordayıcısı olduğu görülürken, içselleştirme sorunlarının ise anlamlı yordayıcısı olmadığı belirlenmiştir.

Lise öğrencilerinin reaktif saldırganlık puanlarının, beş faktörlü kişilik özellikleri ve duygusal-davranışsal sorunlar tarafından ne oranda açıklandığı

incelendiğinde, deneyime açıklık ve dışadönüklüğün pozitif yönde anlamlı yordayıcılar olduğu; duygusal denge, sorumluluk ve uyumluluk kişilik özelliklerinin ise negatif yönde anlamlı yordayıcılar olduğu görülmüştür. Dışsallaştırma ve içselleştirme sorunları reaktif saldırganlığın pozitif yönde anlamlı yordayıcıları olarak belirlenmiştir.

Lise öğrencilerinin proaktif saldırganlığını açıklamada içselleştirme ve dışsallaştırma sorunlarının etkisine bakılmıştır. Dışsallaştırma sorunlarının proaktif saldırganlığın pozitif yordayıcısı olduğu görülürken içselleştirme sorunlarının negatif yordayıcı olduğu görülmektedir. Proaktif saldırganlığın üzerinde kişilik boyutlarının etkisine bakıldığında deneyime açıklık proaktif saldırganlığı pozitif yönde yordarken, sorumluluk boyutunun ise proaktif saldırganlığı negatif yönde yordadığı görülmüştür. Uyumluluk, dışadönüklük ve duygusal denge boyutlarının ise proaktif saldırganlığın anlamlı yordayıcıları olmadığı belirlenmiştir.

6.2. Öneriler

6.2.1. Uygulamaya Yönelik Öneriler

1. Yapılan çalışmada çeşitli kişilik özelliklerinin ve duygusal-davranışsal sorunların saldırganlığın her iki türüyle de ilgili olduğu belirlenmiştir. Okul psikolojik danışmanlarının saldırganlık için risk faktörü oluşturan kişilik özelliklerine ve davranış problemlerine sahip öğrencileri tespit ederek çalışmalarını planlaması faydalı olacaktır.
2. Duygusal-davranışsal sorunları olduğu tespit edilen öğrencilerle yapılacak bireysel görüşmeler ve psikolojik danışmalar sorunların altında yatan nedenleri tespit ederek yardımda nasıl bir yol izleneceğini belirlemek açısından faydalı olacaktır.
3. Velilere yönelik öğrencilerin yaşayabileceği duygusal - davranışsal sorunlar ve bu sorunlar karşısında velilerin neler yapabileceklerine dair bilgilendirici seminerler yapılması saldırganlığın ve diğer davranış sorunlarının önlenmesi açısından faydalı olacaktır.
4. Kişilik boyutlarının saldırganlık türleri üzerindeki etkisinin farklılaştığı görülmektedir. Hem reaktif hem de proaktif saldırganlık üzerinde deneyime açıklık ve sorumluluk boyutlarının etkili olduğu görülmüştür. Bu bireylerin özellikleri düşünülerek öz- kontrol geliştirme ve etkili çatışma çözme yöntemi gibi grup çalışmalarının planlanması faydalı olacaktır.

5. Okul psikolojik danışmanları saldırgan davranışlar sergileyen bireylerle çalışırken öğrencilerin kişilik özelliklerini de göz önünde bulundurması saldırganlığın altında yer alan mekanizmaların (dürtüsellik, öz- kontrol gibi) daha iyi anlaşılması için faydalı olacaktır.
6. Öğrencilerde kişisel farkındalıklarını arttırmaya yönelik çalışmalar yapılması öğrencilerin kendilerine yönelik değerlendirmeler yapması açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

6.2.2. Yapılacak Araştırmalara Yönelik Öneriler

1. Araştırma Mersin'in Tarsus İlçesinde yer alan yedi lisede öğrenimine devam eden ergenler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma farklı örneklem grubuyla tekrarlanabilir.
2. Reaktif- proaktif saldırganlık üzerinde kişilik özelliklerinin etkisinin daha iyi anlaşılması için problem çözme, çatışma çözme yöntemleri ve öz kontrol becerisi gibi aracı değişken olabilecek mekanizmalarla çalışmalar yapılabilir
3. Reaktif-proaktif saldırganlık üzerinde etkisi olan duygusal-davranışsal sorunlar ayrı ayrı ele alınıp detaylandırılarak incelenebilir.
4. Her bir kişilik boyutunun saldırganlık türleri ile ilişkisini daha net anlayabilmek için ayrı ayrı ele alınıp incelenebilir.
5. Bu çalışmada reaktif-proaktif saldırganlığın etkisi ergenler üzerinde ele alınmıştır. Farklı yaş gruplarıyla benzer bir çalışma yapılabilir.

KAYNAKÇA

Abalı, O. (2006). *Ergenlik Dönemi ve Sorunları.* Epsilon Yayınları.

Abay, E., ve Tuğlu, C. (2000). Şiddet ve Agresyonun Nörobiyolojisi. *Klinik Psikiyatri,* 3, 21-26.

Achenbach, T. M. (1991). *Manual for child behavior checklist/ 4-18 and 1991 Profile.* Burlington, VT: University of Vermont, Department of Psychiatry.

Akan, A. G. (2001). *7-12 yaş çocuklarında görülen uyum ve davranış bozuklukları ve benlik saygısı ilişkisi.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Akpınar, F. (2010). *Borderline kişilik bozukluğu olan bireylerin öfke tarzları ve saldırganlık davranışı üzerine bir inceleme.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Algozzine, R. (1991). *Childhood behavior bisorders: Applied research and educational practice.* Maryland: Apsen Systems Coorporation.

Alikaşifoğlu, M., Erginöz, E., Ercan, O., Uysal, O., Kaymak, D. A. ve İlter, O. (2004). Violent behaviour among Turkish high school students and correlates of physical fighting. *The European Journal of Public Health, 14,* 173-177.

American Psychiatric Association. (2005). *Diagnostic and statistical manual of mental disordes* (4th ed.). Washington DC: American Psychiatric Association.

Anderson, C. A., ve Bushman, B. J. (2002). Human aggression. *Annual review of psychology,* 53.

Anderson, C. A., ve Huesmann, L. R. (2003). Human aggression: A social-cognitive view. Hogg ve J. Cooper (Eds.). *Handbook of Social Psychology,* London: Sage Publications, 296-323.

Anderson, J. C., Williams, S., McGee, R., ve Silva, P. A. (1987). DSM-III disorders in preadolescent children: Prevalence in a large sample from the general population. *Archives of general psychiatry*, *44*(1), 69-76.

Antonioni, D. (1998). Relationship between the big five personality factors and conflict management styles. *International journal of conflict management*, *9*(4), 336-355.

Armbruster, P., Sukhodolsky, D., ve Michalsen, R. (2004). The impact managed care on chidren's outpatient treatment: A comparison study of treatmen outcome before and after managed care. *American Journal of Orthopsychiatry, 74*, 5-13.

Arslan, C., Hamarta, E., Arslan, E., Saygın, Y. (2010). Ergenlerde saldırganlık ve kişilerarası problem çözmenin incelenmesi. *İlköğretim Online, 9*(1), 379-388.

Ateş, M. A., Algül, A., Gülsün, M., Geçici, Ö., Özdemir, B., Başoğlu, C., ... ve Çetin, M. (2009). Antisosyal Kişlilik Bozukluğu Olan Genç Erkeklerde Aleksitimi, Saldırganlık ve Psikopati İlişlkisi. *Archives of Neuropsychiatry/Noropsikiatri Arsivi*, *46*(4).

Atkinson, R. L., Atkinson R. C., ve Hilgard, E. R. (1995). *Psikolojiye Giriş. (*Atakay, K., Atakay, M., ve Yavuz, A. çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Austin, V. L. ve Sciarra, D. T. (2012). *Çocuk ve Ergenlerde Duygusal Davranışsal Bozukluklar*. (Özekeş, M. Çev. Ed.). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Avcı, R. (2006). *Şiddet davranışı gösteren ve göstermeyen ergenlerin ailelerinin aile işlevleri, öfke ve öfke ifade tarzları açısından incelenmesi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi.

Aydın, A., ve Akgün, S. (2014). Ergenlikte reaktif-proaktif saldırganlık, öfke ve narsisizm ilişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, *29*(73), 44-56.

Bacanlı, H., İlhan, T., ve Aslan, S. (2009). Beş faktör kuramına dayalı bir kişilik ölçeğinin geliştirilmesi: sıfatlara dayalı kişilik testi (SDKT). *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, *7*(2), 261-279.

Bandura, A., ve Walters, R. H. (1977). *Social learning theory* (Vol. 1). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-hall.

Barbaranelli, C., Caprara, G. V., Rabasca, A., ve Pastorelli, C. (2003). A questionnaire for measuring the Big Five in late childhood. *Personality and individual differences*, *34*(4), 645-664.

Barhight, L. R., Hubbard, J. A., Swift, L. E., ve Konold, T. R. (2017). A multitrait-multimethod approach assessing childhood aggression and related constructs. *Merrill-Palmer Quartely, 63*(3), 367-395.

Baron, A. R. ve Richardson, D. R. (1994). *Human Agression.* Springer Science and Business Media.

Basım, H. N., Çetin, F., ve Tabak, A. (2009). Beş faktör kişilik özelliklerinin kişilerarası çatışma çözme yaklaşımlarıyla ilişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, *24*(63).

Berkowitz, L. (1978). Whatever happened to the frustration-agression hypothesis? *American Behavioral Scientist, 32,* 691-708.

Berkowitz, L. (1989). Frustration-Agression hypothesis: Examination and reformulation. *Psychological Bulletin,* 106(1), 59-73.

Berkowitz, L. (1993). *Agression: Its causes, consequences, and control.* New York: McGraw-Hill.

Bilgin, M. (2017). Ergenlerin beş faktör kişilik özelliği ile bilişsel esneklik ilişkisi. *Electronic Journal of Social Sciences*, *16*(62).

Boivin, M., Dodge, K. A., ve Coie, J. D. (1995). Individual-group behavioral similarity and peer status in experimental play groups of boys: The social misfit revisited. *Journal of personality and social psychology*, *69*(2), 269.

Boldizar, J. P., Perry, D. G., ve Perry, L. C. (1989). Outcome values and aggression. *Child Development*, *60*, 571-579.

Bono, J. E., Boles, T. L., Judge, T. A., ve Lauver, K. J. (2002). The role of personality in task and relationship conflict. *Journal of personality*, *70*(3), 311-344.

Borroni, S., Somma, A., Andershed, H., Maffei, C., ve Fossati, A. (2014). Psychopathy dimensions, Big Five traits, and dispositional aggression in adolescence: Issues of gender consistency. *Personality and individual differences*, *66*, 199-203.

Breuer, J., ve Elson, M. (2017). Frustration-Agression Theory. *The Wiley handbook of violence and agression,* 1-12.

Burger, M. J. (2006). *Kişilik.* (Erguvan Sarıoğlu, D. İ. Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Buss, A. H. (1961). *The psychology of agression.* New York: Wiley.

Büyüköztürk, Ş. (2016). Sosyal bilimler veri analizi için el kitabı. Ankara: Pegem Akademi.

Camodeca, M., ve Goossens, F. A. (2005). Agression, social cognitions, anger and sadness in bullies and victims. *Journal of Chield Psychology and Psychiatry. 46*(2), 186-197.

Card, N.A. ve Little, T.D. (2006). Proactive and reactive aggression in childhood and adolescence: A meta-analysis of differential relations with psychosocial adjustment. International Journal of Behavioral Development, 30(5), 466-480.

Carver, C. S., ve Connor-Smith, J. (2010). Personality and coping. *Annual review of psychology. 61,* 679-704.

Caspi, A., ve Moffitt, T. E. (1993). When do individual differences matter? A paradoxical theory of personality coherence. *Psychological Inquiry,* 247-271.

Celbiş, O., Karaoğlu, L., Eğri, M., ve Özdemir, B. (2012). Violence among high school students in Malatya: a prevalence study. *Turkish Journal of Medical Sciences. 42*(2), 343-350.

Cenkseven, F., ve Akbaş, T. (2007). Üniversite öğrencilerinde öznel ve psikolojik iyi olmanın yordayıcılarının incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 3*(27), 43-65.

Cenkseven-Önder, F., Avcı, R. ve Çolakkadıoğlu, O. (2016). Validity and reliability of the reactive-proactive aggression questionnaire in Turkish adolescents. *Educational Research and Reviews,* 11, 20, 1931-1943.

Center, D. ve Kemp, D. (2003). Temperament and personality as potential factors inthe development and treatment of conduct disorders. *Education and Treatment Children*, *26*(1), 75-88.

Cervone, D. ve Lawrence, A.P. (2016). *Kişilik Psikolojisi.* (Baloğlu, M. Çev. Ed.) Ankara: Nobel Yayıncılık.

Chamorro-Premuzic, T. (2008). *Personality and İndividual differences.*(2nd Edition). Blackwell publishing.

Chan, J. Y., Harlow, A. J., Kinsey, R., Gerstein, L. H., ve Fung, A. L. C. (2018). The examination of authoritarian parenting styles, specific forms of peer-victimization, and reactive aggression in Hong Kong Youth. *School psychology international*, *39*(4), 378-399.

Clark, L. A., Watsons, D., ve Mineka, S. (1994). Temperament, personality, and the mood and anxiety disorders. *Journal of abnormal psychology. 103*(1), 103.

Coleman, M. C. (1992). *Behavior Disorders: Theory and practice.* (2nd Edition). Boston: Allyn and Bacon.

Connor, D.F., Steingard, R.J., Anderson, J.J. ve Melloni, R.H. Jr.(2003). Gender differences proactive and reactive aggression. *Child Psychiatry Human Development*, 33(4), 279-94.

Corey, G. (2008). *Psikolojik Danışma, Psikoterapi Kuram ve Uygulamaları.*(Tuncay ERGENE, çev. 11. Baskı). Ankara: Mentis Yayıncılık.

Costa, P. T. Jr., ve McCrae, R. R. (1992). *The Revised NEO Personality Inventory (NEO-PIR) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) professional manual.* Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.

Crick, N.R ve Dodge, K.A. (1994). A review and reformulation of social-information processing mechanisms in children's development. *Psychological Bulletin*, 115, 74–101.

Crick, N. R., ve Dodge, K. A. (1996). Social information-processing mechanisms in reactive and proactive aggression. *Child Development, 67,* 993-1002.

Cüceloğlu, D. (2004). *İnsan ve Davranışı.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çakır, S. (2000). *Kişiliktiplerinin takım performansına etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Eskişehir.

Çekici, F. (2003). *İlköğretim 5., 6. ve 7.sınıflarda görülen duygusal ve davranışsal sorunların bazı değişkenler açısından incelenmesi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Day, D. M., Bream, L. A., ve Pal, A. (1992). Proactive and reactive aggression: An analysis of subtypes based on teacher perceptions. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, *21*(3), 210-217.

Derman, M.T. ve Başal, H.A. (2013). "Okulöncesi çocuklarında gözlenen davranış problemleri ile ailelerinin anne-baba tutumları arasındaki ilişki". *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2*(1), 115-144.

Digman, J. M. (1990). Personality structure: Emergence of the five-factor model. *Annual review of psychology*, *41*(1), 417-440.

Dodge, K.A. (1980) Social cognition and children's aggressive behavior. *Child Development,* 51, 162–170.

Dodge, K.A. ve Coie, J.D. (1987). Social-information-processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups. *Journal Personal Social Psychology*, 53(6), 1146-58.

Dodge, K. A., Lochman, J. E., Harnish, J. D., Bates, J. E., ve Pettit, G. S. (1997). Reactive and proactive aggression in school children and psychiatrically impaired chronically assaultive youth. *Journal of abnormal psychology*, *106*(1), 37.

Doğan, T. (2013). Beş faktör kişilik özellikleri ve öznel iyi oluş. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, *14*(1), 56-64.

Dollard, J., Doob, C. W., Miller, N. E., Mowrer, O. H., ve Sears, R. R. (1939*). Frustration and aggression. New Haven,* CT: Yale University Press.

Durmuş, E. ve Gürgan, U. (2005). Lise öğrencilerinin şiddet ve saldırganlık eğilimleri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 3*(3), 253-269.

Efilti, E. (2006). *Ortaöğretim kurumlarında okuyan öğrencilerin saldırganlık, denetim odağı ve kişilik özelliklerinin karşılaştırmalı incelenmesi.* Doktora Tezi, Selçuk Üniversite Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Efrati-Virtzer, M., ve Margalit, M. (2009). Students' behaviour difficulties, sense of coherence and adjustment at school: Risk and protective factors. *European Journal of special needs Education*, *24*(1), 59-73.

Ehrler, D. J., Evans, J. G., ve McGhee, R. L. (1999). Extending Big-Five theory into childhood: A preliminary investigation into the relationship between Big-Five personality traits and behavior problems in children. *Psychology in the Schools*, *36*(6), 451-458.

Er, G. (2014). *Ergenlikte reaktif-proaktif saldırganlık, empati ve çocuk yetiştirme stilleri.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Erden, G., ve Kargı, E. (2005). Davranım bozukluklarında çevresel etkenlerin rolü. *Türk Psikologlar Derneği Dergisi*, 3.

Erdoğdu, M. Y. (2005). Suça yönlendirilen ve yönlendirilmeyen çocukların aile ilişkileri ile saldırganlık davranışlarının karşılaştırılması. *Çocuk ve gençlik ruh sağlığı dergisi*, *12*(3), 106-114.

Erol,N., Kılıç, C., Ulusoy,M., Keçeci, M. ve Şimşek, Z. (1998). *Türkiye Ruh Sağlığı Profili Raporu.* T.C. Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

Essau, C. A., Lewinsohn, P. M., Olaya, B., ve Seeley, J. R. (2014). Anxiety disorders in adolescents and psychosocial outcomes at age 30. *Journal of affective disorders*, *163*, 125-132.

Fite, P. J., ve Colder, C. R. (2007). Proavtive and reactive aggression and peer delinquency: Implications for provention and intervention. *The Journal of Early Adolescence*, *27*(2), 223-240.

Fite, P. J., Becker, S. P., Rubens, S. L., ve Cheatham-Johnson, R. (2014). Anxiety symptoms account for the link between reactive aggression and sleep problems among Latino adolescents. In *Child & Youth Care Forum* (Vol. 44, No. 3, pp. 343-354). Springer Science & Business Media.

Fite, P. J., Rubens, S. L., Preddy, T. M., Raine, A., ve Pardini, D. A. (2014). Reactive/proactive aggression and the development of internalizing problems in

males: The moderating effect of parent and peer relationships. *Aggressive Behavior*, *40*(1), 69-78.

Fontaine, N. M., Brendgen, M., Vitaro, F., Boivin, M., Tremblay, R. E., ve Côté, S. M. (2019). Longitudinal associations between delinquency, depression and anxiety symptoms in adolescence: testing the moderating effect of sex and family socioeconomic status. *Journal of criminal justice*, *62*, 58-65.

Ford, J. D., Fraleigh, L. A., ve Connor, D. F. (2009). Child abuse and aggression among seriously emotionally disturbed children. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, *39*(1), 25-34.

Frick, P. J., Ray, J. V., Thornton, L. C., ve Kahn, R. E. (2014). Can callous-unemotional traits enhance the understanding, diagnosis, and treatment of serious conduct problems in children and adolescents? A comprehensive review. *Psychological bulletin*, *140*(1), 1.

Fromm, E. (2011). *İnsanda Yıkıcılığın Kökenleri.* (Şükrü ALPAGUT çev. 2. Baskı). İstanbul: Payel Yayınları.

Garber, J., Weiss, B., ve Shanley, N. (1993). Cognitions, depressive symptoms, and development in adolescents. *Journal of Abnormal Psychology*, *102*(1), 47-57.

Garnefski, N., ve Diekstra, R. F. (1997). Child sexual abuse and emotional and behavioral problems in adolescence: Gender differences. *Journal of the American Academy of Child ve Adolescent Psychiatry*, *36*(3), 323-329.

Garnefski, N., Kraaij, V., ve van Etten, M. (2005). Specificity of relations between adolescents' cognitive emotion regulation strategies and internalizing and externalizing psychopathology. *Journal of adolescence*, *28*(5), 619-631.

Geçtan, E. (2005). *Psikanaliz ve Sonrası*. Metis Yayınları.

Geen, R. G. (2001). *Human Aggression.* Taylor & Francis. 2nd ed.

Gerrig, J. R. ve Zimbardo, G.P. (2018). *Psikolojiye Giriş. Psikoloji ve Yaşam.*(Özdoğru, A.A. , Çev. Ed.). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Gleason, K. A., Jensen-Campbell, L. A., & South Richardson, D. (2004). Agreeableness as a predictor of aggression in adolescence. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, *30*(1), 43-61.

Goldberg, L. R. (1993). The structure of phenotypic personality traits. *American psychologist. 48*(1), 26.

Gotlib, I. H., Lewinsohn, P. M., ve Seeley, J. R. (1998). Consequences of depression during adolescence: marital status and marital functioning in early adulthood. *Journal of abnormal psychology*, *107*(4), 686-690.

Graziano, W. G., Jensen-Campbell, L. A., ve Hair, E. C. (1996). Perceiving interpersonal conflict and reacting to it: the case for agreeableness. *Journal of personality and social psychology*, *70*(4), 820.

Graziano, W. G., Habashi, M. M., Sheese, B. E., ve Tobin, R. M. (2007). Agreeableness, empathy, and helping: A person× situation perspective. *Journal of personality and social psychology*, *93*(4), 583.

Greening, L., Stoppelbein, L., Luebbe, A., ve Fite, P. J. (2010). Agression and the risk for suicidal behaviors among children. *Suicide and life-threatening behavior, 40*(4), 337-345.

Güler, T. (2018). *Ortaokul öğrencilerinde reaktif proaktif saldırganlık ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Güven, E., ve Erden, G. (2014). Çocuğun algıladığı evlilik çatışması ve davranış sorunları. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 32,* 33-54.

Hampson, S. E. (2012). Personality processes: Mechanisms by which personality traits "get outside the skin". *Annual review of psychology*, *63*, 315-339.

Hecht, L. K., Berg, J. M., Lilienfeld, S. O., ve Latzman, R. D. (2016). Parsing the heterogeneity of psychopathy and aggression: Differential associations across dimensions and gender. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, *7*(1), 2.

Hopwood, C. J., ve Moser, J. S. (2011). Personality Assessment Inventory internalizing and externalizing structure in college students: Invariance across sex and ethnicity. *Personality and Individual Differences*, *50*(1), 116-119.

Hubbard, J. A., Dodge, K. A., Cillessen, A. H., Coie, J. D., ve Schwartz, D. (2001). The dyadic nature of social information processing in boys' reactive and proactive aggression. *Journal of personality and social psychology*, *80*(2), 268-280.

Huesmann, L. R. (1998). The role of social information processing and cognitive schemas in the acquisition and maintenance of habitual aggressive behavior. In R. G. Geen ve E. Donnerstein (Eds.), *Human Aggression: Theories, Research, And İmplications For Policy,* New York: Academic Press, 73– 109.

Hughes, E. K., ve Gullone, E. (2008). Internalizing symptoms and disorders in families of adolescents: A review of family systems literature. *Clinical psychology review*, *28*(1), 92-117.

ICD 10. (2010). International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems 10th Revision. 02.07.2019 tarihinde http://apps.who.int/classifications/icd10/browse/2010/en#/F90-F98 adresinden erişildi.

Jensen-Campbell, L. A., Rosselli, M., Workman, K. A., Santisi, M., Rios, J. D., ve Bojan, D. (2002). Agreeableness, conscientiousness, and effortful control processes. *Journal of Research in Personality*, *36*(5), 476-489.

Jensen-Campbell, L. A., Knack, J. M., Waldrip, A. M., ve Campbell, S. D. (2007). Do Big Five personality traits associated with self-control influence the regulation of anger and aggression?. *Journal of Research in Personality*, *41*(2), 403-424.

Jessor, R. (1991). Risk Behavior in adolescence: A psychosocial framework for understanding and action. *Journal of Adolescent Healt. 12*(8), 597-605.

Johan, M. G. ve Van der Dennen, J. (1980). Problems in the concepts and definitions of aggression, violence, and some related terms. http://www.rug.nl/research/portal/files/14532625/PROBLEM1.pdf. adresinden erişildi.

John, O. P., Caspi, A., Robins, R. W., Moffitt, T. E., ve Stouthamer-Loeber, M. (1994). The “little five”: Exploring the nomological network of the five-factor model of personality in adolescent boys. *Child development*, *65*(1), 160-178.

Joiner Jr, T. E., ve Wagner, K. D. (1995). Attributional style and depression in children and adolescents: A meta-analytic review. *Clinical Psychology Review*, *15*, 777-798.

Jones, S. E., Miller, J. D., ve Lynam, D. R. (2011). Personality, antisocial behavior, and aggression: A meta-analytic review. *Journal of Criminal Justice*, *39*(4), 329-337.

Kauffman, J. M., Brigham, F. J., ve Mock, D. R. (2004). Historical to contemporary perspectives on the field of emotional and behavioral disorders. *Handbook of research in emotional and behavioral disorders*, 15-31.

Kauffman, J. M., ve Laundrum, T. J. (2015). *Duygusal ve Davranışsal Bozukluğu Olan Çocukların ve Gençlerin Özellikleri.* (S. Kaner, çev. Ed.). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Klingzell, I., Fanti, K. A., Colins, O. F., Frogner, L., Andershed, A. K., ve Andershed, H. (2016). Early childhood trajectories of conduct problems and callous-unemotional traits: The role of fearlessness and psychopathic personality dimensions. *Child Psychiatry & Human Development*, *47*(2), 236-247.

Kochenderfer, B. J., ve Ladd, G. W. (1996). Peer victimization: Cause or consequence of school maladjustment?. *Child development*, *67*(4), 1305-1317.

Koolen, S., Poorthuis, A., ve van Aken, M. A. (2012). Cognitive distortions and self-regulatory personality traits associated with proactive and reactive aggression in early adolescence. *Cognitive therapy and research*, *36*(6), 776-787.

Kotov, R., Gamez, W., Schmidt, F., ve Watson, D. (2010). Linking "big" personality traits to anxiety, depressive, and substance use disorders: a meta-analysis. *Psychological bulletin*, *136*(5), 768.

Köknel, Ö. (1997). *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik.* İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Krug, E. G., Dahlberg, L. L., Mercy, J. A., Zwi, A. B., ve Lozano, R. (2002). World report on violence and health. Geneva, Switzerland: World Health Organization.

Kulaksızoğlu, A. (2000). *Ergenlik Psikolojisi.* (3. baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Laghi, F., Baiocco, R., Cannoni, E., Di Norcia, A., Baumgartner, E., ve Bombi, A. S. (2013). Friendship in children with internalizing and externalizing problems: A preliminary investigation with the Pictorial Assessment of Interpersonal Relationships. *Children and Youth Services Review*, *35*(7), 1095-1100.

Larsen, R., ve Buss, D. M. (2009). *Personality Psychology*. McGraw-Hill Publishing.

Lemerise, E. A., ve Arsenio, W. F. (2000). An integrated model of emotion processes and cognition in social information processing. *Child development*, *71*(1), 107-118.

Lorenz, K. Z. (1966). *On Agression.* First published in the United Kingdom by Methuen & Co. Ltd. New York: Hartcourt Brace and World.

Lounsbury, J. W., Tatum, H., Gibson, L. W., Park, S. H., Sundstrom, E. D., Hamrick, F. L., ve Wilburn, D. (2003). The development of a Big Five adolescent personality inventory. *Journal of Psychoeducational Assessment*, *21*(2), 111-133.

Magnavita, J. J. (2016). *Kişilik Kuramları. Kişilik Bilimine Çağdaş Yaklaşımlar.* (Türközü, E.S., Benveniste, M. ve Arık, M. Çev. Ed.). İstanbul: Psikoterapi Enstitüsü.

Marsee, M. A., ve Frick, P. J. (2007). Exploring the cognitive and emotional correlates to proactive and reactive aggression in a sample of detained girls. *Journal of abnormal child psychology*, *35*(6), 969-981.

Mathieson, L. C., ve Crick, N. R. (2010). Reactive and proactive subtypes of relational and physical aggression in middle childhood: Links to concurrent and longitudinal adjustment. *School Psychology Review*, *39*(4), 601.

Mayberry, M. L., ve Espelage, D. L. (2007). Associations among empathy, social competence, ve reactive/proactive aggression subtypes. *Journal of Youth and Adolescence*, *36*(6), 787.

McAuliffe, M. D., Hubbard, J. A., Rubin, R. M., Morrow, M. T., ve Dearing, K. F. (2007). Reactive and proactive aggression: Stability of constructs and relations to correlates. *The Journal of Genetic Psychology*, *167*(4), 365-382.

McConaughy, S. H., ve Skiba, R. J. (1993). Comorbidity of externalizing and internalizing problems. *School Psychology Review*.

McCrae, R. R., ve John, O. P. (1992). An introduction to the five-factor model and its applications. *Journal of personality*, *60*(2), 175-215.

McCrae, R. R., ve Costa Jr, P. T. (1999). A five-factor theory of personality. *Handbook of personality: Theory and research*, *2*(1999), 139-153.

McCrae, R. R. (2011). Personality theories for the 21st century. *Teaching of Psychology*, *38*(3), 209-214.

Milich, R., ve Dodge, K. A. (1984). Social information processing in child psychiatric populations. *Journal of abnormal child psychology*, *12*(3), 471-489.

Miller, J. D., Lynam, D., ve Leukefeld, C. (2003). Examining antisocial behavior through the lens of the five factor model of personality. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, *29*(6), 497-514.

Miller, J. D., ve Lynam, D. R. (2006). Reactive and proactive aggression: Similarities and differences. *Personality and Individual Differences*, *41*(8), 1469-1480.

Miller, J. D., Zeichner, A., & Wilson, L. F. (2012). Personality correlates of aggression: evidence from measures of the five-factor model, UPPS model of impulsivity, and BIS/BAS. *Journal of interpersonal violence*, *27*(14), 2903-2919.

Moberg, P. J. (2001). Linking conflict strategy to the five-factor model: Theoretical and empirical foundations. *International Journal of Conflict Management*, *12*(1), 47-68.

Moffitt, T. E., ve Lynam Jr, D. (1994). The neuropsychology of conduct disorder and delinquency: implications for understanding antisocial Behavior, in D. C. Fowles, P. Sutker, & S. H. Goodman (eds), *Progress in experimental personality & psychopathology research*, New York: Springer-Verlag. 62-233.

Morgan, T. C. (2011). *Psikolojiye Giriş*. (Karakaş, S. ve Eski, R. Ed.). Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.

Morrow, M. T., Hubbard, J. A., McAuliffe, M. D., Rubin, R. M., ve Dearing, K. F. (2006). Childhood aggression, depression, and peer popularity: The mediational model revisited. *International Journal for the Study of Behavioral Development, 30,* 240-248.

Morsünbül, Ü. (2014). Hızlı büyük beşli kişilik testi Türkçe versiyonu geçerlilik ve güvenirlik çalışması.

Novikova, I. (2013). Trait, Trait Theory. *The Encyclopedia of Cross-Cultural Psychology, 3,* 1293-1295.

Ogelman, H. G., ve Seven, S. (2012). The effect social information processing in six-year-old children has on their social competence and peer relationships. *Early Child Development and Care, 182*(12), 1623-1643.

Olweus, D. (1991). Bully/victim problems among schoolchildren: Basic facts and effects of a school-based intervention program. In D. Pepler & K. Rubin (Eds.), The development and treatment of childhood aggression (pp. 411-448). Hillslade, NJ: Erlbaum.

Orobio de Castro, B., Merk, W., Koops, W., Veerman, J. W., ve Bosch, J. D. (2005). Emotions in social information processing and their relations with reactive and proactive aggression in referred aggressive boys. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, *34*(1), 105-116.

Ozer, D. J., ve Benet-Martinez, V. (2006). Personality and the prediction of consequential outcomes. *Annu. Rev. Psychol., 57,* 401-421.

Ögel, K., Tarı, I., ve Eke-Yılmazçetin C. (2006). *Okullarda suç ve şiddeti önleme*. İstanbul: Yeniden Yayınları, *17,* 9-23.

Özbey, S. (2010). Okul öncesi çocuklarda uyum ve davranış problemleriyle başa çıkmada ailenin rolü. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, *21*(21), 9-18.

Özdoğan, A. Ç., ve Cenkseven Önder, F. (2018). Ergenlerde reaktif-proaktif saldırganlık ile ebeveyn duygusal erişilebilirliği: duygu düzenleme güçlüğünün aracı rolü. *Eğitim ve bilim*, *43*(194).

Parsonage, M., Khan, L., ve Saunders, A. (2014). Building a better future: The lifetime costs of childhood behavioural problems and the benefits of early intervention. *London: Centre for Mental Health*.

Pekince, H. (2012). *Ergenlerin saldırganlık düzeyleri ile sosyal aktivitelere katılmaları arasındaki ilişkinin incelenmesi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Halk Sağlığı Hemşireliği Anabilim Dalı, Malatya.

Pérez Fuentes, M. D. C., Molero Jurado, M. D. M., Carrión Martínez, J. J., Mercader Rubio, I., ve Gázquez, J. J. (2016). Sensation-seeking and impulsivity as predictors of reactive and proactive aggression in adolescents. *Frontiers in psychology*, *7*, 1447.

Perry, D. G., Perry, L. C., ve Rasmussen, P. (1986). Cognitive social learning mediators of aggression. *Child development*, *57*(3), 700-711.

Pettit, G. S., Dodge, K. A., ve Brown, M. M. (1988). Early family experience, social problem solving patterns, and children's social competence. *Child development*, 107-120.

Polman, H., de Castro, B. O., Koops, W., van Boxtel, H. W., ve Merk, W. W. (2007). A meta-analysis of the distinction between reactive and proactive aggression in children and adolescents. *Journal of Abnormal Child Psychology*, *35*(4), 522-535.

Poulin, F., Cillessen, A. H., Hubbard, J. A., Coie, J. D., Dodge, K. A., ve Schwartz, D. (1997). Children's friends and behavioral similarity in two social contexts. *Social development*, *6*(2), 224-236.

Poulin, F., ve Boivin, M. (1999). Proactive and reactive aggression and boys' friendship quality in mainstream classrooms. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, *7*(3), 168-177.

Prinstein, M. J., ve Cillessen, A. H. (2003). Forms and functions of adolescent peer aggression associated with high levels of peer status. *Merrill-Palmer Quarterly (1982-)*, 310-342.

Raine, A., Dodge, K., Loeber, R., Gatzke-Kopp, L., Lynam, D., Reynolds, C., ve Liu, J. (2006). The reactive–proactive aggression questionnaire: Differential correlates of reactive and proactive aggression in adolescent boys. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, *32*(2), 159-171.

Reisoğlu, S. (2017). Üniversite öğrencilerinin öznel iyi oluşlarını yordamada beş faktör kişilik özellikleri, mizah tarzları ve duygusal zekânın rolü/The role of university students' five factor personality traits, humor styles, and emotional intelligence on their interpretation of subjective well-being. *Journal of History Culture and Art Research*, *6*(4), 888-912.

Renouf, A., Brendgen, M., Séguin, J. R., Vitaro, F., Boivin, M., Dionne, G., ve Pérusse, D. (2010). Interactive links between theory of mind, peer victimization, and reactive and proactive aggression. *Journal of abnormal child psychology*, *38*(8), 1109-1123.

Rieffe, C., Broekhof, E., Kouwenberg, M., Faber, J., Tsutsui, M. M., ve Güroğlu, B. (2016). Disentangling proactive and reactive aggression in children using self-report. *European journal of developmental psychology*, *13*(4), 439-451.

Roberts, B. W., ve Jackson, J. J. (2008). Sociogenomic personality psychology. *Journal of personality*, *76*(6), 1523-1544.

Roccas, S., Sagiv, L., Schwartz, S. H., ve Knafo, A. (2002). The big five personality factors and personal values. *Personality and social psychology bulletin*, *28*(6), 789-801.

Ronan, K. R., ve Kendall, P. C. (1997). Self-talk in distressed youth: States-of-mind and content specificity. *Journal of Clinical Child Psychology*, *26*, 330-337.

Rutter, M., Kim-Cohen, J., ve Maughan, B. (2006). Continuities and discontinuities in psychopathology between childhood and adult life. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *47*(3-4), 276-295.

Samuel, D. B., ve Widiger, T. A. (2008). A meta-analytic review of the relationships between the five-factor model and DSM-IV-TR personality disorders: A facet level analysis. *Clinical psychology review*, *28*(8), 1326-1342.

Sav,İ. (2007). *Psikolojik danışman rehber öğretmenlerin kişilik özellikleri ve stresle başa çıkma stratejileri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Savi, F. (2008). *12–15 Yaş arası ilköğretim öğrencilerinin davranış sorunları ile aile işlevleri ve anne-baba kişilik özellikleri arasındaki iİlişkisinin incelenmesi*, Yayımlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Saymaz, İ.(2003). *Üniversite öğrencilerinin kişilerarası ilişkileri ve bağlanma stilleri arasındaki ilişkinin incelenmesi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Schwartz, D., Dodge, K. A., Coie, J. D., Hubbard, J. A., Cillessen, A. H., Lemerise, E. A., ve Bateman, H. (1998). Social-cognitive and behavioral correlates of aggression and victimization in boys' play groups. *Journal of abnormal child psychology*, *26*(6), 431-440.

Shalabi, A., Fadi, M., ve Nodoushan, M. A. S. (2009). Personality Theory and TESOL. *Journal on Educational Psychology*, *3*(1), 14-22.

Shiner, R. L. (2000). Linking childhood personality with adaptation: evidence for continuity and change across time into late adolescence. *Journal of personality and social psychology*, *78*(2), 310.

Smits, D. J., ve De Boeck, P. (2007). From anger to verbal aggression: Inhibition at different levels. *Personality and Individual Differences*, *43*(1), 47-57.

Somer, O. Korkmaz, M. ve Tatar, A. (2000). Beş faktör kişilik envanteri'nin geliştirilmesi-I: Ölçek ve alt ölçeklerin oluşturulması. Türk Psikoloji Dergisi, 17(49), 21-33.

Sökmen, A.(2017). *Madde bağımlısı olan ve olmayan 14-17 yaş aralığındaki ergenlerin empati eğilimi ve saldırganlık tutumu açısından karşılaştırılması.*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.

Spector, P. E. (1978). Organizational frustration: A model and review of the literature. *Personel Psychology*, *31*, 815-829.

Steinberg, L. (2007), *Ergenlik.*(Çev: F. Çok ve Diğerleri), İmge Kitabevi, Ankara.

Sturge-Apple, M. L., Davies, P. T., ve Cummings, E. M. (2010). Typologies of family functioning and children's adjustment during the early school years. *Child development*, *81*(4), 1320-1335.

Şahin, H.(2011). *Lise öğrencilerinde mükemmeliyetçilik ve saldırganlık ilişkisi,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Şimşek, S., ve Cenkseven-Önder, F. (2011). Ergenlerde davranış problemlerinin, anne-babadan ve öğretmenlerden algılanan duygusal istismar açısından incelenmesi. *İlköğretim Online*, *10*(3), 1123-1137.

Taymur, I., ve Türkçapar, M. H. (2012). Kisilik: Tanimi, Siniflamasi ve Degerlendirmesi/Personality: Description, Classification and Evaluation. *Psikiyatride Guncel Yaklasimlar*, *4*(2), 154.

Topçu, F.(2017). *Üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerinde beş faktör kişilik özelliklerinin yordayıcı etkisinin incelenmesi,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Torun, B.Z. (2016). *Ortaokul öğrencilerinde öfke ile narsisizm arasındaki ilişki.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Tuzgöl, M. (1998). *Ana-baba tutumlari farkli lise ögrencilerinin saldirganlik düzeylerinin çesitli degiskenler açisindan incelenmesi.* Yayinlanmamis Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Ulu, M. (2016). Kişilik ve şiddet ilişkisi üzerine psikolojik bir araştırma. *Bilimname, 32*(3).

Uz-Baş, A. ve Kabasakal, Z. (2010). İlköğretim okullarında saldırganlık ve şiddet davranışlarının yaygınlığı. *İlköğretim Online*, *9*z(1), 93-105.

Uz-Baş, A., Selda-Öz, F. ve Topçu-Kabasakal, Z. (2012). İlköğretim ve ortaöğretim okullarında reaktif ve proaktif saldırganlık: Okul psikolojik danışmanlarının görüş ve yaklaşımları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 12*, 23, 354 – 370.

Ünal, G.(2018). *Ergenlerde davranış problemleri ve yaşam doyumunun anne baba tutumlarına göre incelenmesi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Verhulst, F. C., ve van der Ende, J. (1993). "Comorbidity" in an epidemiological sample: A longitudinal perspective. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 34*(5), 767-783.

Vitaro, F., Brendgen, M. ve Tremblay, R.E. (2002). Reactively and proactively aggressive children: antecedent and subsequent characteristics. *Journal Abnormal Child Psychology,* 43(4), 495-505.

Vitaro, F., Brendgen, M., ve Barker, E. D. (2006). Subtypes of aggressive behaviors: A developmental perspective. *International Journal of Behavioral Development*, *30*(1), 12-19.

Watson, D., ve Pennebaker, J. W. (1989). Health complaints, stress, and distress: exploring the central role of negative affectivity. *Psychological review*, *96*(2), 234.

White, B. A., Jarrett, M. A., & Ollendick, T. H. (2013). Self-regulation deficits explain the link between reactive aggression and internalizing and externalizing behavior problems in children. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, *35*(1), 1-9.

White, B. A. ve Turner, K. A. (2014). Anger rumination and effortful control: Mediation effects on reactive but not proactive aggression. *Personality and Individual Differences*, *56*, 186–189.

Wills, T. A., ve Dishion, T. J. (2004). Temperament and adolescent substance use: A transactional analysis of emerging self-control. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, *33*(1), 69-81.

Wilson, L. C., ve Scarpa, A. (2011). The link between sensation seeking and aggression: A meta-analytic review. *Aggressive behavior*, *37*(1), 81-90.

Winstok, Z. (2009). From self-control capabilities and the need to control others to proactive and reactive aggression among adolescents. *Journal of Adolescencent*, *32*, 455-466.

Woodward, L. J., ve Fergusson, D. M. (2001). Life course outcomes of young people with anxiety disorders in adolescence. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, *40*, 1086-1093.

Xu, Y., ve Zhang, Z. (2008). Distinguishing proactive and reactive aggression in Chinese children. *Journal of abnormal child psychology*, *36*(4), 539.

Xu, Y., Farver, J. A. M., ve Zhang, Z. (2009). Temperament, harsh and indulgent parenting, and Chinese children's proactive and reactive aggression. *Child Development*, *80*(1), 244-258.

Yalın, N. (2018). *Narsistik kişilik, empatik eğilimler, eleştirel düşünme ve saldırganlık arasındaki ilişkiler.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yazgan-İnanç,B. ve Yerlikaya, E.E. (2008). *Kişilik Kuramları*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları

Yavuzer, H. (2001). *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yavuzer, H. (2003). *Okul Çağı Çocuğu*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yavuzer, Y. (2011). Okullarda saldırganlık/şiddet: Okul ve öğretmenle ilgili risk faktörleri ve önleme stratejileri. *Milli Eğitim Dergisi, 41*(192), 43-61.

Yavuzer, Y., Üre, Ö. (2010). Saldırganlığı önlemeye yönelik psiko-eğitim programının lise öğrencilerindeki saldırganlığı azaltmaya etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24*, 389-405.

Yörükoğlu, A. (1993). *Çocuk Ruh Sağlığı.* Özgür Yayın Dağıtım Ltd. Şti, Acar Matbaacılık, İstanbul, 32-34.

Yöyen, E. G. (2017). Şiddet türleri ve kişilik özellikleri. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi, 1*(1), 35-50.

Zeman, J., Cassano, M., Perry-Parrish, C., ve Stegall, S. (2006). Emotion regulation in children and adolescents. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics, 27*(2), 155-168.

EKLER

Ek 1.Kişisel Bilgi Formu

KİŞİSEL BİLGİ FORMU

Sevgili Öğrenciler,

Aşağıda kişisel bilgilerinizle alakalı bazı sorular bulunmaktadır. Uygulanan bu kişisel bilgi formunun sonuçları bilimsel araştırmada kullanılacak olup kesinlikle başka bir kurum ya da kişilerle paylaşılmayacaktır. Bu nedenle soruları atlamadan ve samimiyetle yanıtlamanızı doğru bilgiler içermesini dilemekteyiz. Vereceğiniz samimi cevaplardan dolayı şimdiden teşekkürler.

Sümeyra AK
Ç.Ü Eğitim Fakültesi Yüksek Lisans Öğr.

1. Cinsiyetiniz : Kız ( ) Erkek ( ) 2. Kaç Yaşındasınız.....

3. Kaçıncı sınıfa devam ediyorsunuz? 9. ( ) 10. ( ) 11.( ) 12.( )

4. Okulunuz: .....

5. Ailenizin toplam aylık geliri: 2000 ve altı ( ) 2000-4000( ) 4000-6000 ( ) 6000 ve üstü( )

6. Annenize – Babanıza ait bilgiler (Uygun kutucuğa **X** işareti koyunuz)

ANNE BABANIZA AİT GENEL BİLGİLER

	Sağ	Ölü	Üvey	Beraber (Evli)	Ayrı (Boşanmış)	Başkasıyla Evli
ANNE						
BABA						

7. Anne Babanızın öğrenim durumu **(En son bitirdikleri örgenim kurumuna göre işaretleyiniz)**

	Anne	**Baba**
a-Okur - yazar değil	( )	( )
b-Okur - yazar	( )	( )
c-İlkokul mezunu	( )	( )
d-Ortaokul mezunu	( )	( )
e-Lise mezunu	( )	( )
f-Üniversite–Yüksekokul mezunu	( )	( )
g-Yüksek Lisans-Doktora mezunu	( )	( )

8. Ailenizde fiziksel şiddet yaşanır mı? Evet ( ) Hayır ( )

Cevabınız "Evet" ise kimler arasında?

a- Babanın anneye karşı ( )
b- Annenin babaya karşı ( )
c- Anne ve babanızın kardeşlerinize karşı ( )
d- Anne ve babanın size karşı ( )
e- Kardeşlerinizin size karşı ( )
f- Sizin kardşlerinize karşı ( )

Ek 2. Reaktif- Proaktfi Saldırganlık Ölçeği

RPS

Yönerge: Çoğumuzun öfkeli hissettiği ya da yapmamamız gereken şeyleri yaptığı zamanlar vardır. Aşağıdaki maddelerin her birini, 0 (hiçbir zaman), 1 (bazen) ya da 2 (sık sık/genellikle) daire içine alarak değerlendiriniz. Maddeler üzerinde çok fazla düşünerek vakit kaybetmeyiniz. Sadece ilk aklınıza gelen seçeneği işaretleyiniz. Bütün maddeleri cevapladığınızdan emin olunuz.

		Ne sıklıkla yaparsınız?		
1.	Beni kızdırdıklarında başkalarına bağırırım	Hiçbir zaman	Bazen	Sık sık
2.	Üstün olduğumu göstermek için başkalarıyla kavga ederim	Hiçbir zaman	Bazen	Sık sık
3.	Kışkırtıldığımda öfkeyle tepki gösteririm.	Hiçbir zaman	Bazen	Sık sık
4.	Başka öğrencilerden onlara ait şeyleri alırım.	Hiçbir zaman	Bazen	Sık sık
5.	Engellendiğimde öfkelenirim.	Hiçbir zaman	Bazen	Sık sık
6.	Zevk için (eğlence için) eşyalara zarar veririm.	Hiçbir zaman	Bazen	Sık sık
7.	Sinir krizi geçiririm	Hiçbir zaman	Bazen	Sık sık
8.	Çılgına döndüğüm zaman eşyalara zarar veririm.	Hiçbir zaman	Bazen	Sık sık
9.	Havalı görünmek için arkadaş grubunda kavga ederim.	Hiçbir zaman	Bazen	Sık sık
10.	Oyunu kazanmak için başkalarını incitirim.	Hiçbir zaman	Bazen	Sık sık
11.	İşler istediğim gibi olmazsa öfkelenir ya da deliye dönerim.	Hiçbir zaman	Bazen	Sık sık
12.	İstediğim şeyleri başkalarına yaptırmak için fiziksel güç kullanırım.	Hiçbir zaman	Bazen	Sık sık
13.	Oyunu kaybettiğimde öfkelenir ya da çılgına dönerim.	Hiçbir zaman	Bazen	Sık sık
14.	Başkaları beni tehdit ettiğinde öfkelenirim.	Hiçbir zaman	Bazen	Sık sık
15.	Başkalarından para ya da eşya elde etmek için güç kullanırım.	Hiçbir zaman	Bazen	Sık sık
16.	Kendimi birine vurduktan ya da bağırdıktan sonra daha iyi hissederim.	Hiçbir zaman	Bazen	Sık sık
17.	Birini tehdit eder ya da zorbaca davranırım.	Hiçbir zaman	Bazen	Sık sık
18.	Zevk için açık saçık telefon görüşmeleri yaparım.	Hiçbir zaman	Bazen	Sık sık
19.	Kendimi savunmak için başkalarına vururum.	Hiçbir zaman	Bazen	Sık sık
20.	Arkadaşlarımı toplayıp birlikte diğerlerinin karşısına çıkarım	Hiçbir zaman	Bazen	Sık sık
21.	Kavgada kullanmak için yanımda bıçak, çakı gibi aletler taşırım	Hiçbir zaman	Bazen	Sık sık
22.	Sataşıldığında başkalarına öfkelenir veya çılgına döner ya da vururum	Hiçbir zaman	Bazen	Sık sık
23.	Benim için bir şeyler yapmaları için başkalarına bağırırım.	Hiçbir zaman	Bazen	Sık sık

Ek 3. MEB İzin Yazısı

T.C.
MERSİN VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Ek-2

Sayı : 34776202-605.01-E.21398538
Konu : Sümeyra AK'ın
Uygulama İzin Talebi

13/12/2017

VALİLİK MAKAMINA

İlgi : Çukurova Üniversitesinin 29.11.2017 tarihli ve E-50209 sayılı yazısı.

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü PDR Programı Yüksek Lisans öğrencisi Sümeyra AK'ın *"Ergenlerde Proaktif-Reaktif Saldırganlığı Yordama Kişilik Özellikleri ve Duygusal Davranışsal Sorunların Rolü"* konulu uygulama izin talebi ile ilgili 12.12.2017 tarihli komisyon görüşü ve çalışma programı ilişikte sunulmuştur.

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü PDR Programı Yüksek Lisans öğrencisi Sümeyra AK'ın söz konusu çalışmayı 2017-2018 eğitim öğretim yılında İlimiz Tarsus İlçesinde bulunan Umut Sami Şensoy Anadolu Lisesi, Rasim Dokur Anadolu Lisesi, Mustafa Kemal Anadolu Lisesi, Güleseren Günaştı Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Tarsus Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Barbaros Hayrettin Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi, Tarsus Anadolu İmam Hatip Lisesi ve Ashabı Keht Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerine gönüllülük esasına dayalı olarak ve eğitim öğretimi aksatmadan (*imzalı ve mühürlü anket soruları kullanılarak*) uygulaması, uygulama sonucunda hazırlanacak raporun basılı ve dijital ortamda İl Millî Eğitim Müdürlüğümüze vermek şartı ile uygun görülmektedir.

Makamlarınızca da uygun görüldüğü takdirde olurlarınıza arz ederim.

Adem KOCA
İl Millî Eğitim Müdürü

Ek :
1- İlgi Yazı ve Ekleri (10 sayfa)
2- Komisyon Görüşü (2 sayfa)

OLUR
13/12/2017

Süleyman DENİZ
Vali a.
Vali Yardımcısı

Dumlupınar Mah.GMK. Bul. Yenişehir MERSİN
Elektronik Ağ: http://mersin.meb.gov.tr
e-posta: istatistik@mersin.meb.gov.tr

Bilgi İçin: Şef-Mehmet ŞİMŞEKKAYA
VHKİ-Canan YAŞA Tel:0(324)3291481
Dahili Tel: 420 Faks:0(324)3273518-19

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Sümeyra AK
Doğum Yeri ve Tarihi : Adana/1988
İş Adresi: Şehit Aydın Güleken Anaokulu Ferahim Şalvuz Mahallesi, Tarsus/Mersin
e-mail : cupdr_2006@hotmail.com

ÖĞRENİM DURUMU

2016-2019:Yüksek Lisans, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikolojik Danışma ve Rehberlik Anabilim Dalı, Adana.
2006-2010 : Lisans, Çukurova Üniversitesi Eğitim Bilimleri Bölümü Psikolojik Danışma ve Rehberlik Anabilim Dalı, Adana.
2002-2006: Lise, Mehmet Kemal Tuncel (YDA)Lisesi, Adana.
1999-2002 : Ortaokul, Sabancı İlköğretim Okulu, Çukurova.
1994- 1999: İlkokul, Sabancı İlköğretim Okulu, Çukurova.

İŞ DENEYİMİ

2019- : Şehit Aydın Güleken Anaokulu
2014- 2019: Tarsus İlkokulu, Tarsus.
2010-2014: Tut Atatürk Ortaokulu, Adıyaman.